

**Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г.Шевченка
Мезинський національний природний парк
Чернігівська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України**



**ІСТОРИКО – АРХЕОЛОГІЧНИЙ ТА ПРИРОДНО – ЕКОЛОГІЧНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ МЕЗИНСЬКОЇ ОКРУГИ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗБУДОВИ**

Матеріали
науково-практичної конференції з міжнародною участю,
*присвяченої 50-й річниці заснування Мезинського археологічного науково-
дослідного музею та 85-літтю від дня народження відомого краєзнавця і
археолога, засновника Мезинського музею В. Є. Куриленка*

(Чернігів-Свердловка-Мезин, 17 -18 вересня 2015 р.)

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2015

УДК [94:902]:574 (477/51) (06)
ББК ТЗ (4 УКР - 4 ЧЕР)
І 90

Рекомендовано до друку науково-технічною радою
Мезинського національного природного парку
(протокол № 29 від 11 грудня 2015 р.)

Оргкомітет конференції:

*директор Мезинського НПП Симоненко Н.В.,
перший проректор, проректор з науково-педагогічної роботи ЧНПУ імені Т.Г.Шевченка
В.О.Дятлов
директор Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені
О. М. Лазаревського ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, к.і.н., проф. Коваленко О.Б.,
нач. відділу науки, екоосвіти та рекреації Мезинського НПП Карпенко Ю.О.,
директор Мезинського археологічного музею ім. В.Є.Куриленка Сіра Н.П.,
заст. нач. відділу науки, екоосвіти та рекреації Мезинського НПП Яковенко О.І.,
провідний фахівець з рекреації Мезинського НПП Наливайко А.Є.*

Наукова колегія конференції:

д.б.н., проф. Андрієнко Т.Л.
д.і.н., проф. Дятлов В.О.
д.б.н., проф. Лукаш О.В.
к.б.н., доц. Карпенко Ю.О.
к.і.н., проф. Коваленко О.Б.
к.п.н., доц. Колесник М.О.

І 90 Історико-археологічний та природно-екологічний потенціал Мезинської округи: минуле, сучасне та перспективи розбудови: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-й річниці заснування Мезинського археологічного науково-дослідного музею та 85-літтю від дня народження відомого краєзнавця і археолога, засновника Мезинського музею В. Є. Куриленка (Чернігів-Мезин, 17 -18 вересня 2015 р.). – Чернігів: Десна Поліграф, 2015. – 168 с.: 1 с. іл.

ISBN 978-617-7323-47-0

У збірнику вміщено матеріали доповідей та статті науковців, учасників науково-практичної конференції «Історико-археологічний та природно-екологічний потенціал Мезинської округи: минуле, сучасне та перспективи розбудови», яка відбулася 17-18 вересня 2015 р. з нагоди відзначення 50-ї річниці заснування Мезинського археологічного науково-дослідного музею та 85-ліття від дня народження відомого краєзнавця і археолога, засновника Мезинського музею В. Є. Куриленка. У матеріалах викладено результати досліджень за напрямками: археологія та етнологія, охорона та збереження природної та історико-культурної спадщини, видатні дослідники Чернігівщини, вивчення окремих груп біорізноманіття Лівобережного Полісся та геоморфологічні й ландшафтні особливості Подесення, екологічна освіта та рекреація.

Матеріали подано за редакцією авторів

УДК [94:902]:574 (477/51) (06)
ББК ТЗ (4 УКР - 4 ЧЕР)

ISBN 978-617-7323-47-0

© Автори статей, 2015

ВІТАННЯ
учасникам науково-практичної конференції
«Природно-екологічний та історико-археологічний
потенціал Мезинської округи: минуле, сучасне та
перспективи розбудови»

Шановні колеги!

Щиро і сердечно вітаю вас із 50-тою річницею заснування Мезинського археологічного науково-дослідного музею та 85-літтям від дня народження відомого красзнавця і археолога Василя Єлисейовича Куриленка!

Постійні пошуки, клопітка праця та ентузіазм Василя Єлисейовича допомогли створити один із найбільших сільських музеїв на теренах України, який зберігає, вивчає, експонує і пропагує оригінальні пам'ятки матеріальної та духовної культури.

Дуже важливо, що науковій громадськості та Мезинському національному природному парку вдалося організувати науково-практичну конференцію «Природно-екологічний та історико-археологічний потенціал Мезинської округи: минуле, сучасне та перспективи розбудови», яка присвячена цим ювілейним датам.

Пам'ять про великих сподвижників, продовження їхньої справи є запорукою розвитку держави.

Бажаю натхнення і творчої атмосфери під час Конференції та високих результатів по її завершенню.

З повагою,

Директор
Департаменту заповідної справи  **І.Іваненко**

ФАНАТ

краєзнавцю Куриленку В.Є присвячується

**Його ровесникам багато
І звань, і слави додалось.
А він вивча свій край завзято,
Шукає невідоме щось.**

**Черіп'я давнини збирає,
Культур розпилених в віках.
Чаклує над первісним краєм
В своїх гіпотезах – думках.**

**В музеї всякі експонати
Невпинно множаться в числі.
І чемно звуть його фанатом
В окрузі люди на Десні.**

**В пізнаннях давніх багатенько
Розтратив сил своїх, часу.
Такий Василь є Куриленко,
Митець, закоханий в красу.**

**І археолог він, і вчений,
Для декого, може, й дивак.
Шукає дивного ковчега,
Не відступається ніяк.**

**Дізнатись хоче до дрібниці,
Що в цих місцях колись було,
Куди пливла Десни водиця,
Чому назвали так село.**

**І де тут мамонти блукали,
Як пращурам тоді жилось?
Хоч таємниць уже й немало
Відкрити в розкопках довелось.**

**В постійнім пошуку щоденно
Нових стоянок та яранг
Не відступається – натхненно
Переступа на вищий ранг.**

**Давно в околицях тутешніх
Завісу знято таїни.
І ми, й за нами всі прийдешні,
Знать будем епос давнини.**

Володимир Пилипець

ВСТУПНЕ СЛОВО

У вересні 2015 р. відбулися дві важливі події в рекреаційно-освітній та дослідницькій роботі Мезинського національного природного парку. По-перше, виповнилося 50 років як на місці Всесвітньовідомої Мезинської палеолітичної стоянки створений і безперервно працює Мезинський археологічний музей. По-друге, його засновнику і незмінному директору, археологу і краєзнавцю Василю Єлисейовичу Куриленку мало б виповнитися 85 років. Вшанували пам'ятні дати проведенням науково-практичної конференції з міжнародною участю «Історико-археологічний та природно-екологічний потенціал Мезинської округи: минуле, сучасне та перспективи розбудови».

Правильно кажуть, що велич кожного краю — в людях, які тут живуть. І особливо в тих людях, котрі своїми справами зробили внесок у розвиток науки, культури. Саме Василь Єлисейович доклав максимум зусиль для збереження, дослідження і розшифровки культурної спадщини нашого краю. Світла йому пам'ять...

За роки сумлінної праці Василь Єлисейович на території та в околицях Мезинського національного природного парку В. Є. Куриленко відкрив, та опрацював 24 археологічні культури; дешифрував мезинські браслети, дослідив стійбище мисливців на мамонтів; опублікував 98 статей в наукових виданнях, не рахуючи маси наукових заміток у різних газетах. З ім'ям В. Є. Куриленка пов'язано заснування Мезинського народного археологічного музею та історико-археологічного музею в смт. Короп.

Діяльність Василя Єлисейовича Куриленка заслуговує глибокої пошани, що засвідчують і слова вдячності з книги відгуків Музею.

«Я, дальний родственник Н. И. Кибальчича и М. П. Иваницкого, — Шпаковский А. А., — украинец и русский, — склоняю голову перед гражданским подвигом тов. Куриленко, посвятившим жизнь увековечиванию памяти выдающихся сынов нашей общей Родины».

25.06.1996

Шпаковский А. А.

Бажаю учасникам конференції нових знахідок у багатогранному переплеті поліської історії, цікавих дискусій та продуктивного наукового пошуку.

Сподіваюсь, що результати науково-практичної конференції «Історико-археологічний та природно-екологічний потенціал Мезинської округи: минуле, сучасне та перспективи розбудови», а також матеріали цієї збірки допоможуть збагатити знання читача про історію Чернігівщини та її природні особливості, а також сприятимуть підвищенню соціальної ролі природно-заповідних територій в регіоні.

*З повагою та побажанням успіхів у роботі конференції
Директор Мезинського НПП
Симоненко Ніна Василівна*

ПЕРЕДМОВА

Збіг у часі двох важливих ювілеїв, 50-ї річниці заснування Мезинського археологічного науково-дослідного музею та 85-ліття від дня народження відомого краєзнавця і археолога, засновника Мезинського музею В. Є. Куриленка стали доброю нагодою для проведення науково-практичної конференції «Історико-археологічний та природно-екологічний потенціал мезенської округи: минуле, сучасне та перспективи розбудови», яка відбулась 17-18 жовтня 2015 року. Проведення даної конференції, стали можливими завдяки активному і багаторічному співробітництву багатьох вітчизняних та зарубіжних наукових установ та організацій, причетних до вивчення Мезинського краю. Особливу вдячність слід висловити дирекції та співробітникам Мезинського національного природного парку за створення сприятливих умов для проведення наукового форуму.

Слід зазначити новаційний підхід до організації конференції. Перш за усе він визначається поєднанням зусиль фахівців різних напрямків біологів, екологів, археологів, істориків, педагогів. Таке поєднання дає можливість забезпечити комплексний підхід до визначення проблематики, урізноманітнення підходів до вивчення даного унікального об'єкту, який набув статусу Національного парку.

Учасникам конференції вдалося досягти поставленої мети й висвітлити найбільш епохальні моменти історії Мезина від найдавніших часів до сьогодення. Тематика доповідей ще раз засвідчила багатство історії цього краю й невичерпність проблематики у його дослідження. Сучасна історична наука вивчає людину в її природному оточенні і середовищі. У цьому контексті значний інтерес представляє робота секції з екологічного та біологічного дослідження окремих груп біорізноманіття Лівобережного Полісся. При цьому у центрі уваги авторів доповідей постають проблеми природних і антропогенних змін та фіторізноманіття Мезинської округи.

Натомість результати досліджень, представлених учасниками конференції, мають на меті їхнє використання для охорони і збереження природної та історико-культурної спадщини мезинського краю, створення рекреаційних зон, використання їх для туристично-краєзнавчої роботи.

На особливу увагу заслуговують освітньо-виховні аспекти розвитку заповідних територій, виховання екологічної свідомості. Доповіді з цієї тематики носять не абстрактний характер, а базуються на досвіді організації природничої школи для дітей на основі Мезинського національного природного парку, розвитку екотуризму, виховання школярів на заняттях екологічно-краєзнавчих гуртків. Учасники конференції презентували внесок різних інститутів і організацій у виховну роботу. Прикладом такої ефективної науково-просвітницької діяльності може бути досвід Мезинського музею та Мезинського національного природного парку. Для науковців Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка такий обмін

досвідом відкриває нові можливості використання його у підготовці майбутніх екологів та учителів.

Насамкінець дана конференція має ще один важливий аспект, в якому поєднується наукова, освітня і виховна складова. Конференція, як уже зазначалось вище присвячена 85-ліття від дня народження В. Є Куриленка, яскравої й неординарної особистості, краєзнавця і археолога. Увага учасників конференції до цієї постаті засвідчила важливу роль в науці і просвітництві подвижництва, ентузіазму, безкорисного служіння своїй вітчизні і своєму рідному краю. В доповідях учасників конференції знайшло відображення його науково-пошукова, просвітницька і організаційно-музейницька діяльність славетного краєзнавця. Представлені авторами матеріали сприятимуть вихованню у молодого покоління істориків, біологів, екологів дбайливого і небайдужого ставлення до рідного краю, до науки і творчості.

Насамкінець хочеться ще раз привітати Мезинський археологічний науково-дослідний музей з 50-річчям і побажати його співробітникам плідної роботи, творчості, невтомного наукового пошуку.

Будемо сподіватися, що дана конференція стане черговим кроком у розвитку співробітництва, у виконанні нових важливих наукових і просвітницьких проектів у вивченні і збереженні природної та історичної спадщини Мезинської округи..

*З повагою та побажанням результативної роботи конференції
доктор історичних наук, професор,
перший проректор, проректор з науково-педагогічної роботи
Чернігівського національного
педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка
Володимир Олександрович Дятлов*

РОЗДІЛ 1.
**АРХЕОЛОГІЧНІ ТА ЕТНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
НА ТЕРИТОРІЇ МЕЗИНСЬКОГО НПП**

**АРХЕОЛОГІЧНА ТА ЕТНОГРАФІЧНА РОЗВІДКИ НА ТЕРИТОРІЇ
МЕЗИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ У 2009 р.**

Веремейчик О. М.¹, Бондар О.М.²

¹*Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г Шевченка,*

²*Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського,
м. Чернігів*

У серпні 2009 р. археологічна експедиція Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка провела роботи по обстеженню археологічних пам'яток на території с. Радичів Коропського р-ну Чернігівської області в охоронних зонах Мезинського національного природного парку. Разом з археологічною розвідкою проведена також і етнографічна, яка дозволила зафіксувати особливості житлових та господарських споруд регіону [1].

Метою археологічних розвідувальних робіт було з'ясування ступеня залюдненості території навколо сучасного с. Радичів у давньоруський час.

З цією метою було обстежене городище в урочище Міщанське, що знаходиться за південно-східною околицею с. Радичів і відоме в науковій літературі ще з початку ХХ ст. Вперше городище згадується у матеріалах XIV Археологічного з'їзду [8, с. 80]. У 1907 р. пам'ятка оглянута членом Чернігівської губернської архівної комісії С. А. Гатцуком, який за дорученням Д. Я. Самоквасова вивчав роменські городища на теренах Чернігівщини [5, с. 164]. У 1967 р. городище обстежила експедиція ІА АН СРСР під керівництвом О. М. Мельниковської [4, с. 4]. В звіті О. М. Мельниковської воно назване Радичівське – II (урочище Міщанське). Дослідниця відзначила, що в оголеннях культурного шару зустрінуті фрагменти кераміки юхнівської культури, але жодного уламку грузил не було знайдено.

З метою паспортизації археологічних пам'яток Чернігівської області, науковим співробітником Чернігівського історичного музею О.В. Шекуном обстежені пам'ятки округи с. Радичів. Ним же складений окомірний план та опис городища [9, с. 19–20, с. 52, рис. 71–72]. У звіті зазначено, що культурний шар городища містив матеріали юхнівської та роменської культур а також давньоруські артефакти XI–XIII ст., хоча в ілюстративній частині звіту ці знахідки не відображені. На фотографії автора відтворене городище, яке лише

трохи заросло чагарником та деревами [9, с. 52, рис. 72]. Неодноразово оглядав городище, як і всі інші різночасові старожитності Мезинської округи співробітник Мезинського національного природного парку В. Є. Куриленко [3, с. 12, 14].

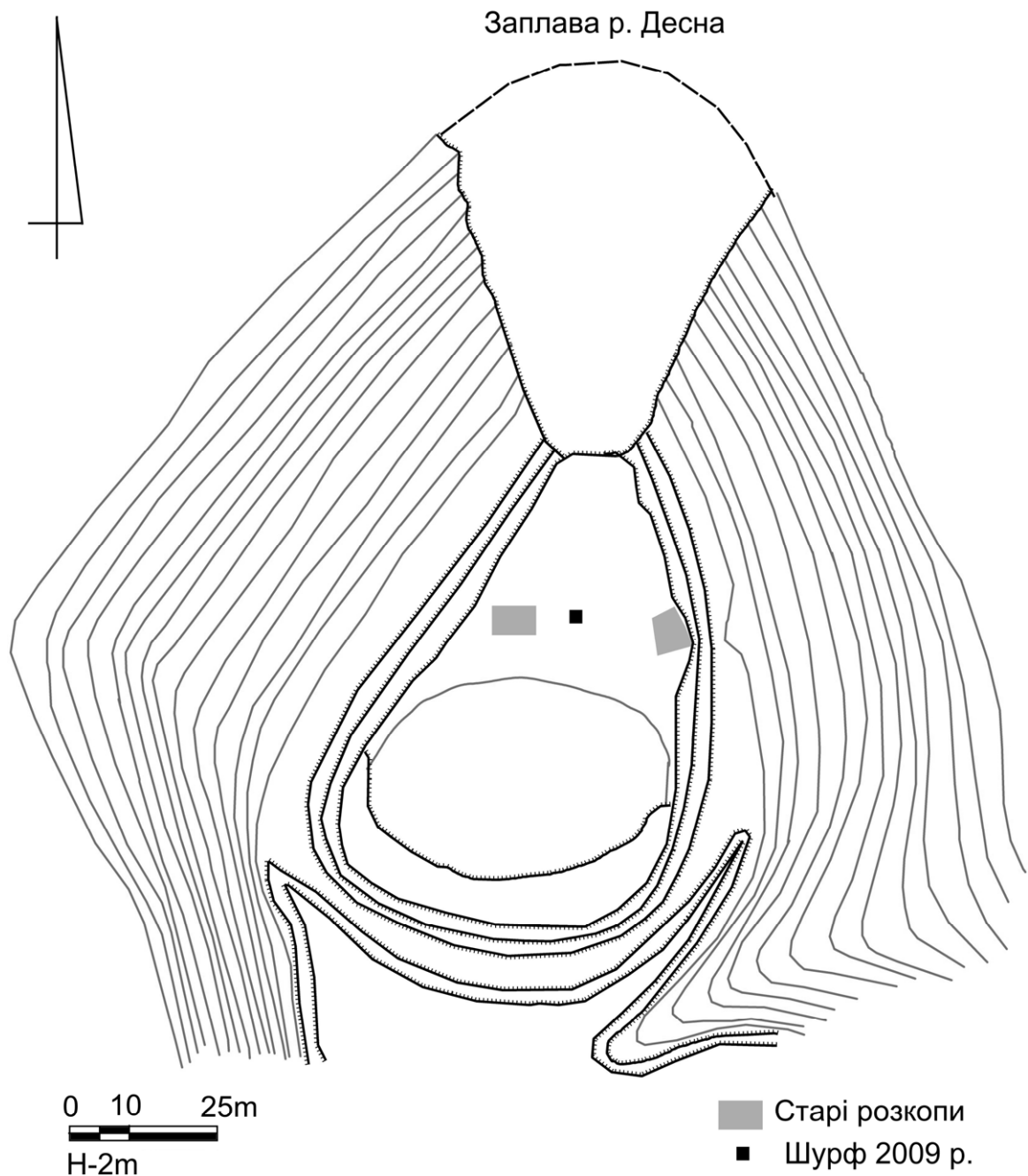


Рис. 1. Городище в урочище Міщанське, (південно-східні околиці с. Радичів)

Городище розташоване на правій корінній терасі р. Десни. З північної сторони під городищем протікає струмок Восковаха, що впадає в Десну. За допомогою GPS-навігатора було уточнено план городища 1983 р. Городище має майже трикутну форму з гострим кутом на півночі, розмірами 85 x 62 м.

(рис. 1). З напільної сторони майданчик городища відрізаний ровом шириною 10,5 м, глибиною 2,5 м, який у профілі має округлу форму. Берма між валом і ровом відсутня. Вал дуже осунувся та візуально майже непомітний, висота його становить близько 0,3–0,4 м ширина – до 8 м. Майданчик городища рівний з плавним пониженням у північну сторону. Вся територія пам'ятки густо поросла лісом та чагарниками. Зі східної та західної сторони добре зберігся ескарп, що підрізав схили городища на висоту 5–7 м та шириною берми 3–3,5 м. Над заплавою р. Десни городище височіє на 35–37 м. З північної сторони воно сильно пошкоджене ерозією.

З західної сторони городища помітні сліди старого розкопу (6 x 8 м), зі східної сторони знаходиться старий не засипаний розкоп, через який почалась ерозія ґрунту в східному напрямку. Навколо старого розкопу, що знаходиться зі східної сторони було зібрано підйомний матеріал у вигляді ліпної кераміки юхнівської культури та фрагментів глиняних грузил (рис. 2, 1–15).

Культурний шар на південь від городища (з напільної, південної сторони) відсутній.

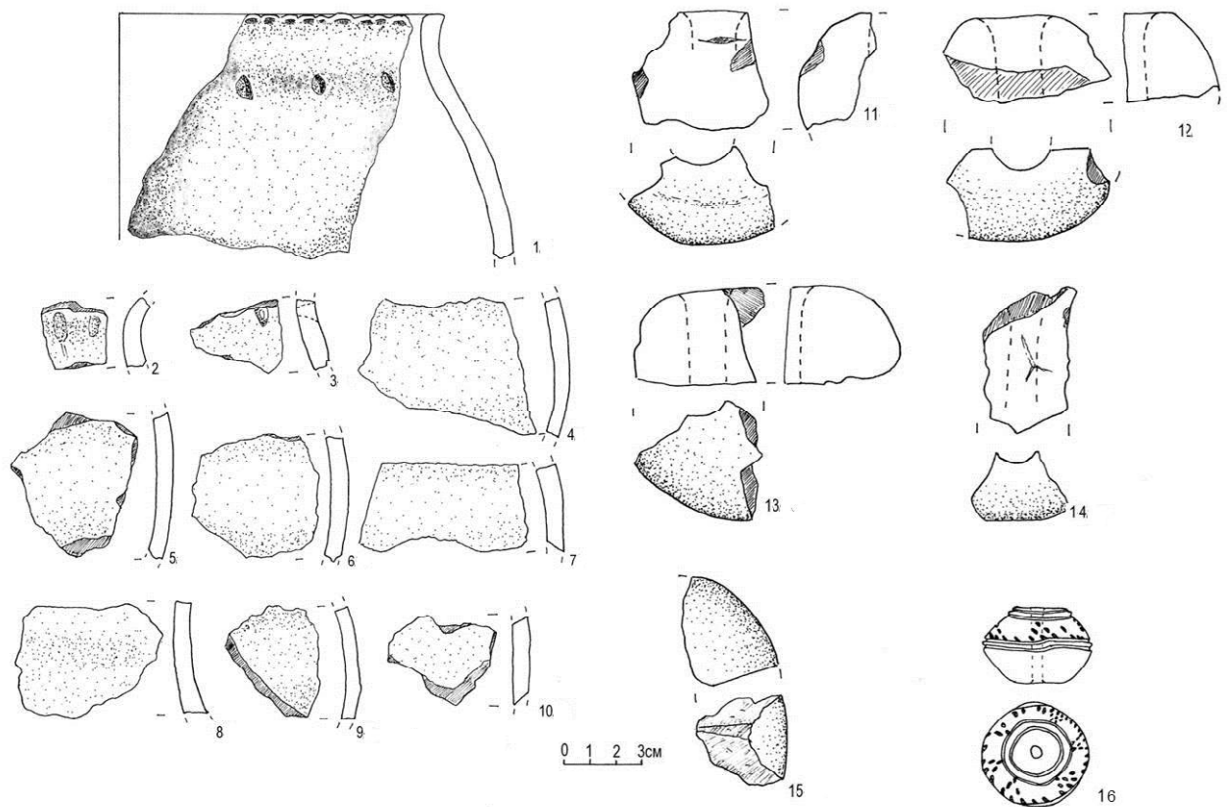


Рис. 2. Ліпна кераміка юхнівської культури та фрагменти глиняних грузил

Шурф 1 розмірами 2 x 2 м закладений у центральній частині городища Міщанське, вільної від дерев та чагарників (рис. 3). Шурф орієнтований сторонами за сторонами світу. Метою закладки шурфу було виявлення потужності культурного шару на городищі, з'ясування часу його функціонування та поточення культурної приналежності. Під шаром дерну

залягав шар темного сіро-коричневого супіску товщиною 0,2–0,25 м. Шар майже рівномірний по всій площі шурфу. В заповненні шару фіксується досить велика кількість дрібних фрагментів ліпних посудин юхнівської культури, кісток тварин та каміння. Каміння має сліди термічної обробки і, ймовірно, використовувалося в опалювальних пристроях. Також в цьому шарі виявлено фрагмент вінця кружальної посудини XVII–XVIII ст.

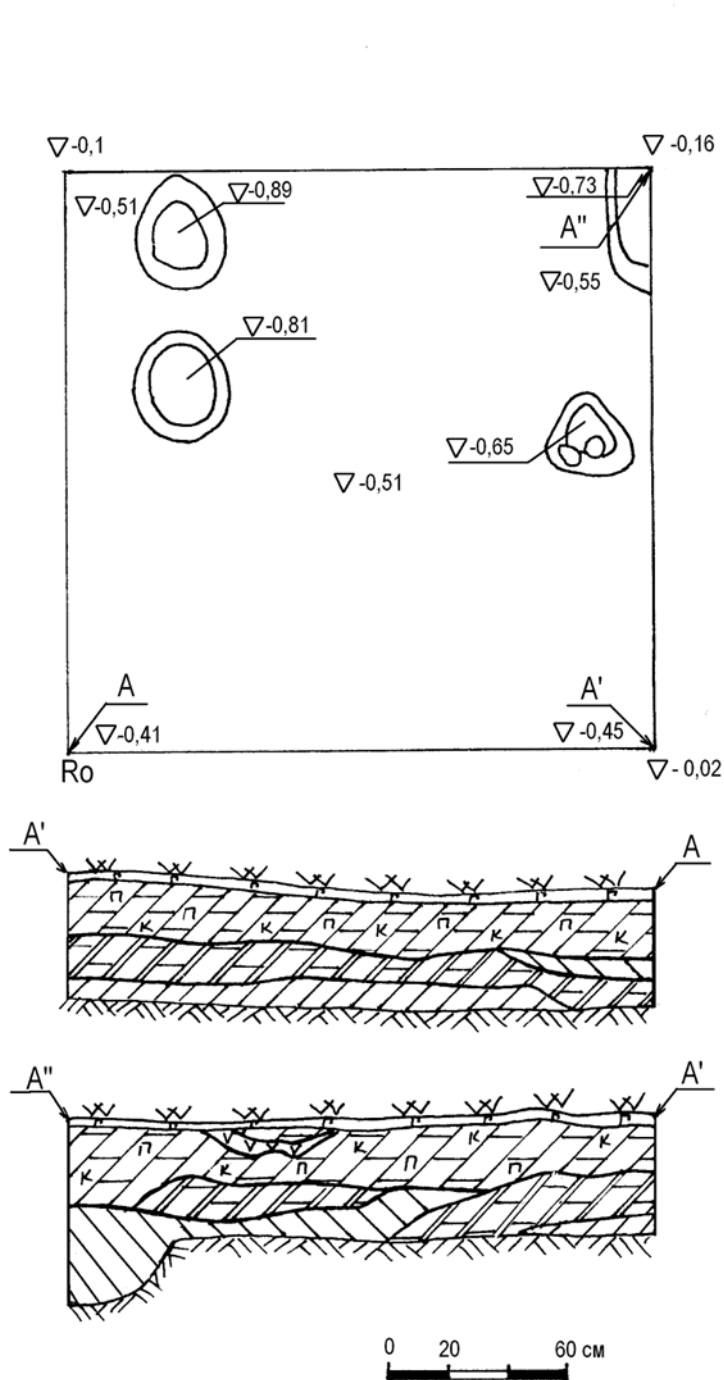


Рис. 3. Шурф 1 у центральній частині городища Мішанське

До викиду з цього шару потрапили дуже дрібні (найбільші площею 1–2 кв. см) 152 фрагменти стінок ліпних посудин та 71 фрагмент глиняних грузил. З цього шару походять також 1 фрагмент стінки кружальної посудини XI–XIII ст. та 2 фрагменти стінок XVII–XVIII ст. В цьому шарі зустрінуті також 124 пічних каменів.

Під темним сіро-коричневим супіском знаходився шар сірого плямистого супіску. Його товщина не однакова по всій площі шурфу: шар більш потужніший у південній частині та має товщину 0,1–0,2 м. У східній частині шар прорізає сіро-білий плямистий супісок і виходить на рівень материка. У цьому шарі знайдені фрагменти ліпних посудин, що відносяться до юхнівської культури.

Нижній, передматериковий шар представлений сіро-білим плямистим супіском та має товщину 0,08–0,20 м. У західній частині шурфу він прорізаний сірим плямистим супіском.

У шурфі досліджено чотири стовпові ями діаметром 0,3–0,45 м. У заповненні ям траплялись фрагменти ліпних посудин та дрібні уламки глиняних грузил. До викиду з цього шару потрапило 45 стінок ліпних посудин, 35 фрагментів грузил та 70 каменів. З шурфу також походять дрібні кістки тварин.

Кераміка представлена фрагментами горщиків з прямими (та ледь відігнутими назовні вінцями. Орнамент доволі стандартний, у вигляді навскісних насічок по краю вінця також трапляється орнамент у вигляді нігтьових вдавлень по тулубу.

У шурфі знайдене керамічне пряслице біконічної форми (рис. 2, 16). Його діаметр – 4,3 см, висота – 3 см, діаметр основ – 2 см, діаметр отвору – 0,4 см. Верхня частина орнаментована двома заглибленими лініями в районі ребра та двома біля однієї з основ. Поміж ними знаходилися наколи.

Ймовірно, у давньоруський та пізньосередньовічний час городище використовували як тимчасове поселення, оскільки артефакти цього часу незначні.

На південно-західній околиці с. Радичів в ур. Новий міст виявлено багат шарове поселення, що знаходиться у місці злиття струмка Восковаха з іншим струмком. Розташовується воно на підвищенні над заплавою струмків (3–6 м). Розміри поселення 85 x 70 м. Його площа щільно задернована. В оголеннях культурного шару зафіксована потужність культурного шару – 0,35–0,40 м. Підйомний матеріал представлений дрібними уламками ліпної різночасової та кружальної кераміки XI–XIII ст.

Етнографічна розвідка

Під час розвідкових робіт були обстежені с. Розльоти Коропського району Чернігівської області. Мета розвідки полягала у вивченні матеріальної культури даного регіону. Під час етнографічної розвідки особлива увага приділялась житловій та господарській архітектурі.

Споруда 1. Перша житлова споруда, що обстежена загоном знаходиться поруч з руїнами Казанської церкви в центральній частині села. Хата перебуває в процесі руйнації (рис. 4).

В плані це трикамерна житлова споруда зрубної конструкції, що складається з сіней, житлового приміщення з піччю та світлиці. Сіни і житлове приміщення представлені майже квадратною камерою, що розділена на дві половини (сіни – 4,5 х 2 м, житлова частини – 4,5 х 3 м). В житловій частині з північної сторони знаходяться залишки печі. Світлиця має розміри 4,5 х 5 м. Дах був вкритий соломою, не зберігся: його залишки, у вигляді завалу, лежали у внутрішніх приміщеннях споруди. Хата білена як ззовні так і з середини, житлове приміщення ззовні має обмазку з глини.



Рис. 4. Житлова споруда в центральній частині села Розлети

У споруді було 5 вікон – два з південного боку, одне зі східного і два з північного (одне в світлиці, а інше у житловому приміщенні). В середині приміщення виявлено речі повсякденного вжитку (глиняний та залізний посуд, дві дерев'яні ступки тощо) (рис. 5). Також в приміщенні знаходились знаряддя для прядіння – прялка та чесало.

Споруда 2. Житло № 2 знаходиться у південній частині с. Розльоти, за адресою вул. Перемоги, 23. Воно представлене однокамерною житловою спорудою зрубної конструкції розміром 8,5 м х 5,4 м (рис. 6, рис. 7). Розміри



Рис. 5.Речі повсякденного вжитку

Характерною особливістю загального планувального рішення інтер'єру традиційної поліської хати є збереження архаїчних, примітивних конструкцій

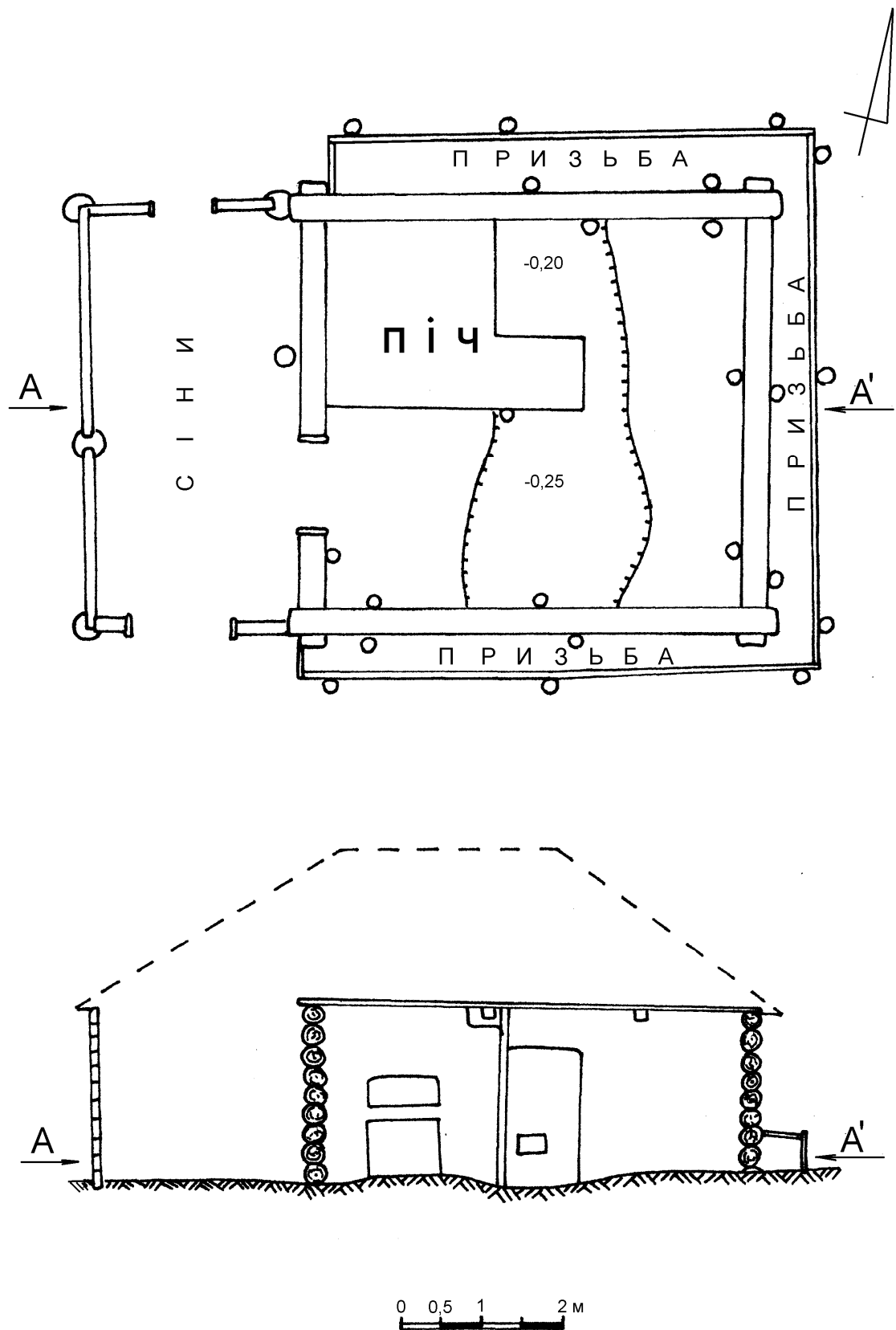


Рис. 6. Житло № 2 у південній частині с. Розльоти

та форм. Композиційним центром інтер'єру хати є піч. Вона розташована зліва від входу і займає внутрішній кут хати з північно-західного боку (2,6 x 2,2 м) житлового приміщення 4,6 x 5 м.

Зруб складено способом «ластівчин хвіст», що характерно для обстеженого регіону. Зрубну конструкцію ззовні і всередині підпирають стовпи діаметром 0,1–0,2 м. Стіну складають 8–9 паль з середнім діаметром 0,3–0,35 м. Висота житлового приміщення коливається від 1,87 м до 2,2 м. Підлога глиняна з заглибленням у центрі приміщення на 0,2 – 0,25 м. Стеля підтримується двома поперечними сволами. У 60-х рр. XX ст. дах перебудовано та вкрито шифером, до цього стріха була вкрита соломою. З західної сторони хата має прибудову (5,5 x 2,5 м) у вигляді сіней каркасно-стовпової конструкції з двома входами. У сінях розташований дерев'яний димар збитий з чотирьох шалівок. Ззовні конструкцію будівлі опоясує присьба з дошок підпертих стовпами із ґрунтовою засипкою.

Внутрішній інтер'єр хати традиційний для жител Поліського регіону і відображає господарсько-побутові потреби селянської родини.



Рис.7. Житло № 2 у південній частині с. Розльоти

Традиційно для поліського житла вона обернена своїм устям до фасадної стіни (Рис. 6). Подібна традиція, розташування печі у північній частині житла з оберненим до входу устям, склалась на території Південної Русі, зокрема

Північного Лівобережжя, ще в давньоруський час [6, с. 160] і залишалась домінуючою і в XIX–XX ст. [2, с. 96]. Піч викладено з цегли

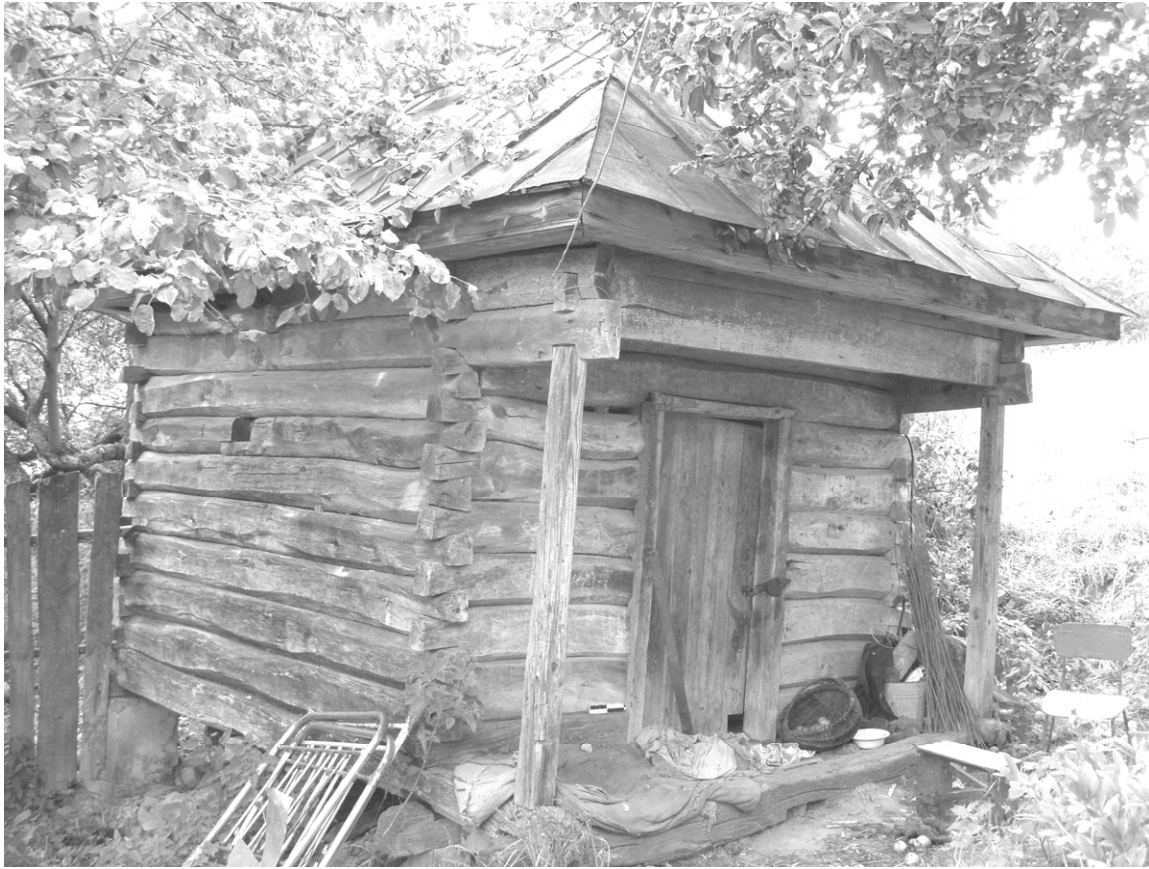


Рис.8. Господарські споруди в с. Розльоти

По діагоналі від печі розташовано червоний кут, що є також традиційним. В хаті є чотири вікна: два навпроти печі з південного боку, одне, покутне, зі сходу і одне – з півночі. Північне вікно дещо відрізняється за розмірами та вистою розташування, щодо підлоги від інших трьох вікон, що дозволяє зробити припущення про його більш пізню появу. Вікна мають розміри 0,62–0,67 x 0,55 м. Відстань від підлоги до підвіконня 0,37–0,42 м (північне вікно). Вхідні двері висотою 1,7 м розташовані з західного боку. Хата побілена.

Господарські споруди в с. Розльоти представлені невеликими прямокутними або квадратними у плані будівлями зрубної конструкції без вікон з чотирихилим дахом та критим ганком (рис. 8). Їх особливістю є те, що нижні вінця зрубу не торкаються ґрунту, а знаходяться на стовпах, що підтримують конструкцію по кутах. Однак, ці стовпи-сваї піднімаються над поверхнею ґрунту на 0,1–0,15 м. Така конструкція дозволяє зберегти нижні вінця від загнивання і споруда може прослужувати значно довше. Подібні типи споруд не зафіксовані у сусідніх селах – Радичеві, Свердловці, Мезині.

Таким чином, під час розвідки на території с. Радичів Коропського району Чернігівської області поточнена дата існування городища в ур. Міщанське, відкрите нове багатoshарове поселення в урочище Новий Міст а

також документально зафіксовані етнографічні особливості мікрорегіону. За сприяння експедиції до фондів музею, який створений на базі Мезинського національного природного парку потрапили етнографічні експонати з хати, що руйнується у с. Розльоти.

Список використаних джерел

1. Веремейчик О. М. Науковий звіт про археологічні розвідки в с. Радичів Коропського району Чернігівської області у 2009 р. / О. М. Веремейчик, О. М. Бондар // НА ІА НАНУ, 2009/6/н, 48 с.
2. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології / Х. Вовк. – К., 1995. – 336 с.
3. Куриленко В. Є. Історія Чернігово-Сіверщини з найдавніших часів у знахідках Мезинської округи / В. Є. Куриленко. – Чернігів, 2008. – 71 с.
4. Мельниковская О. Н. Отчет о работах Юхновского отряда Приднепровской экспедиции / О. М. Мельниковская // НА ІА НАНУ, 1967/43, 22 с.
5. Отчет о раскопках, произведенных в 1907 г. в Черниговской губ. С. А. Гатцуком / С. А. Гатцук // Известия Императорской Археологической комиссии. – С.-Петербург, 1909. – Вып. 29. – С. 164–167.
6. Раппопорт П. А. Древнерусское жилище / П. А. Раппопорт // САИ. – Вып. Е1 32. – 180 с.
7. Самоквасов Д. Я. Северянская земля и северяне по городищам и могилам / Д. Я. Самоквасов – М., 1908. – 120 с.
8. Уварова П. С. Выборка из дел Черниговского Статистического Комитета, общества Нестора летописца и архива граф. П. С. Уваровой. Городища и курганы / П. С. Уварова // Труды Московского Предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда. – М., 1906. – С. 73–93.
9. Шекун А. В. Отчет об археологических исследованиях на Черниговщине в 1983 г. / А. В. Шекун // НА ІА НАНУ, 1983/170, 116 с.
10. Ясновська Л. Старожитності IX – XIII ст. Мезинської округи / Л. Ясновська // Сіверянський Літопис – 2008. – № 6. – С. 30–34.

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ НА ТЕРИТОРІЇ МЕЗИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗВІДКИ С. А. ГАТЦУКА 1907 Р.

Кравченко Р.

*Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г Шевченка,
м. Чернігів*

У 1907 р. член вченої Чернігівської губернської архівної комісії С. А. Гатцук здійснив археологічну розвідку у Середньому Подесенні. В ході цих робіт було складено схематичні плани ряду різночасових пам'яток, зібрано колекцію артефактів, проведено шурфовку городищ та розкопки курганів. На території сучасного Мезинського національного природного парку С. А. Гатцук обстежив вісім городищ та зібрав відомості про два місцезнаходження кісток мамонта (Рис. 1). Більшість з оглянутих їм пам'яток

була відома ще за списками Д. Я. Самоквасова та П. С. Уварової [4, с. 2-5; 5, с. 79-80]. Однак складаючи списки ці дослідники спиралися, переважно, на інформацію, що походила від третіх осіб. Таким чином, саме С. А. Гатцуком було здійснено перший фаховий огляд пам'яток регіону.

Слід відзначити, що при обстеженні городищ на території Мезинського національного природного парку, дослідник обмежився збором підйомного матеріалу, зняттям планів та спостереженням за природними пошкодженнями пам'яток. Розкопки були здійснені у зовсім незначному обсязі.

Мезинське городище (городище Городок)¹ розташоване у центрі с. Мезин в ур. Городок. Пам'ятка займає високий останець корінного берегу р. Десна. У ході обстеження площадки городища, С. А. Гатцук зафіксував штучну підрізку (вірогідно ескарп) схилу на висоту біля 2-х аршин (1,5 м). З західного боку вона мала канавку глибиною 1 ½ (приблизно 1м) аршина та шириною біля 3-х аршин (2м) [3, с. 133].

Провести повноцінне шурфування пам'ятки С. А. Гатцуку не вдалося, оскільки площадка городища була засаджена коноплями. Дослідник обмежився «незначительними выемками по сторонам» та оглядом природних пошкоджень схилу. Згідно його спостереженням, по краю площадки потужність культурного шару становила близько 1 ½ аршина (1 м). Судячи з текстового опису та схематичних замальовок, з пам'ятки походила кераміка юхнівського часу та епохи Давньої Русі. Також дослідник відмічає, що, за повідомленнями місцевих мешканців, на розорюваній частині городища у великій кількості зустрічалися свинцеві кулі, вірогідно – часів Північної війни [3, с.134-135].

Псарівське городище (городище Свердловське-2) розташоване в 1 км на схід від с. Свердловка в ур. Водопойло на правому березі р. Десна. С. А. Гатцук відмічає, що з південного боку пам'ятки зберігся ледь помітний вал [3, с. 137]. Втім, він не зафіксував укріплення з напільного боку городища, відомі за більш пізніми роботами [2, с. 80].

За спостереженнями С. А. Гатцука, культурний шар на пам'ятці сягає потужності близько 1 ½ аршина (1 м). Під час огляду городища дослідником було зібрано фрагменти ліпного керамічного посуду, керамічне грузило та шматок шлаку. Судячи з ілюстрацій та текстового опису, знахідки відносяться до часу існування юхнівської археологічної культури [3, с. 138-139].

Псарівське городище (городище Свердловське-2) розташоване в 1 км на схід від с. Свердловка в ур. Водопойло на правому березі р. Десна. С. А. Гатцук відмічає, що з південного боку пам'ятки зберігся ледь помітний вал [3, с. 137]. Втім, він не зафіксував укріплення з напільного боку городища, відомі за більш пізніми роботами [2, с. 80].

¹ Назва пам'яток подана за щоденником робіт С. А. Гатцука; у дужках наведено назви городищ згідно сучасному Реєстру археологічних пам'яток Чернігівської області.

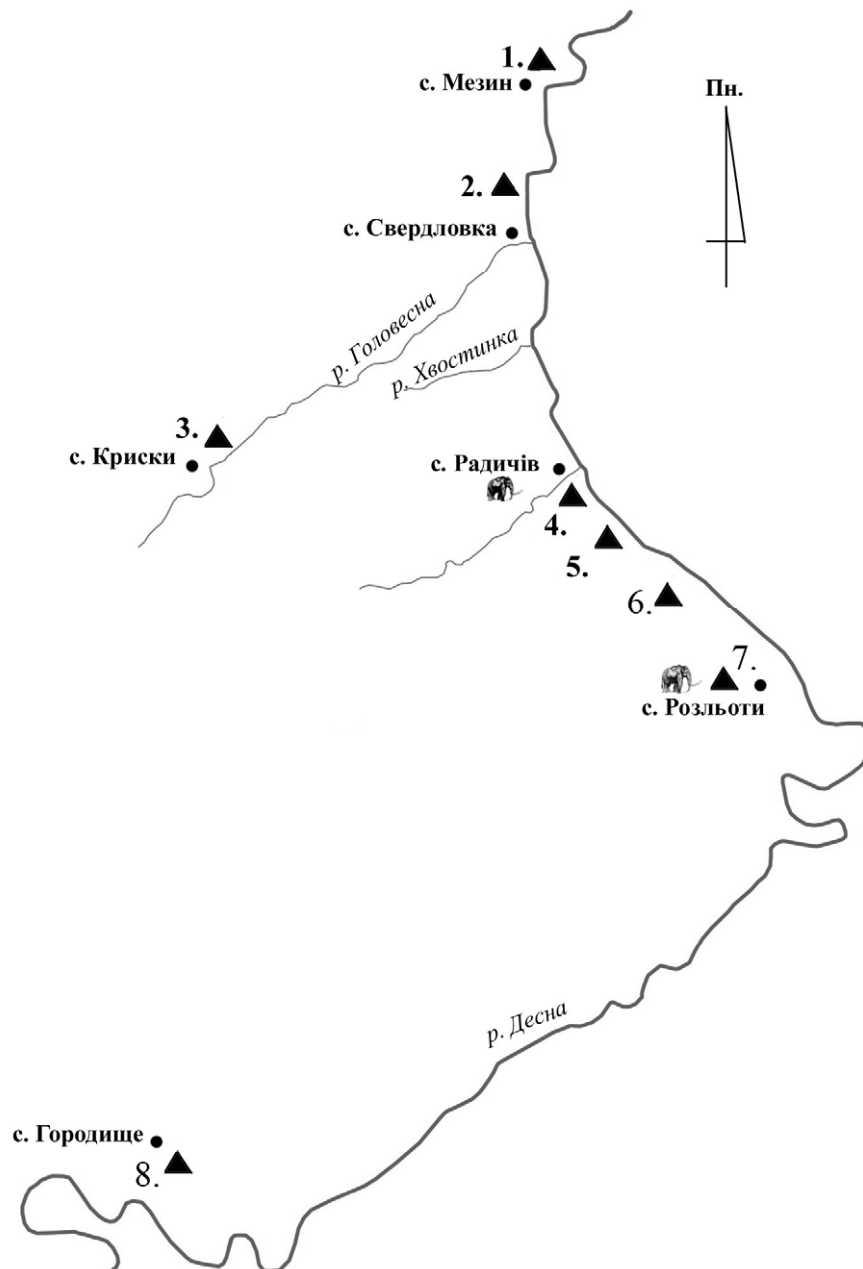


Рис. 1. Карта пам'яток обстежених С. А. Гатцуком:

▲ – городища.  – місце знаходження кісток мамонта.

1 – городище Городок в с. Мезин. 2 – городище Свердловське-2. 3 – городище в ур. Єписків Яр біля с. Криски. 4 – городище Радичівське-2. 5 – городище Радичівське-3. 6 – городище Московське. 7 – городище Нікольське біля с. Розльоти. 8 – городище Городище біля с. Городище.

За спостереженнями С. А. Гатцука, культурний шар на пам'ятці сягає потужності близько 1 ½ аршина (1 м). Під час огляду городища дослідником було зібрано фрагменти ліпного керамічного посуду, керамічне грузило та

шматок шлаку. Судячи з ілюстрацій та текстового опису, знахідки відносяться до часу існування юхнівської археологічної культури [3, с. 138-139].

Городище Криски (городище в ур. Єписків Яр) розташоване на лівому березі р. Головесна (правий приток р. Десна), навпроти с. Криски. С. А. Гатцук не проводив земляних робіт на пам'ятці, обмежившись візуальним оглядом та зняттям схематичного плану. Замальовок або опису підйомного матеріалу в його записах не міститься [3, с. 140].

Радичівське Міщанське городище (городище Радичівське-2) розташоване на північно-східній околиці с. Радичів. Воно займає мис правого берегу р. Десна. На момент огляду С. А. Гатцуком, площадка пам'ятки була покрита рясною трав'яною рослинністю, листвяними і фруктовими деревами. У західній частині городища (з напільного боку) дослідник відмічає наявність невеликого рову [3, с. 142].

При обстеженні городища, С. А. Гатцук обмежився спостереженням за структурою пошкоджених схилів та збором підйомного матеріалу. У його записах відзначено, що найпотужніші культурні нашарування спостерігаються на краю площадки городища з боку р. Десна. Вони сягали 2-х аршинів (1,5 м).

З чотирьох графічно зафіксованих в щоденнику знайдених фрагментів кераміки два можна віднести до кола роменських старожитностей та по одному – до часів Давньої Русі (XII ст.) та раннього залізного віку. Також слід відмітити малюнок знахідки біоконічного пряслиця, вірогідно – керамічного [3, с. 142-144].

У самому с. Радичів² С. А. Гатцук оглянув стодолу місцевого мешканця. Одна зі стін цієї споруди була вирізана у схилі тераси, що височіє над селом. Як розповів господар, при її облаштуванні в глинисто-вапнякових відкладеннях було виявлено скелет мамонта «в отвесномъ положении». На доказ своїх слів селянин продемонстрував С. А. Гатцуку, відбитки кісток та ступні звіра в глині і вапняку. На момент приїзду дослідника, у власника будівлі збереглася лише велика берцова кістка мамонта, вагою близько 2-3-х пудів (32-48 кг) [3, с. 144-145].

Радичівське Хотинське городище (городище Радичівське-3) розташоване на правому березі р. Десна за 1,5 км на схід від с. Радичів в ур. Хотинське. При огляді площадки городища С. А. Гатцук відмітив наявність валу з напільного (південно-західного) боку. На схилі, зі сторони річки, дослідник зафіксував штучну площадку з правильними горизонтальними та вертикальними лініями, можливо – ескарп. На думку С. А. Гатцука, ця площадка буда створена пізніше часу існування городища [3, с. 146].

Як можна зрозуміти з малюнків у щоденнику С. А. Гатцука, підйомний матеріал на пам'ятці був представлений уламками ліпних роменських посудин та фрагментами кругових давньоруських горщиків X-XI та XII ст. [3, с. 147-149].

² Більш точна локалізація у записах С. А. Гатцука не вказана.

Радичівське Московське городище (городище Московське) займає мис правого берегу р. Десна. Воно розташоване у 2-х км нижче за течією від с. Радичів в ур. Московське. На час огляду С. А. Гатцуком, пам'ятка знаходилася у володінні селян та використовувалося ними під поле [3, с. 150]. За спостереженнями дослідника, потужність культурного шару на пам'ятці досягала 1 ½ аршина (1 м). Згідно ілюстрацій та тестового опису, з городища походила ліпна кераміка раннього залізного віку і роменської культури та кругова часів Київської Русі [3, с. 150-152].

Розльотівське городище (городище Нікольське) розташоване у 2-х км на південь від с. Розльоти, на правому березі р. Десна, в ур. Нікольське. На час обстеження площадка городища була зайнята діючою церквою та кладовищем. За спостереженнями С. А. Гатцука, потужність культурних нашарувань на пам'ятці сягає приблизно 1 аршин (0,7 м). В ході обстеження поселення досліднику вдалося зібрати декілька фрагментів ліпної кераміки. Судячи з ілюстрацій, їх можна віднести до юхнівської та роменської культур [3, с. 153-155].

В цьому ж селі місцевий мешканець передав С. А. Гатцуку зуб мамонта. Зі слів селянина, знахідка походила з ур. Яр Четвериковий [3, с. 156].

Городищенське городище (городище Городище) розташоване на південній околиці с. Городище. Воно займає продовгуватий останець, що вдається у пойму р. Десна. За спостереженнями С. А. Гатцука, на пам'ятці «следов валов, канав не сохранилось» [3, с. 164]. Однак в більш пізніх описах зазначається, що городище відрізане від решти останцю ровом та валом, залишки оборонних споруд фіксуються також зі сторони пойми [1, с. 214-215]. При огляді городища, С. А. Гатцуком було зібрано колекцію грубої кераміки та виявлено фрагменти дерев'яних конструкцій. Дослідник припускав, що це – залишки захисних споруд [3, с. 165].

Таким чином, розвідки С. А. Гатцука фактично поклали початок планомірному археологічному дослідженню городищ регіону. Їх результати представляють значний інтерес як з точки зору розгляду історії вивчення археологічних пам'яток Середнього Подесення, так і в контексті їх картографування та інтерпретації культурної приналежності.

Список використаних джерел

1. Каравайко Д. В. Памятники юхновской культуры Новгород-Северского Полесья. – К.: ИА НАН Украины, 2012. — 276 с.
2. Мельниковська О. М. Поселення поблизу с. Свердловка на Чернігівщині // Археологія. – № 28. – К.: «Наукова думка», 1978. – С. 76-81.
3. Науковий архів рукописного архіву Інституту історії матеріальної культури РАН (Материалы архелогических исследований С. А. Гатцука на территории Черниговской губернии 1907 г.). Ф.1. Оп. 10. Спр. 41. – 166 арк.
4. Самоквасов Д. Я. Указатель сохранившихся городищ в Черниговской губернии // Древние города России. – С-Пб.: Типография К. Замысловскаго. Бол. Мещ. Д. № 33, 1873. – Приложение, с.1-25.

5. Уварова П. С. Выборки из дела Черниговского Статистического Комитета, Исторического Общества Нестора Летописца и Архива граф. П. С. Уваровой. Городища и курганы // Труды Московского предварительного комитета по устройстве Четырнадцатого Археологического съезда. – Вып. I. – М.: Типотрафия Общества распространения полезных книг, арендуемая В .И. Вороновым, Моховая, против Манежа, дом кн. Гагарина, 1906. – С. 73-93.

ТРАДИЦІЇ ПОХОВАННЯ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ НА ТЕРИТОРІЇ МОНАСТИРІВ

Попружна А.В.

*Чернігівський юридичний коледж
Державної пенітенціарної служби України,
м. Чернігів*

Важливою складовою поховальної культури козацької старшини у другій половині XVII–XVIII ст. було обрання місця «останнього притулку». Оскільки поховання та комплекс поминальних ритуалів у Гетьманщині вимагали чималих коштів, представники козацької старшини завчасно відкладали гроші на ці видатки й згадували про це в духівницях. «На порозі смерті» долею власного тіла опікувались не менше, ніж долею душі.

Відповідно до релігійних переконань, традицій ранньомодерного соціуму поховання на церковній землі прискорювало та полегшувало шлях до Бога, а також нерідко символізувало статус покійного [2, с. 316]. Тому під стінами храмів і всередині них завжди знаходилося місце для ктиторів, шанованих і діяльних парафіян.

Іонікій Галятовський у своєму відомому і популярному «Ключ розуменія» пояснював важливість поховання саме на території певної церкви так і радив священикам використовувати не випадковість вибору останнього прихистку під час надгробних проповідей, а саме: «Щасливий ест той чоловік умерлий, же його тіло погребено в церкві...» [1].

Місцем поховання здебільшого були підземелля храмів, де облаштовувались родинні усипальні зі склепами або церковні цвинтарі. Муровані усипальні були важливим атрибутом поховальної культури провідної козацької старшини, що відповідав традиціям і релігійним переконанням.

Мабуть підтвердженням соціального статусу було обладнання склепів у храмах, збудованих власним коштом у рідних маєтках, або облаштування усипальень на території одного з православних монастирів Лівобережної України. У духівницях козацької старшини найчастіше згадувалась Густинська обитель. Крім неї бажаним місцем спочинку для козацької еліти були – Києво-Печерський, Рихлівський, Мгарський, Видубицький монастирі.

Зокрема, генеральний обозний Петро Забіла помер у 110 років і був похований у 1689 р. «в соседнем к Обтову Рыхловском монастыре».

Майже через чверть століття онука генерального обозного Ганна Забіла заповіла синові поховати її «тамо, идеж дед и отец его телом положишася и в той обители святой (Рыхловском монастыре)» [3, с. 506]. Можливо головним мотивом обрання місця останнього притулку були поховання родичів чи наявність родинного склепу.

Іван Ломиковський у духовному заповіті, складеному в 1711 р., виявив бажання бути похованим у Києво-Печерському чи Рихлівському монастирях: «зусердием желаю, жебы в обители стой Печерской Киевской, albo в монастыре Стля и Чудотворца Хва Николая Рихловском, где положени суть жони моей, Марией Мокриевичовни, и сина моего младенца Іакова кости...».

Водночас, даючи напуття п'ятьом дітям, наказував мати «усердну любов» до церкви «Стля и Чудотворца Хва Николая Батуринского», адже в ній були поховані «единоутробные их младенцы, подле правого крылоса, в деревяном склепику, Василий и Афанасій, а по левой стороне, внутри под порогом, Марина сестра»

Але воля генерального обозного не могла бути виконана, адже він помер через три роки після написання заповіту під час військового походу і був похований у м. Ясси [4, с. 12].

Отже, представники різних рангів козацької старшини мали бажання і можливість бути похованим у стінах храмів і монастирів. Усипальні козацької старшини могли розміщувались безпосередньо під підлогою церкви, у підземних криптах, у спеціальних прибудовах, у каплицях. Склеп міг бути призначений як для одного поховання, так і для колективного. Склепи облаштовувались і для померлих дітей козацької старшини [5]. На жаль, про інші поховання козацької старшини на території Пустинно-Рихлівського Миколаївського монастиря майже невідомо, відтак тема потребує подальших розвідок.

Список використаних джерел

1. Галятовський І. Наука, альбо Способ зложення казанья // Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд., приміт. В.І.Крекотня. – Київ: «Наукова думка», 1987. – 608 с.
2. Замура О. Смерть у церковних приписах та повсякденному житті Гетьманщини XVIII ст. / О. Замура // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень / Відповідальний редактор Віктор Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 316.
3. Лазаревский А. Иван Петрович Забила, знатный войсковой товариш (1665–1703) / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1883. – № 7. – С. 506–538.
4. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1886. – № 1. – С. 12–13.
5. Попружна А. Традиції облаштування родинних усипальниць козацької старшини другої половини XVII – XVIII ст. // Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. (Серія «Пам'яткознавство Північного регіону України», № 7) : Зб. наук. пр. / Посохов С.І. (гол. ред.), Коваленко О.Б. (заст. гол. ред.), Титова О.М. (заст. гол. ред.), Бойко О.Д., Верба І.В., Верменич Я.В. [та ін.] ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПН. Вип. 20 (23). – К. : Центр пам'яткознавства НАН України, 2015 – С. 150–155.

АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ НА СТОЯНЦІ «БУЖАНКА-2»

Ступак Д.В.,

Інститут археології НАН України, м.Київ

Стоянка «Бужанка-2» розташована безпосередньо в центрі села Бужанка (N51°39'5752" E033°69'2160") і займає низинну ділянку мису, розташованого у верхів'ї давньої балки, яка прорізала правий берег Десни, між двома рукавами балки. Від самої ріки вона знаходиться на відстані приблизно 1 км. На тій же відстані від стоянки «Бужанка-2» розташована стоянка «Бужанка-1».

Вірогідно, в давнину балка була заповнена водою і стоянка розміщувалася безпосередньо на березі, біля води. З півночі і заходу стоянка закрита від вітру більш високими ділянками тераси Десни. Сучасний мис, на якому розташована стоянка, має похилий схил у північно-східному напрямку і крутий у південно-західному. Якщо у північно-східній частині територія, яку займає стоянка, підвищується над рукавом балки приблизно на 4-5 м, то у південно-західній над іншим її рукавом – на 8-13 м.

Точні межі і площа стоянки на сьогодні не є докладно з'ясованими і можуть бути встановлені лише після ретельних археологічних досліджень. Якщо межі південно-західної частини пам'ятки приблизно встановлені шляхом шурфування та буріння, то північно-східної – за згадками місцевих мешканців про знахідки великих кісток тварин під час будувannya господарських споруд та буріння. Більша – південно-західна частина території стоянки, займає плато мису, яке зараз являє собою пустир, де ще 30-40 років тому була сільська забудова, менша – північно-східна частина знаходиться під городами, частина із яких зараз не використовується. У довоєнний час ця територія була забудована. Орієнтовні розміри визначеної частини стоянки складають 180x100 м.

Протягом польових робіт 2003-2013 років було закладено 3 розкопи. Найбільш цікавий матеріал надав Розкоп 1. Тут досліджено 3 культурні шари стоянки: Верхній шар 1, Верхній та Нижній шари.

Знахідки Верхнього шару 1 залягали в лесі вище Верхнього шару на 1-14 см. Вони досліджені на площі 8 кв. м. Верхній шар 1 складався, переважно, із незначної кількості фрагментів мамонтових (*Mammuthus primigenius*) кісток та кам'яних артефактів. Стан збереженості кісток подібний до стану збереженості кісток із Верхнього шару. Цікавими є знахідки в даному шарі анатомічної групи лівої задньої кінцівки вовка (*Canis lupus*) та фрагменту черепа ведмедя (*Ursus* sp.) Тут і надалі визначення фауністичних решток д-ра Стефана Піана (Франція).

Матеріали Верхнього шару досліджені на площі 18 кв. м. На частині квадратів Верхній шар залягав безпосередньо під поверхнею дороги і на

окремих ділянках був пошкоджений ремонтними роботами. Давня поверхня, на якій лежать знахідки Верхнього шару, має нахил із заходу на схід, що відповідає конфігурації мису, де розташована стоянка. Товщина культурного шару, як правило, не перевищує 5-6 см. Матеріали, в основному, залягають «у одну знахідку». Він складається, переважно, з кісток мамонта та їх фрагментів, кісткового вугілля і кам'яних виробів. Окрім кісток мамонта виявлені фрагменти бивня. Вироби з бивня представлені медіальними фрагментами вістря та спису.

Окрім мамонтових кісток у Верхньому шарі виявлені кістки вовка (*Canis lupus*), лисиці або песця (*Alopex lagopus/Vulpes vulpes*), ведмедя (*Ursus sp.*) та північного оленя (*Rangifer tarandus*).

Верхній шар багатий на знахідки вохри. Також у ньому були виявлені шматочки крейди та фрагменти белемнітів.

У південній частині розкопу зафіксована западина, походження якої ще не з'ясоване. В ній сконцентрована значна частина великих кісток мамонта. Із Верхнім же шаром пов'язана яма 1, розташована у північній частині розкопу. Вона має округлі контури. Стінки слабо нахилені до дна ями. Її максимальний діаметр – 145-155 см, глибина – 75-80 см. Збереженість кісток в ямі 1 така ж, які кісток з Верхнього шару 1 та Верхнього шару. Зв'язок ями 1 з Нижнім шаром ніяким чином не простежений.

Із Верхнього шару та з ями 1 походять дві радіовуглецеві дати, які вкладаються у 15-14 тис. років тому.

Нижній шар відокремлений від Верхнього стерильним прошарком товщиною від 10 до 32 см і відрізняється від нього значно меншою потужністю, характером знахідок і планіграфією. Він досліджений на площі 14 кв. м.

Судячи з відміток глибин знахідок Нижнього шару відчувається, що давня поверхня, на якій вони лежать, як і та, на якій лежать знахідки Верхнього шару, мала нахил із заходу на схід. Матеріали Нижнього шару, як і Верхнього шару, залягають «у одну знахідку».

Фауністичні рештки з Нижнього шару представлені кістками мамонта, які мають гіршу збереженість, за рахунок чого їх легко відрізнити від кісток Верхніх шарів. Також із цього шару походить платівка з бивня та фрагмент бивня із слідами обробки. Кісткове вугілля представлене лише кількома фрагментами, кам'яний комплекс – переважно кременем.

В усіх трьох шарах кам'яні комплекси складаються з трьох видів сировини: кременю, кварциту і аргіліту. Стоянка «Бужанка-2» є єдиною стоянкою не тільки Середньої Десни, а й басейну Середнього Дніпра, в кам'яних комплексах якої частка кварциту сягає більше 40%. На інших стоянках цього регіону його частка, як правило, не перевищує кількох процентів.

Отже, виходячи зі специфіки кам'яних комплексів, усі шари віднесені до епіграветського часу. Для Верхнього шару отримані дати C14, які

знаходяться в межах 15-14 тисяч ВР. Судячи зі специфіки знаряддєвого комплексу Верхнього шару, і особливо, мікролітів, «Бужанка-2» є найбільш північною першою відомою на Десні стоянкою з крем'яним комплексом типу Межиріч. Верхній шар 1 та Нижній шар, безумовно, належать до епіграветського часу, але незначна кількість знарядь не дає можливості точно визначити їх культурну приналежність. Вірогідніше за все, вони є однотиповими з матеріалами Верхнього шару.

На Розкопі 2 (8 кв.м.) були знайдені фрагменти кераміки XI-XII ст. та окремі фрагменти кераміки ранньослов'янського часу. Культурний шар давньоруського часу сильно пошкоджений господарською діяльністю мешканців села XVIII-XX ст. Потужний палеолітичний шар виявлений на глибині 2,80 м. Він був законсервований для подальших досліджень.

Розкоп 3 (8 кв.м.) надав цікавий верхньопалеолітичний матеріал. В одному з кутів розкопу виявлено завал бивнів мамонта, а також поруч знайдені мамонтові черепи. Вірогідно, тут знайдено залишки господарського об'єкту (житла чи ями). Виявлений кам'яний комплекс є одночасовим з матеріалами, виявленими на Розкопі 1.

Таким чином, за структурою, унікальними знаряддєвим та фауністичним комплексами стоянка «Бужанка-2» відповідає критеріям пам'ятки археології національного значення, є єдиною стоянкою епіграветського часу на території Новгород-Сіверського Полісся з трьома чітко стратифікованими шарами та з високим ступенем збереженості фауністичних решток, а також є єдиною стоянкою верхнього палеоліту на території Новгород-Сіверського Полісся та другою стоянкою на території Північної України з повністю дослідженою господарською ямою (раніше, у XX ст., повністю досліджувались лише житла з кісток мамонта, іншим об'єктам господарсько-побутових комплексів не приділялась належна увага) і є надзвичайно перспективна для довготривалих багаторічних комплексних досліджень – археологічних, археозоологічних, геологічних, палеоботанічних та інших.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ МЕЗИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ В 2014 – 2015 РР.

Черненко О.Є., Луценко Р.М.

*Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т. Г Шевченка*

У 2014 – 2015 рр. Мезинська археологічна експедиція Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка за участі співробітників Мезинського національного природного парку здійснювала дослідження археологічних пам'яток в окрузі сс. Свердловка (городища Свердловське 1, Свердловське 3), Радичів (городище Пузир Хутір).

Ця група городищ (Рис. 1) відома в літературі ще з ХІХ ст. [1, с. 447; 4, с. 33; 10, с. 2-4; 11, с. 114-115; 12, с. 80]. Їх дослідження здійснювались С. А. Гацуком (1907 р.) [3], М. В. Воєводським (1946 р.) [2], О. М. Мельниковською (1967-68 рр.) [8; 9, с. 76-81], О. В. Шекуном (1983 р.) [13]. Окрім цього, в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. пам'ятки неодноразово обстежувались В. Є. Куреленком [6; 7], а на початку ХХІ ст. – Д. В. Каравайком [5, с. 198-204].

Городище Свердловське І (в літературі відомо також як Носенків городок, Мереево провалля) стало головним об'єктом досліджень 2014 – 2015 рр.

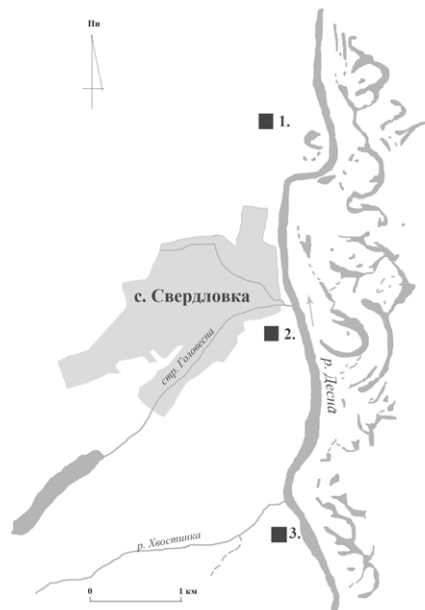


Рис. 1. Схема розташування городищ в околиці с. Свердловка
Коропського р-ну; 1 – Свердловське -1; 2 – Свердловське -3; 3 – Пузир Хутір.

Городище займає мисоподібний виступ другої надпойменої тераси р. Десна між сс. Мезин та Свердловка. Від плато його площадка відділена ровом та валом, рештки яких помітні в сучасному рельєфі.

З південного заходу на площадку веде пандусний в'їзд. За матеріалами розкопок 2015 р. (розкоп 3), можна припустити, що в основі валу знаходились

дерев'яні конструкції у вигляді клітей та віднести їх виникнення до часів існування роменської археологічної культури.

Площадка городища прямокутної форми, 50 x 80 м, витягнута в напрямку південний захід–північний схід, має незначний нахил в бік річки. Її північно-східний край активно руйнується внаслідок розвитку ерозійних процесів.

У 2014 р. на площадці городища було закладено траншею (траншея 1) та зафіксовано ділянки культурного шару, оголені в місцях руйнування.

Потужність культурного шару складає 0,25 – 0,45 м. Він містить матеріали юхнівської та роменської археологічних культур, а також доби Давньої Русі. Під час досліджень було зафіксовано котлован споруди, яка відноситься до часу існування роменської культури. В її заповненні були знайдені уламки ліпного (горщики та сковороди) та давньоруського гончарного (горщики) посуду, а також залізний ніж.

В 2015 р. на площадці городища заклали ще один розкоп (розкоп 1), в якому досліджено котлован ще однієї споруди роменського часу (рис. 2). Судячи з наявності опалювального пристрою (глинобитна піч, в конструкції якої використано камінь та плитки болотяної руди), споруда мала житлове призначення. Її заповнення містило уламки ліпного та давньоруського гончарного посуду, проколки тощо.

Більш рані об'єкти на ділянці розкопу представлені залишками споруди юхнівського часу (знахідки – уламки ліпної кераміки та пряслице) та зерновою ямою, з якої походять фрагменти ліпної зарубинецької (?) кераміки.

З півдня до городища примикає посад (селище). У 2014 р. для з'ясування характеру культурного шару цієї частини пам'ятки на різних її ділянках були закладені шурфи, а в 2015 р. – розкоп та траншея (розкоп 2; траншея 1). Як вдалось з'ясувати, потужність культурного шару на ділянці посаду складає 0,3 – 0,4 м. Він слабо насичений археологічними матеріалами (окремі дрібні фрагменти юхнівської та роменської кераміки). В той же час, значна концентрація археологічних об'єктів дозволяє зробити висновок про досить активне використання цієї території на різних етапах її засвоєння. Так, юхнівський період представлений залишками котловану споруди, а роменський – чотирма зерновими ямами. При цьому із заповнення ям, окрім досить значної кількості ліпної та гончарної кераміки, походять матеріали, що дозволяють констатувати існування на городищі в цей час обробки металу (шлаки, тігель) та кістки (спири рогу та кісток).

Городище Свердловське 3 знаходиться на південні околиці с. Свердловка. Пам'ятка розташована в усті струмка Головесна, на його південному березі, на мису правого берега р. Десни. Площадка городища розміром 60 x 90 м з'єднується з плато вузьким перешійком, на якому фіксуються сліди рову. Східний її край активно руйнується внаслідок розростання яру. У 2014 р. на цій ділянці було здійснено зачистку та зафіксовано характер нашарувань. Визначено, що потужність культурного шару тут сягає 0,6 – 0,7 м. Під час дослідження вдалось зафіксувати рештки котловану споруди (основний об'єм

знищений яром), в заповненні якої містились дрібні невиразні фрагменти ліпної кераміки.



Рис. 2. Споруда на городищі Свердловське-1. Вигляд з півдня. Розкопки 2015 р.

Городище Пузир Хутір (відомо також як Пузирьово, Радичів 1, Радичи, Редичев, Фостенське) знаходиться між сс. Свердловка та Радичів. Воно займає високий (до 50 м) мис, що видається в заплаву, на правому березі р. Десни. Площадка городища овалоподібної форми, 95 x 30-50 м. Її східний край (з боку річки) обвалився, з трьох боків вона опоясана ровом (глибина рову 1,7 – 2 м; ширина 4 – 5 м).

У 2014 році дослідження пам'ятки були спрямовані на фіксацію культурного шару на ділянці зруйнованого північно-східного краю городища. З'ясовано, що потужність культурного шару тут складає 1,1 – 1,5 м. В ході робіт було виявлено матеріали юхнівської культури (уламки ліпних посудин, керамічних грузил та пряслице), денце амфори та фрагменти гончарних посудин козацької доби. Також зафіксовані залишки котловану зруйнованої ерозійними процесами споруди, з якого походять невиразні фрагменти ліпної кераміки.

Паралельно з вивченням розташованих на території парку городищ доби раннього заліза – середньовіччя, в 2014 – 2015 рр. здійснювався комплекс робіт

по вивченню зруйнованого Свято-Миколаївського Пустинно-Рихлівського монастиря. Було знято топографічний план території монастиря та продовжено розшуки, спрямовані на локалізацію втрачених об'єктів монастирської забудови.

Список використаних джерел

1. Археологічні пам'ятки Української РСР. – К., 1965.
2. Воеводский М. В. Отчёт о работе Деснинской экспедиции / Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій. 1946/5.
3. Гатцук С. А. Раскопки 1907 г. Материалы архелогических исследований на территории Черниговской губернии 1907 г. // Науковий архів рукописного архіву Інституту історії матеріальної культури РАН. Ф.1. Оп. 10. Спр. 41
4. Древности железного века в междуречье Десны и Днепра. – САИ ДІ-12. – М., 1962.
5. Каравайко Д. В. Памятники юхновской культуры Новгород-Северского Полесья. – К., 2012.
6. Куриленко В. Е. Мезинський археологический музей. Отчёт о разведках за 1988 г. / Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій. 1988/93.
7. Куриленко В. Е. Мезинський археологический музей. Отчёт за 1989 г. / Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій. 1989/65/
8. Мельниковская О. Н. Отчёт о работах Юхновского отряда Приднепровской экспедиции за 1967 г. // Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій. 1967/43.
9. Мельниковська О. М. Поселення поблизу с. Свердловка на Чернігівщині // Археологія. – № 28. – К., 1978..
10. Самоквасов Д. Я. Указатель сохранившихся городищ в Черниговской губернии // Древние города России. – С-Пб/, 1873, Приложение.
11. Самоквасов Д. Я. Северянская земля и северяне по городищам и могилам. - М., 1908.
12. Уварова П. С. Выборки из дела Черниговского Статистического Комитета, Исторического Общества Нестора Летописца и Архива граф. П. С. Уваровой. Городища и курганы // Труды Московского предварительного комитета по устройстве Четырнадцатого Археологического съезда. – Вып. I. – М., 1906.
13. Шекун А. В. Отчёт об археологических исследованиях на Черниговщине / Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд експедицій. 1983/170.

ДАВНЬОРУСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ МЕЗИНСЬКОЇ ОКРУГИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ В.Є. КУРИЛЕНКА

Яснєвська Л. В.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка
м. Чернігів*

Мезенська округа вже більше 100 років привертає увагу археологів завдяки всесвітньовідомій пізньопалеолітичній Мезинській стоянці. Відкриття та дослідження Мезинської верхньопалеолітичної стоянки створило довкола неї

своєрідне силове поле, що притягує краєзнавців, археологів, усіх зацікавлених таємницями давнини. Район Мезина лежить в межигір'ї – красивому, багатому природними ресурсами котловані в заплаві Десни. На цій території розташовуються пам'ятки археології різних епох. Серед дослідників цього куточку Чернігівщини виділяється постать Василя Єлисейовича Куриленка, уродженця с. Курилівка.

В.Є. Куриленко у 1965 р., тоді студент стаціонару художньо-графічного факультету Ленінградського інституту ім. О. Герцена, «виїхав необачно» до с. Мезин і залишився там на все життя. Цей виїзд став поворотним в його житті. Навчання в інституті він продовжив у заочному форматі, поринувши у створення археологічного музею в Мезині [7, с. 443]. З цього часу й розпочалося систематичне вивчення пам'яток археології Мезинського мікрорегіону.

В.Є. Куриленко розпочав свою археологічну освіту ще студентом у Ленінграді у В.П. Левенка, а завершив на курсах підвищення кваліфікації громадських археологічних кадрів республіки, очолюваних проф. Д.Я. Телегіним, у Києві в 70-х рр. XX ст. Відтоді дослідник одержував право на розвідки та розкопки за відкритими листами Інституту археології АН УРСР, згодом – ІА НАН України [9, с. 21].

Саме в цей період аматори-археологи В.Ф. Покотило, В.Є. Куриленко, І.Ф. Іванченко разом з археологами Києва, Москви, Ленінграда, Чернігова починають вивчати археологічні старожитності давньоруського часу на території Подесення, зокрема, В.Є. Куриленко – в околицях Мезина, Коропа, Радичева [11, с. 46].

Унаслідок плідної роботи археологічних експедицій на території Мезинської округи впродовж 40–90-х рр. XX ст. були зафіксовані, а на деяких проведені незначні розкопки та шурфування, значна кількість старожитностей IX–XIII ст., які доповнюють інформацію про економічний розвиток цієї території та допомагають відтворити археологічну карту регіону. Здобутий матеріал, запроваджено у науковий обіг у численних статтях. Усе це дозволило виділити два етапи заселення Мезинської округи за доби Київської Русі. Перший, пов'язаний з пам'ятками роменської культури, а другий – із давньоруськими старожитностями [13, с. 33].

Починаючи з 1965 р. В.Є. Куриленко вивчав топографічні особливості Мезинської округи і визнав, що під захистом заплав з обривами була притаманна «хутірська система» [4, с. 104]. Поблизу Мезина ним виявлено 10 роменських, 30 «староруських» пунктів X–XIII ст. Вже у 1965 р. В.Є. Куриленком обстежено поселення «Вороб'їні Острови» (XI–XIII ст.) біля с. Мезина в урочищі Вороб'їні Острови, «Забродки» (VIII–XIII ст.) на околиці Мезина. На його думку, Мезин започаткувало городище в урочищі Школа. У 1985 р. у траншеї водогону ним було виявлено культурні шари IX ст. та X ст. зі слідами пожежі. Крім того, як вважав дослідник, саме тоді зникли роменські

пункти, а острови заплави в X ст. заселяються поселеннями Київської Русі [4, с. 30].

Заселення округи започаткувалося біля с. Курилівки і визначено В.Є. Куриленком єдиним волинцевським пунктом VIII ст. – «Хуторищем», де ним було виявлено кругову кераміку. В IX ст. життя на цій території, при появі роменців, зникає. Заселення поновлюється знову на рубежі IX–X ст. за 1 км південніше – на порізаний ярами кручі, де починалися більш родючі землі. Саме за бродом широкої стариці Криве, що на обривах до 50 м висотою, В.Є. Куриленко відкрив поселення «Забродки» (VIII–XIII ст.), що на околиці сучасного Мезина. На його думку, виникло це поселення в післяроменський, язичницький період з появою держави Київська Русь [5, с.104–105].

На околиці с. Свердловка В.Є. Куриленком зафіксовано та обстежено городище «Свердловське-1» (XI–XII ст.) та поселення «2-й Свердловський Острів» (X–XIII ст.), яке, як вважав дослідник, було дуже зручним для ретрансляції сигналів. На Свердловському городищі знайдено, скляну намистину і кам'яну голівку жінки в спіральній плетеній в'язаній шляпі з «ковпачком» [5, с. 105].

Вивчаючи північну округу Радичева, В.Є. Куриленку вдалося простежити етапи її заселення протягом VIII–XIII ст., чітко окреслити родоплемінний центр сіверян – Радичев, який складався з дитинця, посадів та курганного могильника та у радіусі 8 км установити 28 місцезнаходжень пам'яток IX–XIII ст. [2]. Це місто, як вважав дослідник, є для Мезинської округи (особливо в IX–XI ст.), безумовно лідером – торговим, політичним, релігійним (підтвердження тому знахідки плінфи на городищі) і військовим центром – форпостом на водному шляху до столиці сіверян.

Крім того, на думку В.Є. Куриленка серед городищ Подесення кращого «кандидата» в літописні Хоробори нема. У 1234 р. Данило Галицький та Мстислав Глібович «...грабуючи землю [Чернігівську], і взяли багато городів по Десні. Тоді ж узяли вони і Хоробор, і Сосницю, і Сновськ...» [6, с. 392]. Тоді ж Галицький, скоріш за все, не обминув і Радичев, і під час монголо-татарської навали палити татарам було вже нічого, а відновити тут фортецю Хоробор вони не дозволили. І, як вважав В.Є. Куриленко, її відновили з кінці XIV ст. в іншому місці. Отже, можливо було два Хоробори – один до татарський – в Радичені чи Макошині. А другий, за твердженням науковця, там, де є кераміка XIV–XV ст. – її немає ні в Радичеві ні в Макошині, але вона є у Коропі [5, с. 106]. Цю версію В.Є. Куриленко оприлюднив на сторінках «Українського історичного журналу» [3].

У 1983 р. територію Мезинської округи обстежував розвідковий загін Новгород-Сіверської експедиції ІА АН СРСР та АН УРСР під керівництвом А.М. Обломського та Р.В. Терпиловського. До робіт цього загону долучився і В.Є. Куриленко. Археологами було виявлено культурні шари роменської культури та доби Київської Русі на поселенні «Ведмедки» біля с. Шабалинів, а в ур. Могилкуватий Бір (Лиса гора) курганну групу «Ковалівка-1» [8].

На початку 80-х рр. XX ст. до відділу археології Чернігівського історичного музею (далі – ЧІМ) від В.Є. Куриленка надійшло повідомлення про зруйнований гончарний горн, який був зафіксований на території посаду Хатинського городища в урочищі Городок (за О.М. Мельниковською – Радичевське–2) біля с. Радичева Коропського р-ну. У 1991 р. Радичевський загін Чернігово-Сіверської експедиції Обласного археологічного Центру Лівобережжя під керівництвом А.Л. Казакова дослідив на посаді Радичевського городища двокамерні горни, два з яких датуються X ст., один XII ст., що засвідчує існування в цьому багатому на глини регіоні виробничого центру по виготовленню кераміки [1, с. 7, 9–11; 12, с. 22–23].

Активу участь В.Є. Куриленко брав у роботах за програмою паспортизації пам'яток археології до Зводу пам'яток історії та культури по Чернігівській області. Разом із співробітниками відділу охорони та вивчення археологічних пам'яток ЧІМ В.П. Коваленком та О.В. Шекуном у 1980 р. та 1983 р. провів археологічні розвідки на території Подесення, що дозволило скласти охоронні паспорти на старожитності IX–XIII ст. в Мезинському мікрорегіоні [13].

Список використаних джерел

1. Казаков А.Л.. Отчет об исследованиях Радичевского городища в 1991 г. / А.Л. Казаков, И.А. Потапов, Г.Л. Олейник // НА ІА НАН України. – 1991/139. – Ф. експ. 24680. – 25 с.
2. Куриленко В.Е. Северная округа Радичева в IX–XIII вв./ В.Е.Куриленко // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі. – Чернігів, 1992. – С. 38–39.
3. Куриленко В.Є. До локалізації літописного м. Хоробора / В.Є. Куриленко // Український історичний журнал. – 1993. – № 1 – С. 34–36.
4. Куриленко В. Мезин на Десні. Динаміка зміни археологічних культур / В. Куриленко, В. Отрошенко // Сіверянський літопис. – Чернігів, 1996. – № 2–3. – С. 27–32.
5. Куриленко В.Є. Сіверяни. Округа міст Радичева і Новгорода-Сіверського / В.Є. Куриленко // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1. – С. 104–106.
6. Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
7. Мезинський музей// Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – С. 443.
8. Обломский А.М., Терпиловский Р.В. Обследование по Десне и Сейму // Археологические открытия 1983 года. – М., 1985. – С. 328.
9. Отрошенко В. Дослідження пам'яток доби бронзи в Мезинському мікрорайоні / В. Отрошенко // Сіверянський літопис. – 2008. – № 6. – С. 20–23.
10. Шекун А.В. Археологические исследования на Черниговщине в 1983 г. / А.В. Шекун // НА ІА НАН України. – 1983/170. – Ф. експ. 21839.
11. Ясновська Л.В. Археологічні дослідження давньоруських старожитностей Чернігівщини у 40 – 60-х рр. XX ст. / Л.В. Ясновська // Сіверянський літопис. – 1998. – № 6. – С. 37–48.
12. Ясновська Л.В. До історії дослідження керамічного виробництва Чернігівщини в давньоруську епоху / Л.В. Ясновська // Сіверянський літопис. – 2007. – № 2. – С. 22–23.
13. Ясновська Л.В. Старожитності IX – XIII ст. Мезенської округи / Л.В. Ясновська // Сіверянський літопис. – 2008. – № 6. – С. 30–34.

БУДІВЕЛЬНА КЕРАМІКА З ГОРОДИЩА РАДИЧІВ³

Ярошенко О.М.

*Центр пам'ятокознавства НАН України
(Київ)*

Прийняття та поширення християнства на території Русі вплинуло не лише на світогляд місцевого населення, але і призвело до значних зрушень у розвитку матеріальної культури. Особливо помітні зміни відбуваються в сфері будівництва.

До кінця X ст. основним будівельним матеріалом в південній Русі слугували деревина та глина. Навіть перші християнські церкви були збудовані з традиційного для слов'янської архітектури матеріалу – деревини. Та намагаючись в усьому зрівнятися з візантійськими правителями, руські князі починають запрошувати до себе зодчих «із греки», які й започатковують тут традицію монументального будівництва. Зі зміною архітектурних форм відбувається і зміна будівельного матеріалу. Окрім нової, привнесеної грецькими майстрами цегли-плінфи, починають використовувати і мало задіяний до цього місцевий природний камінь.

Вперше увагу на плінфі Чернігівщини було зосереджено під час відкриття XIV археологічного з'їзду в Чернігові у 1908 р. [4, с. 145-146]. В 1923 р., під час розкопів прибудов Спасо-Преображенського собору, М. Е. Макаренко описував будівельні матеріали та етапи будівництва цього храму [3]. У подальші роки дослідження Б. О. Рибаківа, В. А. Богусевича, П. Д. Барановського та М. В. Холостенка вивели вивчення давньоруських будівельних матеріалів на якісно новий рівень; були зіставлені таблиці сортименту плінфи, опис складу глини, вивчався характер маркування плінф, висувалися гіпотези про призначення знаків та клейм [1, с. 34 – 35].

Важливу роль у дослідженні монументальної архітектури Чернігово-Сіверщини зробили також П. О. Раппопорт, В. П. Коваленко, О. Є. Черненко, Т. Г. Новик, В. Я. Руденок, І. М. Ігнатенко та інші. Завдяки зусиллям багатьох дослідників була сформована доволі широка база даних з цієї проблематики.

Першим центром монументального будівництва в Чернігово-Сіверському регіоні звичайно ж стає столиця князівства - Чернігів, який у ході міжусобиць у 1024 р. дістається Мстиславу Володимировичу. На сучасному етапі дослідникам відомо близько двадцяти мурованих споруд XI – першої третини XIII ст. Окрім обласного центру, вони відомі в таких містах, як Новгород-Сіверський та Остер. Однак ще в 1992 р. археологічною експедицією під

³ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом **0115U03958**

керівництвом О. Л. Казакова на роменському городищі Хотинське було виявлено чотири окремих фрагменти плінфи, які походили з культурного шару.

Городище Хотинське знаходиться на відстані 1 км вниз за течією р. Десни від сучасного с. Радичів, напроти оз. Хотинське (стариця Десни), на території Коропського р-ну Чернігівської обл. Це один з найбільших за площею роменських пам'ятників Подесення. Городище виникло на місці більш раннього поселення юхновського часу. Археологічний комплекс сформувався та функціонував з IX до XIV ст., а розквіт припадає саме на роменську епоху.

У цілому, археологічні дослідження археологічного комплексу в ур. Хотинське біля с. Радичів дають підстави припустити, що тут знаходився великий родоплемінний центр, що виконував по відношенню до округи адміністративні та комунікативні функції, притаманні міському центру. Вірогідно, саме він був центральною структурою в даній частині Подесення. В подальшому, після приєднання племені сіверян до давньоруської держави, ця роль перейшла до Новгород-Сіверського [2, с. 171-173], де й розпочалося муроване будівництво. Однак на городищі поблизу Радичева не було виявлено інших свідчень мурованих споруд, таких як фрагментів кладки, фундаментів чи насиченості культурного шару будівельним сміттям. Отже, можна припустити, що виявлені уламки плінф були сюди привезені з якогось іншого давньоруського центру, в якому ці споруди наявні. В нашому розпорядженні є дані лише про товщину: два фрагменти завтовшки 2,8 см, інші два – 2,7 та 3,1 см. Три фрагменти мають блідо-рожеве забарвлення, а один – блідо-жовте. За двома уламками ми можемо констатувати, що сирці формувалися у розбірний рамці, а пастель вирівнювали за допомогою мокрої долоні майстра. Усі ці нечисленні дані все ж дають нам змогу припустити, що виявлені фрагменти потрапили до Радичева з Чернігова, скоріш за все з першого етапу будівництва Спасо-Преображенського собору, тобто не раніше 1033 р.

На користь даної гіпотези можна навести ще той факт, що кам'яні блоки, які були використані для будівництва Чернігівського Спасу, привезені саме з Новгород-Сіверського регіону, скоріш за все по р. Десні, яка й протікає поблизу Хотинського городища.

Список використаних джерел

1. Игнатенко И. М. Плинфodelие Чернигова // Архитектурно-археологический семинар. Из истории строительной керамики средневековой Восточной Европы. - СПб., 2003. - С. 34-35.
2. Казаков А. Л., Черненко Е. Е. Археологические исследования северянского Радичева // Археологические исследования в Еврорегионе «Днепр» в 2012 г. - Гомель, 2013. - С. 171-173.
3. Макаренко М. Е. Чернігівський Спас. Археологічні досліді року 1923. -Київ, 1929.
4. Уварова П. С., гр. Церковный отдел выставки черниговского археологического съезда // Труды XIV Археологического съезда в Чернигове. -М., 1911. - Т. II. - С. 145 – 146.

РОЗДІЛ 2.
**ОХОРОНА І ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНОЇ ТА
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.
ВИДАТНІ ДОСЛІДНИКИ ЧЕРНІГІВЩИНИ**

**ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ СОСНИЦЬКОГО
КРАЄЗНАВЦЯ Ю. С. ВІНОГРАДСЬКОГО**

Бойко Н.О.

*Навчально-науковий інститут історії, етнології та правознавства
ім. О. М. Лазаревського Чернігівського НПУ ім. Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів*

На сучасному етапі розвитку історичної науки зростає інтерес дослідників до проблем соціальної історії та духовної сфери життя суспільства. Ця тенденція зумовлює підвищення уваги науковців до джерел особового походження, зокрема мемуарної літератури, яка відображає історичну самосвідомість окремої особи як представника певної історичної доби [1, с. 66–67]. З огляду на це значний науковий інтерес становить, зокрема, автобіографія Ю. С. Виноградського (1873–1965) – засновника Сосницького краєзнавчого історико-археологічного та етнографічного музею (з 1947 р. музей отримав статус краєзнавчого музею, у 1993 р. закладу було присвоєне ім'я його фундатора) [2].

Прикро, проте понині ім'я Ю. С. Виноградського широкому загалу відомо мало, хоча ще за його життя були оприлюднені перші публікації у місцевій пресі і наукових журналах, присвячені краєзнавцю та заснованому ним музею. Подібні публікації продовжують з'являтися і у незалежній Україні. Саме ці статті складають основний масив інформації щодо Ю. С. Виноградського⁴. У незалежній Україні побачили світ студії В. М. Пригоровського «Залюблений у землю Сіверську» та М. П. Адаменка «Володар казкових скарбів», які наразі найбільш повно висвітлюють життєвий шлях та наукову діяльність сосницького краєзнавця [3; 4].

Мета статті – спираючись на мемуарні джерела визначити вплив соціокультурного середовища на формування краєзнавчих інтересів Виноградського Ю. С.

При вивченні життєвого шляху і формування наукового світогляду Виноградського Ю. С. значний інтерес становить його автобіографія, яка має кілька списків. Нині два з них зберігаються у Сосницькому краєзнавчому музеї ім. Ю. С. Виноградського [5; 6]. Нещодавно було виявлено найбільш повний

⁴ Детальніше див. Бойко Н. Історіографія життєвого шляху та наукового доробку Ю.С.Виноградського / Н. Бойко // Сіверянський літопис. – 2015. – №. 3.– С. 140–148.

варіант автобіографії, який знаходився в сімейному архіві онучки краєзнавця Л.Д. Виноградської, яка передала цей архів автору [7]. Вже згаданий рукопис автобіографії налічує 8 аркушів і був написаний у 50-х рр. XX ст. Він містить деякі невідомі факти біографії Ю. С. Виноградського, частково вміщує відомості, які зустрічаються у інших автобіографічних спогадах [8–10].

У автобіографії Ю. С. Виноградський згадував дитячі роки: «Працю я поставив в основу життя. Цьому сприяло працелюбство моєї матері. Першими моїми вихователями, крім неї, були: луг, річка Убідь і ліс» [5, арк. 1]. Саме ці дві риси – любов до праці та рідного краю стали визначальними у його житті.

З раннього дитинства Ю. С. Виноградському особливо запам'ятались перекази сосницького старожила П. Х. Кияниці та пісні місцевої молоді [11, арк.1]. Юнака цікавили перекази про минуле Сосниччини, зокрема, запам'ятались розповіді про козаків, про те, як у 1813 р. на Загребеллі стерегли полонених французів [5, арк. 1 зв.]. Дослідник відзначав, що значний вплив на формування його характеру та світогляду мала природа рідної Сосниччини [12]. З дитинства Ю.С. Виноградський мав жваву вдачу: у 13 років навчився їздити на конях і досяг певного рівня майстерності, любив кататися на ковзанах [5, арк. 3 зв. – 4]. Від старших братів (Федора, Олександра та Михайла) він перейняв захоплення промислами: рибальством, збиранням грибів. Ще з 8 років Ю. С. Виноградський супроводжував старшого брата Федора на полюванні, з 16 років сам почав тримати зброю [12, арк. 2 зв., 5–6 зв., 9–13]. Окрім активного фізичного розвитку дослідник з юних літ розвився інтелектуально – із захопленням читав праці І. С.Аксакова, у 10 років прочитав «Кобзар» Т. Г. Шевченка [7, арк. 1–1 зв.].

Таким чином, дитинство Ю. С. Виноградського проходило на лоні природи, під впливом сосницького фольклору, що плекало у ньому любов до рідної землі, інтерес до народних звичаїв та традицій.

З 1880 р. майбутній краєзнавець навчався у Сосницькому парафіяльному училищі, де йому особливо запам'яталися підручники «Рідне слово» та «Дитячий світ» К. Д. Ушинського. Після закінчення навчання у серпні 1883 р. він отримав похвальний лист [13, 14]. Подальшу освіту юнак здобував у Чернігівській чоловічій гімназії. У автобіографії він наголошував, що це був його особистий вибір [7, арк. 2]. Ю. С. Виноградський мав відмінні початкові здібності та поведінку, про що свідчать похвальні листи, які він отримував ще з першого класу [15–17]. Окрім навчання, він також активно долучався до громадської діяльності, зокрема, вже у третьому класі разом з двома товаришами організував відділ дитячих книг у нелегальній гімназійній бібліотеці [7, арк. 2].

У автобіографії Ю. С. Виноградський згадував, що всі вчителі були обмежені програмами та правилами: «всією постановкою справи, від них незалежною». Сусід краєзнавця О. І. Дяченко свідчив, що Ю. С. Виноградський згадував, як у гімназії не дозволяли спілкуватися українською мовою та читати українські книжки. Ті гімназисти, які порушували це правило, мали упродовж двох тижнів носити табличку: «Я читаю і розмовляю українською мовою». Одного разу Ю.С. Виноградський також був покараний таким чином [18, арк. 3].

Мислячі гімназисти доповнювали навчання самоосвітою, беручи участь у гімназійних підпільних гуртках, бібліотеках [19, арк.1 зв.]. У 1889 р. Ю.С.Виноградський став одним із організаторів гуртка самоосвіти, до якого входило 6 гімназистів та 4 гімназистки, віком 16–17 років [9, арк. 1]. Вони збирались у одному із будинків на Старо-Стриженській вулиці, де вивчали нелегальні видання, переважно львівські: «Зоря», «Дзвіночок», «Діло»; зустрічались з громадськими діячами, уродженцями Чернігова, котрі приїздили з Києва [21]. У «Спогадах про роки учнівства в Чернігові» Ю. С. Виноградський згадував, що саме під час роботи гуртка зблизився з майбутнім письменником М.М. Могилянським [8, 3 зв. – 4]. Гімназисти знали про заснування у Львові Української соціал-демократичної партії та про участь у ній І. Я. Франка, твори якого були поширені у їхньому середовищі [7, арк. 2 зв.].

З 1889 р. Ю. С. Виноградський розпочав записувати фольклор у Сосниці, куди їздив тричі на рік [7, арк. 3]. Саме у цей період він почав захоплюватися історією Чернігова. Він відзначав, що цьому сприяли численні історичні пам'ятки міста: кургани, домонгольські церкви тощо. Краєзнавець пригадував, що деякі археологічні знахідки учні приносили прямо до класу. Зацікавленню минувшиною сприяло манера викладання гімназійного вчителя історії В. О. Круковського [22].

У 1892 р. Ю. С. Виноградський закінчив навчання у Чернігівській гімназії і був нагороджений срібною медаллю [8, арк. 4 зв.]. Того ж року він вступив на юридичний факультет Київського університету св. Володимира [7, арк. 3–3 зв.]. Окрім фахових занять, майбутній краєзнавець додатково відвідував лекції з історико-філологічних наук, які читали провідні науковці. Особливе враження на Ю. С. Виноградського справили, зокрема М. Ф. Владимирський-Буданов, Є.М.Трубецький, Г. І. Челпанов, В. Б. Антонович, І. В. Луцицький [23, арк. 1; 7, арк. 3 зв.].

Під час навчання в університеті Ю. С. Виноградський був у числі найдіяльніших організаторів Чернігівського студентського земляцтва [7, арк. 3 зв.]. Після складання випускних іспитів у квітні – травні 1896 р. він здобув диплом другого ступеня [24, арк.1 зв., 36; 25, арк. 7 зв.].

У січні 1897 р. Ю. С. Виноградський долучився до організації проведення першого загального перепису населення Російської імперії. Краєзнавець згадував, що йому довелося 5 разів їздити в хутори сучасного Корюківського району і пояснювати місцевим селянам про сутність перепису, спростовувати чутку про кінець світу у день перепису (28 січня 1897 р.). Підставою для її поширення стала позначка у календарі, що продавався на базарі у Корюківці, який Ю.С.Виноградський конфіскував. Паралельно з цим, краєзнавець зібрав значну кількість матеріалів для подальшої наукової діяльності [7, арк. 4].

З 24 жовтня 1897 р. Ю. С. Виноградський розпочав державну службу у судовому відомстві як молодший кандидат на посаду у Варшавській судовій палаті [25, 7 зв.; 26, с. 13; 27, с. 12]. Окрім службових обов'язків він на громадських засадах (без оплати) завідував читальнею Судової палати, згодом очолив «ділопроизводство» у благодійному товаристві Судового відомства [7,

арк. 4 зв.]. Під час перебування у Варшаві Ю. С. Виноградський знаходив час для краєзнавчої роботи. Зокрема, у автобіографії дослідник згадував, що працював у польських архівах, бібліотеках і читальні, де вивчав матеріали з історії та етнографії Чернігівщини. Особливо тісні контакти він мав з Варшавським університетом, у бібліотеці якого робив виписки з історії рідного краю. Крім того, у 1906 р. він був обраний до Товариства історії, філології та права, яке діяло при цьому університеті [7, арк. 5; 5, арк. 1 зв. – 2]. Засновники Товариства мали за мету взаємодію та спільну розробку наукових питань представниками теоретичних і практичних знань – професорами, вченими, письменниками та представниками різних професій – педагогами, суддями, медпрацівниками тощо [28, арк. 50].

Під час роботи у Товаристві та вивчаючи матеріали бібліотеки Варшавського університету Ю. С. Виноградський у 1906 р. закінчив першу наукову працю «До діалектології Задесення», яка ґрунтувалась на особистих спостереженнях та записах, розпочатих ще у 1889 р. [5, арк. 1 зв. – 2]. Дослідник згадував у автобіографії, що опублікувати її виявилось неможливим через появу статті про засилля в Академії наук осіб з прізвищами, які закінчувалися на «-ський», та «-енко» [7, арк. 5 зв.]. Тому ця праця побачила світ лише у 1928р. [29].

Під час Першої світової війни Ю. С. Виноградський був евакуйований до Чернігова, де мав продовжити службу в Чернігівському окружному суді [30, арк. 8 зв.]. Втім, відтоді його подальше життя було цілковито привчено краєзнавчій справі.

Ю. С. Виноградський доклав багато зусиль для становлення і формування сучасної мережі музейних закладів Чернігова. Кульмінацією його краєзнавчої діяльності стало заснування краєзнавчого музею у Сосниці 1 липня 1920 р. Нині цей музей складається з 3 основних відділів та 6 залів. У колекції цієї установи зберігаються експонати, зібрані на території Сосницького, Коропського, Борзнянського, Менського, Новгород-Сіверського, Корюківського та Семенівського районів Чернігівської області. Не випадково, що перший стенд, з якого розпочинається експозиція, присвячений Ю. С. Виноградському, адже саме завдяки його невтомній і подвижницькій праці були закладені підвалини подальшого існування музею [31]. З нагоди 140-річчя від дня народження Ю.С.Виноградського на приміщенні музею було встановлено меморіальну дошку [32].

Отже, науковий світогляд Ю. С. Виноградського формувався під впливом мальовничої природи Сосниччини, фольклору, традицій та звичаїв місцевої людності, а також соціокультурного середовища, у якому краєзнавець перебував під час навчання у Чернігівській чоловічій гімназії та у Київському університеті. На основі мемуарних джерел, які підтверджуюся документальними, вдалося встановити, що з юнацького віку Ю. С. Виноградський виявляв активну громадську позицію, був ініціатором створення кількох підпільних юнацьких організацій, захоплювався фольклором та етнографією, відтак його подальша

діяльність на краєзнавчій ниві стала логічним продовженням юнацьких інтересів.

Список використаних джерел

1. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела у вітчизняній та російській історіографії / Н. І. Любовець – С. 66–104 // Режим доступу: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/vidannya/7/JRN/pdf/7.pdf>
2. Сапон В. Музею – ім'я засновника / В. Сапон // Деснянська правда. – 1993. – 12 лютого. – С. 1.
3. Пригоровський В. Залюблений у землю сіверську (Ю. С. Виноградський): [історико-краєзнавчий нарис] / В. Пригоровський. – Чернівці, 2004. – 56 с.
4. Адаменко М. П. Володар казкових скарбів (слідами Ю. С. Виноградського) / М. П. Адаменко. – Ніжин: «Аспект-Поліграф», 2013. – 288 с.
5. Виноградський Ю. С. Автобіографія [1959 р.] // Сосницький краєзнавчий музей (далі - СКМ), інв. № НДФ 855, 3 арк.
6. Виноградський Ю. Автобіографія научного работника Сосницького Районного Историко-Краеведческого Музея Юрия Степановича Виноградского, [1946 р.] // СКМ, інв. № НДФ 856, 2 арк.
7. Автобіографія Юрія Степановича Виноградського // Особистий архів автора, 8 арк.
8. Виноградський Ю. С. Воспоминания Ю. С. Виноградского о годах ученичества [1963 р.] // СКМ, інв. № НДФ 858, 4 арк.
9. Виноградський Ю. С. Из воспоминаний о годах юности (Некоторые обстоятельства и факты) [1963 р.] // СКМ, інв. № НДФ 859, 2 арк.
10. Виноградський Ю. С. Из споминів про дитячі літа // СКМ, інв. № НДФ 864, 1 арк.
11. [Виноградський Ю.]. Павло Кияниця (Оповідач про старовину) // СКМ, 5 арк.
12. Ю. С. Виноградський. В объятиях природы (Воспоминания) [1964 р.] // Особистий архів автора, 20 арк.
13. Похвальний лист Виноградського Єгора – учня народного Сосницького парафіяльного училища [31 серпня 1883 р.] // Особистий архів автора, 1 арк.
14. Свідectво Єгора Степановича Виноградського про закінчення курсу навчання у Сосницькому приходському училищі [31 травня 1883 р.] // Особистий архів автора, 2 арк.
15. Похвальний лист Г. С. Виноградського [серпень 1884 р.] // Особистий архів автора, 1 арк.
16. Похвальний лист Г. Виноградського [25 серпня 1885 р.] // Особистий архів автора, 1 арк.
17. Похвальний лист Г. Виноградського [14 жовтня 1891 р.] // Особистий архів автора, 1 арк.
18. Спогади О. І. Дяченка // Особистий архів автора, 3 арк.
19. Інститут рукопису Національної бібліотеки України НАН України ім. В. І. Вернадського (далі ІР НБУВ ім. В. І. Вернадського), ф. 131, спр. 2, 2 арк.
20. Виноградський Ю. С. Из воспоминаний о годах юности // СКМ, інв. № 859, 2 арк.
21. Виноградський Ю. С. О встрече с писателем Кононенко [1960], // СКМ, інв. № 2741, 1 арк.
22. Фрагмент автобіографічних спогадів Ю. С. Виноградського, 1 арк.
23. Особовий листок по обліку кадрів Ю. С. Виноградського [1 липня 1953 р.] // Особистий архів автора, 2 арк.
24. Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 369, спр. 4 (1896), 43 арк.
25. Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 464, спр. 2008, 17 арк.
26. Памятная книга Варшавского судебного округа на 1898 р. – Варшава: Типография К. Ковалевского, 1898. – 256 с.

27. Памятная книга Варшавского судебного округа на 1899 р. – Варшава: Типография К. Ковалевского, 1899. – 228 с.
28. Державний архів міста Столичного Варшави, ф. 214, спр. 1111, 190 арк.
29. Виноградський Ю. До діалектології Задесення / Ю. Виноградський // Український діалектологічний збірник. – К., 1928. – Кн. 1. – С. 143–169.
30. Формулярний список про службу члена Варшавського окружного суду колезького радника Георгія Степановича Виноградського [6 жовтня 1917 р.] // Особистий архів автора, 9 арк.
31. Мисько С. І гордість наша, і слава / С. Мисько // Вісті Сосниччини. – 2005. – 25 червня. – С. 2.
32. Кузьменко О. «Праця – основа життя» / О. Кузьменко. // Вісті Сосниччини. – 2013. – 27 квітня. – С. 2, 6.

**ДОСЛІДНИКИ АРХЕОЛОГІЇ ПРИДЕСЕННЯ В
«БІО-БІБЛІОГРАФІЧНОМУ СЛОВНИКУ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ
ЧЕРНІГІВЩИНИ» Д.П. БОЧКОВА**

Гейда О. С.

*Навчально-науковий інститут історії, етнології та
правознавства імені О.М.Лазаревського
Чернігівського педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*

Серед плеяди відомих дослідників історії Чернігівщини ім'я Дмитра Панасовича Бочкова залишилося в тіні, хоча його науковий доробок, що складає кілька десятків ґрунтовних досліджень, безперечно заслуговує на пильну увагу сучасних істориків та краєзнавців. Людина, на долі якої відбилися складні й трагічні події ХХ ст., шукала розради у віковичній тиші бібліотек та архівів, за будь яких обставин прагнула зробити достойний внесок у вивчення історії рідного краю.

Найбільш вагомою та відповідальною працею життя Д.П. Бочкова є його багаторічна праця – біо-бібліографічний словник «Достопам'ятні земляки уродженці та діячі Чернігівської землі».

Робота по створенню такого видання вперше проводилася членами гуртка українських вчених, який діяв у 90-х рр. ХІХ ст. у Києві під керівництвом В.Б. Антоновича та О.Я. Кониського. Словник було доведено до літери «К», але, нажаль, не видано [1].

На межі ХІХ і ХХ ст. було опубліковано фундаментальні праці відомих українських бібліографів І.О. Левицького та М.Ф. Комарова. Осторонь цього, набуваючого обертів процесу розвитку історичної біографістики, не стояли і чернігівські науковці Б. Грінченко, М. Загірня, Г. Коваленко, М. Коцюбинський. Гостем останнього на літературних суботах був, доречі, і студент Чернігівської духовної семінарії Дмитро Бочков [2].

Ідея укладення біографічного словника видатних діячів Чернігівщини, була озвучена і на засіданнях Чернігівської губернської вченої архівної комісії, серед членів якої були Михайло Коцюбинський, Вадим Модзалевський (з яким

Дмитро Бочкова підтримував дружні стосунки), Михайло Могилянський, Аркадій Верзилов і молодий Дмитро Бочков.

Цікаво, що вже у 1919 р. Вадим Модзалевський, а з 1923 по 1933 рр. Михайло Могилянський стануть керівничими справами, а А. Верзілов – членом-кореспондентом від Чернігівщини у Постійній комісії УАН – ВУАН, яка буде загальноукраїнським акумулятором величезної, вкрай необхідної роботи по укладенню «Біографічного словника українських діячів історії, науки, письменств, мистецтва та громадського руху» [3]. Про діяльність цієї Комісії Дмитро Панасович знав та планував використати її архів для підготовки своєї роботи.

Тож не дивно, що перебуваючи у такому науковому колі, Дмитро Бочков перейнявся ідеєю збору матеріалів про своїх земляків. Робота над зібранням матеріалів велася з 1907 р. з перервами на дві Світові війни. Повернувся до безпосереднього втілення своєї заповітної мрії Дмитро Панасович коли вийшов на пенсію у 1958 р. і не полишав працю аж до смерті у 1982 р.

Впорядковано словник за чітко сформульованими параметрами: прізвище, ім'я, по-батькові, рік, місяць, день народження, смерті, місце поховання, соціальне походження, національність, освіта, фах, посада, наукові праці, псевдоніми, бібліографія).

«Словник» за задумом автора-упорядника мав поділятися на два підрозділи: дорадянський та радянський. В процесі укладення списків прізвищ до словника, зараховували осіб народжених на Чернігівщині і про працю яких є друковані згадки в літературі; які народжені в іншому місці, але відзначилися своєю плідною діяльністю на Чернігівщині. Питання територіальних рамок «Словника» вирішувалося у кордонах Чернігівської губернії XIX ст. Словник передбачалося доповнити географічним та іменним покажчиками, а також великою за обсягом картотекою бібліографічних карток на героїв словника.

«Давно вже працюю над створенням першого в Україні обласного біо-бібліографічного словника про наших славних земляків Чернігівців. Попереду ще дуже багато роботи, хоч зареєстровано вже кандидатами до такого словника щось з 2 тис. з невеликим гаком і зібрано на них відповідні матеріали та відомості (на кого густо, а на кого й пусто!) та готується велика бібліографічна картотека на них 25 тис. карток» – писав однодумцю журналісту та краєзнавцю Олександрові Степановичу Лиману Дмитро Панасович у 1980 р., підсумовуючи понад двадцятилітню роботу [4]. «В «Словникові» багато місця приділено діячам периферії, людям, як-то кажуть простим, часом непримітним навіть, а то й напівзабутим і зовсім забутим. Я дуже радий, що до деякої міри вдалося зібрати до словника чималенько імен таких простих земляків, про яких ні в яких довідниках, ні в енциклопедіях і згадки нема. Їх доводиться збирати, що називається, по зернятку, та які своїми вчинками й життям заслуговують на всенародну пам'ять та шану...» [5].

Планувалося видати «Словник» у видавництві Академії наук УРСР «Українська радянська енциклопедія». Але, через цілу низку обставин

титанічна робота по розшуку та зібранню матеріалів до «Словника видатних діячів Чернігівщини» не була завершена.

Сам Дмитро Панасович ще з студентських років був прихильним поціновувачем археології. Приймав участь в експедиціях у Посем'ї під керівництвом Дмитра Тарасовича Березовця. Особисто був знайомий з відомими археологами Іваном Гавриловичем Шовкоплясом, Михайлом Яковичем Рудинським та співробітничав з Інститутом археології АН УРСР [6].

Відомості зібрані Дмитром Панасовичем про дослідників археології Придесення нерівномірні, хоча подекуди зберігають унікальні ніде в літературі не зафіксовані відомості. Ще замолоду Дмитро Панасович з багатьма з них був особисто знайомий. Як член Чернігівської губернської вченої архівної комісії працював під керівництвом відомого краєзнавця, першого дослідника Мезинської палеолітичної стоянки, керуючого справами комісії Петра Михайловича Добровольського. Ще в одному музейному осередку – Чернігівському єпархіальному давньосховищі плідно співпрацював, допомагаючи у перших кроках організації музею, зі своїм викладачем по семінарії Володимиром Геннадійовичем Дроздовим. Там же, в архівній комісії, познайомився з Аркадієм Васильовичем Верзиловим та Дмитром Яковичем Самоквасовим, на показових археологічних розкопках якого, що тривали під час проведення XIV Археологічного з'їзду був особисто присутнім.

З молодими представниками археологічної спільноти Чернігова Валентином Андрійовичем Шугаєвським та Євгеном Олександровичем Корноуховим були однолітками. Їх пов'язувала дружба та співпраця в вищезгаданих музейних осередках. Знав по навчанню у семінарії Петра Івановича Смолічева, а у часи коли Д.П. Бочков очолював Черкаський краєзнавчий музей, вони співробітничали під час досліджень полів поховань у с. Маслово на Черкащині. На рік старшим від Дмитра Бочкова був майбутній дослідник курганів ямної культури в Приазов'ї та завідуючий історико-археологічним відділом Маріупольського музею Петро Митрофанович Пиневич. З очільником Сосницького музею археологом Юрієм Степановичем Виноградським – листувалися у післявоєнний час, підтримували тісні особисті та наукові зв'язки. З відомим мистецтвознавцем, директором Остерського музею та дослідником Юрьєвої Божниці Всеволодом Михайловичем Зуммером спілкувалися під час відвідин Остра у 1965 р.

Про деяких археологів зібрані окремі теки з біографіями та списком наукових праць (Дроздов, Шугаєвський), про інших – достатня бібліографія (Добровольський, Самоквасов, Смолічев). Декілька прізвищ занесених до словника менш відомі сучасній археологічній науці. Так, маловідомою є особа вчителя Новозибківського реального училища Петра Митрофановича Єременка, який 1891 р. досліджував кургани у с. Ляличи. До словника включені прізвища дослідників Глухова 1898 р. – етнографів Пелагеї Яківни Литвинової-Бартош (народилася у с. Землянка Глухівського повіту) та Олександра Нікіфоровича Малинки (народився у м. Мрин Носівського р-ну); дослідника

неолітичних та давньоруських пам'яток на теренах Чернігівщини, учасника Мезинської експедиції 1932 р. Степана Гавриловича Баран-Бутовича; відомого археолога радянського часу, доктора історичних наук, віце-президента Міжнародної унії археологів-славистів Василя Йосиповича Довженка (народився у с. Крапивня Стародубського повіту). Увага приділена і ненародженим на Чернігівщині, але знаним дослідникам місцевих пам'яток: відкривачу Мезинської палеолітичної стоянки Федору Кіндратовичу Вовку, автору перших ґрунтовних наукових дослідів Чернігівського Спасо-Преображенського собору Миколі Омеляновичу Макаренку, архітектору радянського часу Петру Дмитровичу Барановському, зусиллями якого була проведена реконструкція Чернігівської П'ятницької церкви.

Залишаючись на сьогодні в більшій мірі збереженою, описана праця Дмитра Панасовича Бочкова чекає на використання сучасниками, що стане достойною шаною і героям словника і його упоряднику.

Список використаних джерел

1. П.Е. Потребность в биографическом словаре южно-русских деятелей и несколько слов о его программе // Киевская старина. – 1886. – № 4. – Т. XIV. – С. 805.
2. Гейда О.С. «Суботи у М.М. Коцюбинського» у творчому шляху їх відвідувачів // Михайло Коцюбинський: погляд з ХХІ століття. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 150-річчю з дня народження М.М. Коцюбинського. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2014. – С. 87 – 93.
3. Постійна комісія УАН – ВУАН для складання Біографічного словника діячів України 1918 – 33. – К., 2003. – С. 13 – 16.
4. Письма Д. П. Бочкова к А.С. Лиману //ДАЧО. – Ф.Р. 8860. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 1 зв.
5. Письма Д. Бочкова к В. Пригоровскому //ДАЧО. – Ф.Р. 8860. – Оп. 1. – Спр. 90. – Арк. 21.
6. Письма Д.П. Бочкова к Ю.С. Виноградскому //ДАЧО. – Ф.Р. 8860. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 3. 7 зв., 21 зв., 24.

ДОСЛІДНИКИ МИНУВШИНИ КОРОПЩИНИ

В. М. Михайленко

*Національна спілка краєзнавців України,
сmt. Короп, Чернігівська обл.*

Один із краєзнавців, учитель із села Жовтневе Коропського району Чернігівської області Микола Єрошенко, стверджує, що історію рідного краю має писати той, хто тут народився. З цим важко сперечатися, і саме ці засади покладені в основу статті. Адже часто серед відомих імен губляться ті, хто є першоджерелами досліджень і відкриттів, що потім стають загальновідомими.

Це стосується і краєзнавців Коропщини. Уже згадуваний Микола Іванович Єрошенко [10] працює вчителем історії в Жовтневій ЗОШ І – ІІІ ступенів. Закінчив історичний факультет Чернігівського педуніверситету. Займається історичним краєзнавством, 2002 року організував у школі історичний гурток «Пошук». Під його керівництвом зібрано багатий матеріал з минувшини Жовтневого (Рождественського) від часу заснування села до

початку XX століття, який містить копії документів, в тому числі – і архівних, спогади, ілюстрації. Свідчення про Голодомор оформлені окремою книгою. Додатком до розділу «Історія школи» є об'ємна колекція фотографій. Спогади старожилів (понад 50), записані волонтерами (учнями та вчителями), зафіксовані в електронному вигляді.

Вагомий внесок зробили жовтневські краєзнавці в дослідження родоводу Юркевичів [9,10]. Життя відомого військового діяча Гетьманщини, старшини генеральної артилерії Петра Мартиновича Юркевича [1] та його нащадків було тісно пов'язане з Коропом та Рождественським. Тут вони мали маєтності, а побудована П. Юркевичем у Рождественському (1796) церква Різдва Богородиці [9] стала усипальною родини. М. Єрошенко разом з місцевим священиком отцем Георгієм при реставрації церкви відкопав чотири надгробки, які були розчищені і встановлені біля церковної стіни. Хоч час майже стер надписи, все ж дослідникам вдалося виявити, що там були поховані дві подружні пари: внук Петра Юркевича Микола Ілліч Юркевич (1817 – 1887) та його дружина Олександра Дмитрівна (1822 – 1888), а також правнук – Костянтин Миколайович (1856 – 1909) і його дружина Софія Володимирівна (1863 – 1908).

Вихованець М. Єрошенка Олександр Васильович Кульбако [10], нині викладач історії Жовтневої школи, працюючи в архівах, віднайшов чимало матеріалів про нащадків Петра Юркевича, зокрема – про правнука Костянтина Миколайовича та його дітей [10].

Вивчаючи родовід рождественських священиків Гаврильцевих, краєзнавці відкрили землякам ім'я художника Дмитра Мойсейовича Гаврильцева (1874 – після 1917), який закінчив Академію художеств і був досить відомим живописцем кінця XIX – початку XX століття. Йому присвячена експозиція, облаштована в історичному музеї, який діє у Жовтневій школі.

Гурток «Пошук» 2014 року став лауреатом обласного конкурсу «Історія міст і сіл України».

Ще один жовтнєвець, Микола Васильович Сатаненко [1], доклав немало зусиль, аби Рождественське / Жовтнєве мало свою зафіксовану історію. Він працював електромеханіком АТС, у 1970-х роках почав активно займатися краєзнавством. Разом з місцевими школярами провів велику роботу із встановлення зв'язків з родинами воїнів, які загинули в боях за Жовтнєве та округу і поховані в селі. Зав'язалося активне листування з ветеранами війни, які воювали в цій місцевості. До села приїздили діти й внуки полеглих. Збереглися десятки сторінок спогадів, листи ветеранів. Краєзнавець зібрав свідчення учасників тих подій – воїнів 40-ї армії – і відтворив картину боїв у районі Жовтневого у 1941 році.

Любов до рідної землі повела М. Сатаненка вглиб віків. Надзвичайну вагу має його труд з історії рідного села. Скурпульозно вивчав архівні документи,

праці істориків, опитував очевидців подій – результатом цього стала ґрунтовна рукописна книга «Чи знаєш ти своє село?» (1978).

Дослідження жовтневських краєзнавців лягли в основу двох видань книги про село та його людей «Трудом і звитягою освячені» [2], що вийшла в світ з ініціативи і за сприяння українського державного й політичного діяча, дипломата Петра Дмитровича Шаповала [1] (народився в Жовтневому), який опікується поширенням краєзнавчих знань та виданням краєзнавчої літератури на Чернігівщині.

Готова до друку багаторічна праця краєзнавця із села Радичів Василя Іларіоновича Коструба [1]. В. Коструб працював головним бухгалтером колгоспу «Іскра», нині пенсіонер. Постійно живучи в рідному селі, багато часу віддавав і віддає дослідженню його минулого й сьогодення. 1999 року в Коропській друкарні вийшла книга «Радичів мій: від древля до сьогодні» (Упорядник В. Мисник), де розділ «Історія села Радичів» належить В. Кострубу. Опитавши десятки людей, вивчивши архівні документи й краєзнавчу літературу, він суттєво допрацював цей нарис і в об'ємній праці (близько 200 сторінок) «Радичів: історія від найдавніших часів до сучасності» подає життя села (починаючи від давньоруського міста Радичева), долі його мешканців з давніх часів до наших днів. Серед розділів рукопису: «Радичев [так у автора – В. М.] від козацької доби», «Кріпацька доба», «Село до революції», «Радичев у роки війни», «Історія німецької колонії в Радичеві», «Визначні земляки», «Радичевська церква» і інші. Ретельно досліджено розвиток колгоспу, інфраструктуру села, розміщено десятки копій документів та фотографій, включено сотні імен.

Все свідоме життя активно займається краєзнавчим пошуком Валентин Євгенович Сакур [1] (народився в Коропі, мешкає в Полтаві). Опублікував понад 100 краєзнавчих матеріалів у періодичних виданнях. Зокрема, йому належать розвідки з історичного краєзнавства Коропщини: про першого українського архітектора, городничого Коропа Максима Мосципанова [1]; про уродженця Коропа поета, публіциста й журналіста Василя Куриленка [1,14]; про слід гетьмана Івана Скоропадського в історії Коропщини [13].

Події Північної війни у нашому краї розкриває нарис В. Сакуна «Коропщина в «Подорожньому щоденнику» Даніела Крмана» [1,8]. Автор нариса називає «Подорожній щоденник» невеличкою енциклопедією тогочасного життя Коропщини, де визначний словацький просвітитель подає побут, ментальність людей на тлі історичних подій.

Неоціненний внесок в історичне краєзнавство Коропщини історика Сергія Анатолійовича Токарева [1]. Він народився в Коропі, закінчив Чернігівський педагогічний університет та аспірантуру цього університету. Працював асистентом кафедри Центрально-Східної Європи Інституту історії, етнології та правознавства імені О. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Шевченка, нині – науковий

редактор науково-методичного центру зі створення енциклопедії «Звід пам'яток історії культури» при Чернігівській обласній раді.

Пріоритет у своїх дослідженнях віддає історії українського козацтва та Української козацької держави. Тема його магістерської роботи «Коропська сотня Ніжинського полку у другій половині XVII – XVIII столітті» [3], тема дисертаційного дослідження «Козацька старшина Ніжинського полку (1648 – 1782 рр.)», де значне місце відведено старшині Коропської сотні. Працюючи з першоджерелами, С. Токарев найбільш повно, на науковій основі розкрив цю сторінку минувшини рідного краю, зокрема: проаналізував адміністративно-територіальний устрій сотні [5]; її роль в суспільно-політичному житті Гетьманщини [12]; встановив імена і частину родоводів коропиських сотників, наказних сотників, отаманів, козацької старшини [4,15]. Звертався він і до історії Мезина козацьких часів [11]. Його дослідження відкривають нову сторінку у вивченні історії нашого краю.

Вагоме слово щодо історії Понорниці сказали київські науковці – кандидат історичних наук Дмитро Сергійович Гордієнко [1,6] та доктор педагогічних наук Тамара Пилипівна Усатенко [1,7] (обоє народилися в Понорниці).

У 2009 – 2011 роках великий краєзнавчий проект «Населені пункти Коропщини: історія і сучасність» вдалося реалізувати на сторінках районної газети «Коропщина» (опубліковано понад 100 матеріалів), в якому були задіяні вчителі шкіл, учні, бібліотекарі.

Підсумовуючи, хочу зазначити, що краєзнавчим пошуком в Коропиському районі займається немало людей, кожен населений пункт в тому чи іншому обсязі має відомості про свій історичний шлях. Нині перед краєзнавцями стоїть завдання розширити й систематизувати ці дослідження.

Список використаних джерел

1. Михайленко В. Коропщина в іменах : біографічний довідник / В. Михайленко. – Мена: ТОВ «Домінант», 2015. – 264с.
2. Трудом і звитягою освячені. Вид. 2-ге, доповнене. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2013. – 232 с.
3. Токарев С. Корописька сотня Ніжинського полку у другій половині XVII – XVIII столітті / С. Токарев // Сіверянський літопис. – 2007. – №2. – С. 36 – 43.
4. Токарев С. Коропиські сотники / С. Токарев // Батуринські читання-2007 : збірник наукових праць. – Ніжин, 2007. – С. 273 – 277.
5. Токарев С. До питання про адміністративно-територіальний устрій Корописької сотні Ніжинського полку у другій половині XVII століття / С. Токарев // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи. – Чернігів, 2008. – С. 208 – 210.
6. Гордієнко Д. Походження топоніма «Понорниця» / Д. Гордієнко // Коропщина. – 2008. – 25 квіт., 8 трав.
7. Усатенко Т. Слово про рідну землю / Т. Усатенко // Коропщина. – 2008. – 22 серп.
8. Сакун В. Коропщина в «Подорожньому щоденнику» Даніела Крмана / В. Сакун // Сіверяночка : літературний альманах / Упорядник В. Михайленко. – Чернігів, 2009. – С. 56 – 61.

9. Михайленко В. Церква Різдва Богородиці і Юркевичі / В. Михайленко // Коропщина. – 2009. – 10 квіт.
10. Михайленко В. Родовід Юркевичів досліджує вчитель / В. Михайленко // Коропщина. – 2009. – 13 листоп.
11. Токарев С. Село Мезин за доби української козацької держави / С. Токарев // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи. – Чернігів, 2010. – С. 297 – 299.
12. Токарев С. Засеймівські сотні Ніжинського полку у суспільно-політичному житті Гетьманщини другої половини XVII – XVIII столітті / С. Токарев // Література і культура Полісся. – Ніжин, 2011. – Вип III.
13. Саун В. Гетьман Скоропадський і Коропщина / В. Саун // Нові горизонти. – 2012. – 2, 16, 30 черв.
14. Саун В. Забутий коропчанин Василь Куриленко – поет, публіцист, журналіст / В. Саун // Нові горизонти. – 2013. – 19 січ.
15. Токарев С. Коропщина шляхетська / С. Токарев // Коропщина. – 2014. – 6, 13, 20 листоп.

«ПРОДУКТЫ ИЛИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ» ЧЕРНІГІВСЬКОГО НАМІСНИЦТВА ЗА ДАНИМИ ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII СТ.

Петреченко І.Є.

*Чернігівський національний
педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка
м. Чернігів*

Остання чверть XVIII ст. ознаменувалася створенням унікального за своїм змістом комплексу описів Чернігівського намісництва. Їх підготовка була спричинена насамперед адміністративно-територіальними перетвореннями, що мали на меті повну інкорпорацію Лівобережної України до складу Російської імперії. Водночас, поява описів намісництв засвідчила зростання уваги імперського уряду, наукової громадськості до вивчення економічного і демографічного потенціалу країни, її природно-географічного середовища.

Насьогодні виявлено вісім описів Чернігівського намісництва. Деякі з них, як-от «Черниговского наместничества топографическое описание» О.Ф. Шафонського, що було видане ще 1851 р., добре відомі фахівцям, решта ж досі зберігається у вигляді рукописів у архівосховищах України та Росії [1]. До числа останніх, зокрема, належить Опис «О продуктах или произведениях» Чернігівського намісництва 1785 р., який донедавна залишався поза увагою дослідників [2]. Цей проект мав на меті поглиблену характеристику природних умов, продуктивних сил, економічного потенціалу регіону. 16 лютого 1785 р. генерал-губернатор Лівобережної України П.О. Рум'янцеv писав до Чернігівського намісницького правління: «Сие наместническое правление благоволит препоручить городовим и земским исправникам, чтобы первые в городах, а последние в подведомых им селениях от жителей достоверно изведали, какие именно продукты или произведения здешних родов и в каком

количестве погодно или как инако, имев у себя, куда для продажи или на иной какой оборот отвозят, сочинили о таковых описания немедленно и представили в сие наместническое правление» [3, арк. 93]. Через кілька днів, 28 лютого 1785 р. Чернігівське намісницьке правління надіслало накази подібного змісту чернігівському коменданту Петру Мухіну, городничим і до нижніх повітових судів [4, арк. 440–440 зв.]. Вже протягом березня 1785 р. до намісницького правління частково надійшли описи «о продуктах или произведениях здешних родов» від городничих борзнянського Петра Бубліченка, глиньського Макара Шульгіна, гадяцького Якова Савича, лохвицького Івана Алгазіна, городнянського Максима Бутовича, прилуцького Івана Дурново, роменського Григорія Сегунова, а також Борзнянського, Березнянського, Лохвицького нижніх земських судів [5, арк. 92 зв.; 6, арк. 196–196 зв., 232, 264, 393 зв.; 7, арк. 427 хв., 441, 448; 8, арк. 31 зв., 59, 108 зв.].

Очевидно, на місцях не зовсім вірно зрозуміли суть поставленого завдання. Тому намісницьке правління, зазначивши, що нижні земські суди й городничі «описывают продукты земли и как некоторые из них прямого об них не имеют понятия, и полагают оныя в одном хлебном vine, вициживаемом в городе и в уезде, которое не есть продукт или произведение земли, но искусства и рукаделия, то для точного знания об оных и для единообразного описания их», 31 березня 1785 р. наказало «всем городовым и нижним земским судам изъяснить в указах, что продукт или по-руски произведение земли есть то, что земля или сама собою, или с помощью рук человеческих для пропитания людей дает, как то все произрастения, или что в каком краю родится, яко то разного рода животные к употреблению и пропитанию человека нужные; что из сих продуктов человек искусством выделяет и в свою пользу употребляет, называется продукт искусства и прилежности, куда принадлежат все мануфактуры или рукоделия, ремесла, фабрики и заводы. В разсуждении целого государства как первые, так и последние называются общим именем тоже продукты; но когда спрашивается о продуктах земли частно какого уезда или города, то должно их описывать в первом смысле, и означая оные подробно и так, как их земля производит или как они на земли рождаются, изъяснить и их употребление и то, что из них трудами и искусством делается, из чего выйдут и продукты втораго смысла, которые более принадлежат до городов». Далі докладно визначалося, що саме відноситься до «продуктов или произведений». У переліку, який включав 21 пункт, називалися жито, пшениця, ячмінь, овес, гречка, просо, горох, льон, мак, картопля, усяка городина та фрукти, вино, мед, пиво, тютюн, хміль, тварини, каміння та руди, мануфактури; обов'язково треба було зазначити як використовується той чи інший “продукт” Документ, що фактично являв собою програму складання Опису, підписали радники Чернігівського намісницького правління О. Шафонський та Я. Вольватсьєв [9, арк. 914–917]. Не виключено, що саме вони були авторами цієї програми.

Впродовж квітня-серпня 1785 р. з місць надійшли виправлені й доповнені описи. 25 серпня 1785 р. Чернігівське намісницьке правління на своєму

засіданні відзначило, що «таковы описания от всех городничих и нижних земских судов... присланы», і наказало «оние описания отправить к Его Сиятельству (П.О. Рум'янцеву – Авт.) при представлении, оставя с них копии при делах сего правления» [10, арк. 542–542 зв.]. Слід зазначити, що Чернігівське намісницьке правління суто механічно, без будь-якої систематизації і загального редагування звело до купи одержані з місць описи міст і повітів у вигляді окремої «справи». Оригінал опису «О продуктах или произведениях» Чернігівського намісництва, що нині зберігається у Центральному державному історичному архіві України у Києві, налічує 94 аркуші (173 сторінки) розміром 352x248 мм, написані різними почерками канцелярським скорописом другої половини XVIII ст. російською мовою з численними українізмами [11].

Слід зазначити, що описи окремих міст і повітів дуже відрізняються за обсягом, повнотою і глибиною викладу матеріалу. Одні виконавці обмежувалися стислою відповіддю на той чи інший пункт програми, інші намагалися подати якомога докладнішу інформацію.

Опис «О продуктах или произведениях» наводить змістовні відомості про стан землеробства у Чернігівському намісництві. Пам'ятка засвідчує, що практично в усіх повітах і повітових центрах намісництва було поширено вирощування жита, пшениці, ячменю, вівса, гречки, проса, гороху, чечевиці, коноплі, льону, маку. Щоправда, зібраний врожай зазначених культур головним чином задовольняв власні потреби місцевих жителів. Нерідко нестача хліба компенсувалася його купівлею в інших повітах і губерніях. Так, наприклад, мешканці Городні споживали як жито, що вирощувалося на місці, так і завезене з інших повітів Чернігівського та Київського намісництв. Жителі Ніжина нестачу жита також компенсували «покупкою в привозимих в Нежин на торги з разных уездов» [11, арк. 13, 25].

В Опису наведено дані про розвиток у намісництві городництва. Поширеними культурами були капуста, буряк, морква, ріпа, боби, огірки, пшеничка, хрін, цибуля, часник, салат, петрушка, пастернак, селера, інколи згадуються дині, кавуни, гарбузи. Картопля натовді залишалася культурою екзотичною. Лише мешканці Біловезької колонії, що у Борзнянському повіті, вирощували і вивозили її «для продажи в разния места, именно: Черниговской губернии в города Нежин, Борзну и в Ичен; да Новгородской губернии в Бахмач и в Батурин» [11, арк. 58].

На теренах Чернігівського намісництва, як повідомляє Опис, далеко не скрізь навіть для власного вжитку сіяли тютюн. Лише у повітах Березнянському, Борзнянському, Ніжинському та Роменському його вирощування досягало відносно значних обсягів і дозволяло отримувати прибуток з продажу [11, арк. 8 зв., 58 зв., 65, 81]. Поширеною культурою, що йшла виключно на задоволення внутрішніх потреб жителів повітів і повітових центрів, був хміль.

Опис засвідчує доволі високий рівень розвитку у Чернігівському намісництві садівництва. Зокрема, зазначено, що тут у великій кількості вирощували яблука, груші, сливи, вишні, черешні, порічки, смородину, малину, агрус, шовковицю, що вживалися у свіжому та сушеному вигляді, використовувалися для виготовлення варення, наливки і квасу.

В Опису згадуються свійські тварини – коні, корови, кози, вівці, свині, що утримувалися в господарствах мешканців, зазначаються способи переробки продукції тваринництва. В опису міста Городні повідомляється про існування тут «заводов» по вирощуванню свиней, продукція яких продавалася місцевим жителям, а «иногда и губернию Новгородскую Северскую». Багато хто з мешканців міста Березни мав у себе «овечьи заводи». Поміщики і різночинці Гадяцького повіту були власниками 28 «заводів» рогатої худоби, на яких нарахувалося «от 20 до 30 животных». У цьому ж повіті було 16 «овечьих заводов простых малороссийских пород», кожен з яких «от ста до двух сот плодных овец», а також – 14 «лошадейных заводов», що мали «от 20 до 70 лошадей». Продукція тваринництва, як свідчить Опис, головним чином збувалася у межах того чи іншого повіту. Водночас, жителі міста Борзни та Глинського повіту велику рогату худобу продавали російським купцям, які переганяли її до Москви та Санкт-Петербурга [11, арк. 16 зв., 21, 23 зв., 77 зв., 88 зв.–89].

Птахівництво, представлене у Чернігівському намісництві розведенням курей, качок, гусей, індиків і голубів, задовольняло головним чином потреби їхніх господарів. Повідомляв Опис і про розвиток у намісництві бджільництва. Зокрема, зазначається, що у Чернігівському, Городнянському, Березнянському повітах та містах Городні, Березні, Ніжині, Глинську мед збирався виключно для внутрішнього вжитку тамтешніх жителів. У місті Ромнах цей промисел, схоже, взагалі не набув розвитку. А от бджоларі міст Борзни, Лохвиці, Зенькова, Борзнянського, Роменського та Зеньківського повітів продавали мед як на місці, так і за межі своїх повітів. Обсяги меду, що збирався у Ніжинському, Прилуцькому, Глинському, Лохвицькому і Гадяцькому повітах, дозволяли його продавати навіть «приезжающим с России купцам» [11, арк. 4, 9 зв., 17, 21 зв., 24, 27 зв., 35 зв., 39 зв., 46, 54 зв.–55, 60 зв., 73, 78 зв., 84 зв., 90]. Рибальство, що набуло розвитку у переважній більшості повітів та повітових центрів, здебільшого задовольняло потреби місцевого населення. Фактично лише в опису міста Чернігова згадується про продаж риби, як свіжої, так і солоні «немалым числом», причому купували її «как граждане, так и приезжие купцы и другие люди» [11, арк. 11 зв.].

В описах практично усіх повітів і повітових центрів Чернігівського намісництва згадується про виробництво горілки, пива й солоду. Принаймні внутрішні потреби населення задовольнялися виключно за рахунок власного виробництва цієї продукції. Зокрема, у Ніжинському повіті діяло «винокурень двесте, в них котлов простых малороссийских двесте шестьдесят четыре, ... пивоварен девять» [11, арк. 68], а в повіті Гадяцькому – винокурень «девят

десять восем (дев'яносто вісім. – Авт.), в оных котлов простой работы от двух до трех, обыкновенных простых трубах двести пять,... пивоварень... всего тры» [11, арк. 90–90 зв.]. В опису міста Зенькова йдеться про дев'ять винокурень «о двух, трех и четырех котлов» і три пивоварні [11, арк. 55].

Майже всі описи містять інформацію про ліси та забезпеченість населення дровами і будівельним матеріалом. В описах згадується продукція, що вироблялася з дерева, зокрема, відра, діжки, візки, колеса. Як і вимагала офіційна програма, повідомлялося про наявність у лісах їстівних грибів, що були представлені сироїжками, опеньками, груздями, масляками, рижиками, обабкама, і споживалися місцевим населенням. В описах перелічуються дикі тварини, якими була представлена фауна того чи іншого повіту. Щоправда, такі звірі, як вовки, лисиці, ведмеді, зайці, дикі кози, бобри, видри, куниці, рисі, білки, ласки, про яких йшлося у запропонованій Чернігівським намісницьким правлінням програмі, як зазначили упорядники описів, у більшості повітів намісництва зустрічалися не часто, а мисливство у намісництві мало радше спорадичний характер.

Покладів «каменя, извести, алебастру и мелу», а також «минералов», за даними описів, у намісництві не було виявлено. Щодо залізної руди, то лише у Городнянському повіті її запаси були більш-менш значними [11, арк. 6].

В Опису «О продуктах или произведениях» згадуються ремісники різних спеціальностей: ткачі, шкірники, чоботарі, римарі, гончарі, теслярі, ковалі, слюсарі, овчинники, сиричники [11, арк. 10, 11 зв., 18, 22, 24–24 зв., 27 зв.–28, 36, 39 зв.–40, 47, 55 зв., 61 зв.–62, 68 зв, 73 зв., 79, 85, 90 зв.–91, 94].

Мануфактурне виробництво, як повідомляє Опис, у Чернігівському намісництві було спрямоване на задоволення потреб місцевого населення і зводилося в першу чергу до обробки шкіри, виготовлення льняних і конопельних тканин, шкіряного взуття і зброї, глиняного й дерев'яного посуду, паперу, цегли, пічних кахлів. Зокрема, на виготовленні пічних кахлів спеціалізувалися чернігівські, ніжинські й ічнянські майстри [11, арк. 11–11 зв., 22, 61 зв.–62].

Матеріали Опису дозволяють з'ясувати обсяги мануфактурного виробництва у тому чи іншому населеному пункті Чернігівського намісництва. Так, у містечку Ічні згадується «на варение селитры небольшой завод... полкового асаула Пашенка», на якому, щоправда, на момент складання Опису «никакова делания не производится» [11, арк. 61 зв.].

Селітряний завод «о двух котлах», що належав майору Семену Маськову, діяв у містечку Рашевці Гадяцького повіту. Селітра, що виварювалася на ньому, «каждое лето на оба котли до шести сот пудов» поставлялася «в казенные пороховые шостянские заводы, в Новгород-Северском наместничестве состоящие» [11, арк. 90 зв.].

Загалом, вміщені на сторінках Опису Чернігівського намісництва «О продуктах или произведениях» відомості про рослинний і тваринний світ краю, основні заняття мешканців, продукцію, що вони виробляли, роблять пам'ятку

цікавим джерелом, яке може стати у пригоді у багатьох дослідженнях з історії України.

Список використаних джерел

1. Петrenchенко І. Описи Чернігівського намісництва останньої чверті XVIII ст.: історія створення / І. Петrenchенко // Сіверянський літопис. – 2005. – № 4-5. – С. 31 – 42; № 6. – С. 61–77.
2. Петrenchенко І. Нововиявлений опис «О продуктах и произведениях» Чернігівського намісництва 1785 р. / І. Петrenchенко // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К., 2000. – Вип. 11. – С. 61–70.
3. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 204, оп.2, спр. 296, 655 арк.
4. ЦДІАК України, ф. 204, оп. 2, спр. 290, 476 арк.
5. ЦДІАК України, ф. 204, оп 2, спр. 287, 423 арк.
6. ЦДІАК України, ф. 204, оп. 2, спр. 291, 415 арк.
7. ЦДІАК України, ф. 204, оп. 2, спр. 307, 464 арк.
8. ЦДІАК України, ф. 204, оп. 2, спр. 308, 864 арк.
9. ЦДІАК України, ф. 204, оп.2, спр. 295, 1006 арк.
10. ЦДІАК України, ф. 204, оп. 2, спр. 289, 661 арк.
11. ЦДІАК України, ф. 204, оп. 1, спр. 39, 94 арк.

СЕЛО МЕЗИН В РОКИ ОКУПАЦІЇ (1941-1943рр.)

Подолько Л. П.¹, Щомак М. М.²

¹*Мезинський національний природний парк,*

²*Свердловська загальноосвітня школа І-ІІІ ст.
с. Свердловка, Чернігівська обл.*

Незважаючи на тривалий час вивчення тематики Другої Світової війни сучасною історичною наукою, вона не втратила свою актуальність і до сьогодні. З одного боку, в результаті розсекречення архівних матеріалів, зміни методологічних підходів наукового пошуку з'являються інші лакуни, що потребують поглибленого аналізу, а отже, підтверджують актуальність обраної тематики. З іншого боку – активізується регіональний підхід, на основі якого тематика набуває цілісних й об'єктивних обрисів.

Мета дослідження: полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу історіографічної та джерельної бази проаналізувати процес завоювання с. Мезин, особливості окупаційного режиму та звільнення населеного пункту.

Аналізуючи історіографічну базу роботи, зазначимо, що найбільш детально висвітлені питання, присвячені процесу завоювання та визволення теренів Чернігівської області в цілому, Понорницького району і с. Мезин зокрема. Тому наше дослідження ґрунтується в основному на краєзнавчому матеріалі, який зберігається в Мезинському археологічному науково-дослідному музеї ім. В.С. Куриленка, «усній історії», зібраній за рахунок опитувань очевидців тих подій, жителів с. Мезина, які пережили трагічні

лихоліття війни. Себто, був використаний метод «усної історії» (Oral History) – процес збору інформації шляхом інтерв'ю, спогадів та описів подій із недалекого минулого, що представляють історичне значення.[8] Всього було опитано 6 респондентів.

Напад ворожих військ на територію СРСР розпочався о 3 год. 15 хв., коли на кордоні ще не скрізь настав ранок. Німецькі гармати відкрили ударний вогонь по завчасно розвіданих цілях.

У центрі села, до сільського клубу, збіглися і старі, і малі. Галас, сльози, прокльони. Навколо голови колгоспу Сірого Павла Володимировича зібрався великий гурт чоловіків і парубків. Розмова була статечна і спокійна. Всі схилилися до думки: фашистів буде розгромлено. Невдовзі з Понорниці передали списки мобілізованих, адже 22 червня Президія Верховної Ради СРСР оголосила мобілізацію військовозобов'язаних 1905-1918 років народження на території 14 військових округів. Наказ був суворий: «Збиратися негайно!». Ніколи не забудуть мезинці старшого покоління, як проводжали односельчан в першу хвилю призову. Всього мобілізовано 11 чоловік.

Внаслідок оборони радянських військ у районі Гомеля і Києва, створився величезний виступ, в якому знаходилася і Чернігівщина. Бої на виступі точилися понад півтора місяці, та підтиском ворога радянські війська почали відступати.

А по Мезину повзли чутки, що німці уже недалеко. Інколи над селом пролітали німецькі літаки з хрестами на крилах. Часто люди були свідками боїв у небі, перемагали здебільшого завойовники. Невдовзі стало відомо: німці захопили Новгород-Сіверський, Дігтярівку. В кінці серпня захопили і Мезин, почали встановлювати «новий порядок».

У хаті Булавацького К.Я. організували старостат, а у приміщенні нинішнього Мезинського археологічного науково-дослідного музею імені Куриленка В.Є. – поліцейську дільницю. У школі був будинок відпочинку для пошматованих у боях есесівців. Поліцаї Шульга Єфрем, Подоляко Іван, Корбаш Григорій, Штунда Василь та Якименко Іван говорили селянам, що тепер життя покращає. Треба радіти: розженуть колгоспи, дадуть землю. Але колгоспи являли собою ідеальний засіб експлуатації селян, тому окупанти не збиралися їх розпускати. Адже в інструктивнім листі начальника служби безпеки Р. Гейдеріха керівникам СС і поліції від 2 липня 1941 р. вказувалося: «зруйнування колгоспів не береться поки що до уваги з економічних причин».

Під час окупаційного періоду в с Мезин було розстріляно 11 мирних жителів. Тяжка доля спіткала двох молодих сестер. Це були доньки добре знаного в районі комуніста, першого голови Понорницького райвиконкому Свириденка М.Г. Коли поліцаї звели на них гвинтівки, дівчата вигукнули: «Дивіться, люди, як помирають комсомолки, дочки комуніста». У яру, біля нинішнього Мезинського музею, дівчат і поховали.

Однієї морозної ночі 1942р. у небі над Мезином загойдалися білі парасольки. То збилися з курсу парашутисти, які летіли у Сумські ліси, де в той

час був партизанський штаб С.А.Ковпака. Та не долетіли через те, що страшенна хурделиця та великий вітер віднесли парашути не в той бік, куди було треба. Один парашут повис над подвір'ям Подоляка Гаврила Хомича, а інший – впав недалеко від помешкання солдатки Писаренко Марфи Михайлівни. Ця жінка нагодувала незнайомку чим Бог послав, обігріла. Розпитала дорогу на Пирогівку і пішла...

Поліцаї: Подоляко Іван та Корбаш Григорій, на коні стали наздоганяти жінку, її спіймали за верболозами, привезли у старостат і стали допитувати. Староста, разом з поліцаями, водили жінку по селу, щоб вона впізнала оселю, у якій зупинялася, проте жінка не виказала людей, які їй допомогли.

На другий день парашутистку на санях відвезли у Новгород-Сіверський, де після численних катувань була розстріляна парашутистка, ім'я якої невідомо.

Поліцаї стежили за порядком в селі, за виконанням всіх робіт. Коли стемніє, то поліцаї забороняли навіть ходити по вулиці, вартували зі зброєю. А тих, хто порушував цей «новий порядок» німців, садили в підвал приміщення, де зараз знаходиться Мезинський музей і випускали лише вранці». В роки окупації жителі с. Мезина відчували на собі тягар війни і «новий порядок» пануючих господарів.

Влітку 1943 р. в селі з'явилися загони німецьких військ, які поспіхом стали копати окопи, ставити біля них кулемети, бо їм «на п'яти насідали» воїни Червоної армії. І дійсно фронт наближався. Корінний перелом був закріплений битвою на Курсько-Орловській дузі влітку 1943 року. Беручи ініціативу до своїх рук Червона армія почала визволяти міста і села України. В результаті Чернігово-Прип'ятської наступальної операції 16 вересня 1943 р. було звільнено с. Мезин.

Таким чином, вперше зроблено спробу відтворити цілісну картину окупаційного періоду (1941-1943рр.) в с. Мезин.

Список використаних джерел

1. Документи Мезинського археологічного науково-дослідного музею ім. В.Є. Куриленка.
2. Спогади Колешні Валентини Олексіївни, 1938 р.н., с Мезин, Корпський р-н., Чернігівська обл.
3. Спогади Копилок Наталії Василівни, 1925 р.н., с Мезин, Корпський р-н., Чернігівська обл.
4. Спогади Кошель Олександри Іванівни, 1930 р.н., с Мезин, Корпський р-н., Чернігівська обл.
5. Спогади Подоляка Олександра Миколайовича, 1927 р.н., с Мезин, Корпський р-н., Чернігівська обл.
6. Спогади Пономаренко Тетяни Олександрівни, 1925 р.н., с Мезин, Корпський р-н., Чернігівська обл.
7. Спогади Трембач Варвари Василівни, 1923 р.н., с Мезин, Корпський р-н., Чернігівська обл.
8. Хоффман А. Достоверность и надежность в устной истории. //Биографический метод в социологии: история, методология, практика. – М., 1994. – С. 42-50.

НА ШЛЯХУ ДО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО МУЗЕЮ

Чолану Л. В.

*Бельцький державний університет ім. Алеку Руссо,
м. Бельці, Молдова*

З самого малечку я знала, що мій тато особливий. Дідусь був найдужчим у нашому селі, бабуса — наймоторнішою в роботі, мама — найкращою серед учительок, а тата порівняти було ні з ким. Ніхто в Курилівці й навколишніх селах не умів малювати картини. Ніхто не бачив у плоскому кремені наконечник стріли. Ніхто не знаходив кістки мамонта. Він навчався в таємничому Ленінграді. Звідти прислав поштою незвичайні книги: великі й товсті, в гарних обкладинках з блискучого паперу. В них зображались палаци з білими колонами, фонтани, статуї, картини... Підписи під репродукціями лунали дивною музикою: Леонардо да Вінчі. «Джоконда». Лувр; Малахітовий зал. Ермітаж... Тільки тато міг пояснити, що таке акварель чи меандр, розказати про Петергоф. Все це підносило його на недосяжну висоту.

Після народження братика він рідше їздив у Ленінград. Як і мама, став учителем Мізинської школи. На вулиці я чула від старших дітей, що уроки Віри Якимівни та Василя Єлисейовича дуже цікаві. Дорослі кепкували з «Василя Єлисейового» за збирання старих черепків, але визнавали, що він «дуже вчений».

Тато й мама вирости в родині майже неписьменних, але стали справжніми інтелігентами, для яких розширення кругозору було способом життя. Вони постійно читали, палко обговорювали книги, статті, радіопередачі, кінофільми, репродукції картин, наукові відкриття, педагогічні проблеми, явища суспільного життя...

В нашій сімейній бібліотеці було представлено літературну класику, альбоми та монографії з живопису, скульптури, архітектури та інших мистецтв, книги з історії від первісних часів до сучасності, з педагогіки, методики, психології... Було багато казок, пригод, фантастики, науково-популярної літератури, журналів та газет...

Тепер розумію, що наш тато свідомо формував себе. Війна позбавила його покоління і дитинства, і освіти. В 14 років Вася Куриленко мав 4 класи, працював у кузні молотобійцем і був у домі за хазяїна. Йому дуже пощастило: батько, Єлисей Іванович, повернувся з фронту. Контужений, обморожений, з осколком під серцем, зате з руками й ногами, що означало в ті часи — здоровий. Він наполіг, щоб син закінчив 7 класів. Далі навчатись Василь не збирався. Його ровесники, закінчивши від 3 до 5 класів, нарівні з дорослими орали й засівали колгоспну землю, косили, рибалили, полювали і були переконані, що книжка від голоду не врятує. А Василь — єдиний син у батьків — мав нові чоботи, гармошку, тому počував себе першим парубком на всю округу.



Рис. 1. Родинні фото сім'ї Куриленків

Цінність освіти усвідомив в армії. 20-літнім парубком завдяки атестату за семирічну школу він потрапив до елітних військ повоєнного часу — авіації. Служив механіком в авіаційному полку дальньої дії під містом Могилів-Подільський. В гарнізоні була бібліотека, проводились екскурсії, приїздили лектори та концертні бригади. Концерт артистів обласної консерваторії перевернув його свідомість.

Через багато років тато згадав той день так: «На сцену вийшла красуня в бальному платті, яке я бачив тільки в кіно. Залунав романс «Гори, гори, моя звезла», і я завмер зачарований. Ніколи в житті не чув прекраснішої мелодії. Згадав, як ми з хлопцями ходили по селу і під гармошку горлопанили непристойні частушки. Мене обпекло соромом, здавалось, навіть п'ятки почервоніли. Зрозумів, що ніякий я не «грамотний парубок», а темний селяк, що на світі є і живопис, і чарівна музика, і наука, є висока культура...»

Додому він повернувся іншою людиною. Надійними друзями на все життя стали книги. Він не читав, а опрацьовував кожную книгу. Підкреслював головне, наводив власні аргументи, погоджувався чи сперечався з автором. В численних примітках та позначках на полях відбився хід думок, і мене досі вражає батькова незалежність мислення і сила потягу до знань.

Разом з дружиною, Вірою Якимівною, Василь Єлисейович опанував програму філологічного факультету і водночас заочно навчався в середній школі та Московському університеті мистецтв. Він хотів стати художником. Ходив на етюди, багато писав з натури й по пам'яті. Живопис В. Куриленка 1950-1960 років позначено ліричним сумом, ніжністю. М'яке присмеркове освітлення, плавні контури, спокійна гама відтінків синього, зеленого, сірого з білим, коричневого наближають його пейзажі до акварельної техніки («На Десні» 1956, «Іюнь», «Покинутий дім», «Повінь» 1966). Зображення найдорожчого серцю спалахують яскравими барвами: «Рідна хата», «Мамині квіти», «Етюд дружини Віри. 1960 р.» т. і.

Роки напруженого самонавчання та робота вчителем малювання і клубним оформителем дозволили вступити до Ленінградського інституту ім. О. Герцена, одного з найпрестижніших у Радянському Союзі. Семирічною дівчинкою я розуміла, що тато гордий за цей успіх. Він з щирим захопленням розповідав про Неву й Ермітаж, про свій художньо-графічний факультет, описував навчальну майстерню, художників, натурників та натурниць, професорів, показував вдалі портрети... Він перевівся на заочне відділення і став працювати в Мізинській школі після народження сина Ігоря в 1965 р.

Як Ленінград укріпив його зацікавленість минулим і породив любов до археології, ми дізнались значно пізніше. А того року я все частіше чула сімейні розмови про минуле нашого краю. Тато радився з дідусем, де варто провести розкопки, розповідав мамі про роботу шкільного археологічного гуртка, про те, що «кружковці» обнишпорили околиці Мізина, натягали купу експонатів. Мама говорила, що директор школи задоволений, бо хлопці-підлітки захопились історією і стали менше бешкетувати. На письмовому столі, на підвіконнях, у

коморі, на веранді лежали кам'яні знаряддя первісних людей, осколки кераміки, монети, старі паперові гроші... Згадувались імена відомих археологів, що підтримували татові пошуки: Шовкопляс, Мельниковська, Борисковський... Приходили вчитель і вчителька з Мізина — Пуриги, говорили про вітрини, про відкриття музею в школі... Восени учнів Курилівської початкової школи повели на екскурсію в Мізинський шкільний музей. В одному з класів у великих скляних вітринах лежали величезні кістки, бивні, зуби мамонтів, кам'яні знаряддя праці, керамічні вироби, монети... На другий день ми теж шукали «експонати» в курилівських пісках, але вони виявились уламками сучасних горщиків. Та через багато років В. Куриленко знайде древнє поселення (V тис. до н. е.) поряд з сучасною Курилівкою.

Створюючи музей, він вірив у його велику культурну місію, хотів подарувати людям чисту радість відкриття таємниць історії. Розумів, що в очах односельчан виглядає диваком, і сподівався на підтримку сільської інтелігенції.

Та в 1960-ті роки село, змучене бідністю, роботою, невдалими хрущовськими експериментами, диктатом малого і великого начальства, було ще не готово до культурного піднесення. Дослідженням минулого захопились лише діти. Навіть більшість учителів лишилась байдужою, а районне керівництво «недозволена ініціатива» дуже дратувала. На директора Мізинської середньої школи Івана Юхимовича Ковальчука посипались неприємності.

Василь Єлисейович дуже переживав, нервувався, почав сторонитись односельчан. Оживав, коли приходив лист від Мельниковської або приїздили журналісти. Він показував знахідки, натхненно ділився спостереженнями і гіпотезами, змальовував перспективи розвитку музею і піднесення культурного рівня навколишніх сіл... Можливо, саме після публікацій у пресі на музей звернув увагу тодішній голова колгоспу Губський. Під музей було виділено старовинний будинок, поряд з яким і велись з 1908 р. по 1961 р. розкопки стоянки первісних людей. Тато кинувся лагодити, робити полиці, вітрини, готувати нові експозиції...

Дома ми його майже не бачили. До музею потяглись туристи, стали приходити і приїздити на екскурсії. Книга відгуків відбила їхній подив і захоплення. А односельчани байдуже проходили повз музей і кепкували з «чудика», що працює задурно. Тато став говорити, що музей нікому не потрібний, і шукати в газетах оголошення про роботу художника-оформителя, викладача мистецтвознавства або історії. Йому хотілось поїхати якомога далі. Коли я перейшла в V кл. Мізинської школи, батьки з 4-річним братиком виїхали до Молдови.

В школі не лишилось жодного експонату. Хлопці з колишнього археологічного гуртка згадували, як ходили на розкопки, як цікаво було «з Єлисейовичем», і демонстративно не вчили історії. На екскурсії в музей нас не водили, бо на його дверях завжди висів замок.

Через рік мене забрали в Бельці. Тато був дуже захоплений викладанням історії мистецтва. В його кабінеті скрізь були книги, альбоми, вирізки

репродукцій, нотатки... Він радився з мамою про методи та прийоми, зачитував мені фрагменти лекцій, щоб переконатись у їх ефективності... Для вдосконалення викладацької майстерності закінчив при Бельцькому інституті Школу лектора і Школу здачі кандидатського мінімуму... Але в музей, що був тоді поряд з інститутом, не ходив. І майже не малював. Природа Молдови розкішна, і Бельці — дуже гарне місто: озера, парки, сквери, по стінах будинків в'ється виноград, вздовж вулиць квітнуть тисячі троянд... Але бельцьких пейзажів художник Куриленко не лишив.

Зате влітку, вдома, він одразу діставав мольберт і малював рідну хату, батьків сад, клени під вікном, сусідські садиби, річку за городами...

Часто ходив у Мізин і завжди вертався нерадісним: експонатів у музеї стає все менше, екскурсії проводяться рідко та абияк, дослідження припинились...

Його душа розривалась між мистецтвом і археологією. Вагався довго й болісно.

Вечорами, думаючи, що діти сплять, тато з мамою радились. В Бельцях — престижна робота, улюблені студенти, в перспективі захист дисертації, квартира, В Мізині — насмішки односельчан, байдужість або ворожість начальства, мізерна зарплатня, але й велике справжнє діло, якого ніхто, крім нього, не зробить.

Мама говорила: «Вертаймось у Курилівку, твоя душа рветься додому». Колеги умовляли «не робити дурниці». Мені здається, що терези хитнув лікар. Він довго шукав причину постійного головного болю нашого батька і визначив, що тому не підходить спекотний влітку і сирий взимку клімат Молдови. Тато оголосив, що буде писати в Мізині дисертацію, але ми з мамою розуміли: він повертається до свого музею назавжди.

В 1972 р. ми поїхали додому. Василь Єлисейович був бадьорим і трохи стривоженим. Він важко сходився з людьми, а треба було заново шукати помічників, комплектувати штат музею, налагоджувати стосунки з керівництвом... Попереду було дуже багато труднощів. Невгамовна вдача тягла його то в Барнаул, то у Карачаєво-Черкеськ, то у Вітебськ... Але нікуди він не поїхав.

Настали інші часи. Сформувалось коло однодумців, голова Боровик Григорій Олександрович підставив своє надійне плече, музей з роками виріс у справжній науковий центр, рідна земля стала природним заповідником, а його співробітники на чолі з Симоненко Ніною Василівною — щирими друзями.

Розквіт талант дослідника Куриленка В. Є. Він розробив методи детального і глибокого дослідження місцевості в контексті не тільки загально-історичних, а й глобальних процесів, для чого довелось самотійно опанувати геологію. Відкрив 24 культури минулого.

Нині його знахідки чекають на вивчення науковцями, творчий доробок може стати основою фундаментального переосмислення історичних процесів не тільки в Подесенні.

Дар художника В. Куриленка на батьківщині отримав новий імпульс. Він написав десятки пейзажів, що заграли новим колоритом, новою технікою живопису: «Літо» 1977, «Левоніва хата», «Золотий клен», «Вечір»... Створив ряд «міських або селищних пейзажів» (види Коропа та Свердловки), «архітектурних пейзажів» (собори, церкви, маєток Хоромки, школа).

Музей і живопис заповнили життя Василя Куриленка, лишивши вільним один куточок. Він заповів поховати себе не біля музею, а на Курилівському цвинтарі. Там лежить наш рід. Там поховано батька, Єлисея Івановича, матір, Ольгу Іванівну, і найвірнішого друга Віру Якимівну. Тато пережив нашу маму на 15 років і всі ці роки називав не інакше, як ідеалом дружини і жінки.

РОЗДІЛ 3.
**ЕКОЛОГІЧНІ ТА БІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ
ГРУП БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ.
ГЕОМОРФОЛОГІЧНІ ТА ЛАНДШАФТНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПОДЕСЕННЯ**

**РЕДКИЕ РАСТИТЕЛЬНЫЕ СООБЩЕСТВА
МЕЗИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА**

Т.Л. Андриенко¹, А.В. Лукаш², Ю.А. Карпенко²

¹Институт ботаники имени Н.Г. Холодного НАН Украины,
г. Киев

²Черниговський національний
педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка,
г. Чернігов

В настоящее время, в отличие от категоризации редкости отдельных видов, разработанной практически для всех уровней, для оценки редкости сообществ аналогичной категоризации не существует, а общепринятые критерии оценки редкости сообществ разработаны еще недостаточно. В 2009 г. была опубликована, как официальный государственный документ, «Зеленая книга Украины. Редкие и находящиеся под угрозой исчезновения, а также типичные природные растительные сообщества, подлежащие охране» [1]. На территории Мезинского НПП встречаются одно лесное и 9 водных сообщества.

Лесные сообщества с доминированием в травостое *Allium ursinum*, относящиеся в системе эколого-флористической классификации к классу Querc-Fagetea Br.-Bl. et Vlieger 1937, имеют двухъярусный древостой, сомкнутость крон которого составляет 0,8–0,9. Первый ярус формирует *Quercus robur*, второй – *Carpinus betulus* и *Tilia cordata* с небольшой примесью других пород. Подлесок практически не выражен. Травяной ярус имеет проективное покрытие 30–60%. *Allium ursinum* является доминантом поздневесенних синузий, местами занимающих площади до нескольких тысяч гектаров. В травяном покрове, кроме доминанта (*Allium ursinum*), как асектаторы, встречаются типичные неморальные виды, такие как *Pulmonaria obscura*, *Aegopodium podagraria*, *Asarum europaeum*.

Водные фитоценозы отмечены в пойменных водоемах р. Десны и ее притоков в пределах национального парка.

Сообщества ассоциации Myriophylletum alterniflori Steusloff 1939 союза Batrachion aquatilis Passarge 1964 порядка Callitricho-Batrachietalia Passarge 1978

класса Potametea Klika in Klika et Novák 1941 имеют общее проективное покрытие в сообществах составляет 70–80%, доминанта – до 50%. В составе ценозов численно преобладают виды с широкой экологической амплитудой (*Potamogeton gramineus*, *P. pectinatus*, *Persicaria amphibia*), а также *Najas major*, *Potamogeton compressus*, *P. gramineus*, *Nymphaea candida*.

Сообщества ассоциации *Sparganietum minimi* Schaaf 1925 союза *Sphagno-Utricularion* Th. Müller et Görs 1960 порядка *Utricularietalia intermedio-minoris* Pietsch 1965 класса *Utricularietea* Den Hartog et Segal 1964. формируются на мелководье мезотрофных и эвтрофных, замкнутых и слабопроточных водоемов с нейтральной или слабокислой реакцией, умеренным поверхностным и значительным в течение вегетации колебанием уровня воды, песчаными, илисто-песчаными и илисто-торфянистыми донными отложениями. Ценозы характерны для новообразованных алювиальных участков с поверхностным подтоплением. В условиях повышения уровня воды сообщества образует водная форма с плавающими на поверхности удлинёнными листьями. Снижение уровня воды до 10–15 см стимулирует развитие сообществ. При полном падении уровня воды ценозы образует наземная форма с прямостоячими, достаточно жесткими листьями.

Общее проективное покрытие в фитоценозе составляет 100%, *Sparganium minimum* – 15–85%. Флористический состав относительно богат. Численно преобладают виды наземного густого яруса, высота которого местами достигает 70 см. Его образует доминирующий вид – *Sparganium minimum*. Среди других видов высокой степенью постоянства отличаются *Alisma plantago-aquatica*, *Sagittaria sagittifolia*, *Eleocharis palustris*, *Glyceria fluitans*, *Butomus umbellatus*, *Oenanthe aquatica*, *Glyceria maxima*, *Schoenoplectus lacustris*, *Acorus calamus*. Наводный ярус формируют свободноплавающие виды (*Lemna minor*, *Spirodela polyrrhiza*, *Hydrocharis morsus-ranae*), а также прикрепленные растения с плавающими листьями (*Potamogeton gramineus*, *P. natans*, *Nuphar lutea*). Подводный ярус формируют прикрепленные погруженные и свободноплавающие в толще воды виды: *Elodea canadensis*, *Potamogeton compressus*, *Ceratophyllum submersum*).

Сообщества, принадлежащие к ряду ассоциаций союза *Nymphaeion albae* Oberdorfer 1957 порядка *Potametalia* W.Koch 1926 класса *Potametea* Klika in Klika et Novák 1941, формируются в эвтрофных замкнутых или слабопроточных водоемах с нейтральной или слабощелочной реакцией среды. Это участки с толщей воды до 2 м, песчано-илистыми, илистыми и илисто-торфянистыми, со значительной примесью детрита, донными отложениями и незначительными на протяжении года колебаниями уровня воды.

Общее проективное покрытие ценозов составляет часто 90–100%, из них на доминанты (*Nymphaea alba* и (или) *Nuphar lutea*) приходится до 70%. Эти ценозы отличаются богатством флористического состава. Содоминантами и ассектаторами выступают неукорененные и укорененные гидрофолиофиты и гидроаэрофолиофиты, например, *Ceratophyllum demersum*, *Potamogeton lucens*, *P. natans*, *Lemna minor*. *Nuphar lutea* по сравнению с *Nymphaea alba* является более ценотически устойчивым

видом и при благоприятных условиях препятствует проникновению в ценоз других видов.

Сообщества ассоциаций *Nymphaeetum candidae* Milyan 1958 и *Potametonatantis* – *Nymphaeetum candidae* Hejny in Dykyjova et Kvet 1978 союза *Nymphaeion albae* Oberdorfer 1957 порядка *Potametalia* W.Koch 1926 класса *Potametea* Klika in Klika et Novák 1941. встречаются в относительно чистых водах, в мезотрофных и эвтрофных пресноводных слабопроточных водоемах с нейтральной или слабокислой реакцией среды, незначительным поверхностным колебанием уровня воды в течение вегетации, илесто-торфянистыми и илистыми донными отложениями. Оптимальными условиями для сообществ являются мелководья с толщей воды 1,5–2 м. Ценозы *Nymphaea candida* встречаются в водоемах с относительно чистой водой, более мягкой, чем в водоемах с *Nymphaea alba* и *Nuphar lutea*.

Общее проективное покрытие ценозов составляет 100%, из них на *Nymphaea candida* приходится до 80%. Флористический состав довольно богат, насчитывает до 25 видов, из которых наибольшее участие принимает *Potamogeton natans* (15–25%). Чаще всего встречаются виды, приуроченные к местонахождениям с умеренным течением воды (*Potamogeton compressus*, *P. obtusifolius*, *P. perfoliatus*, *Myriophyllum verticillatum*).

Сообщества ассоциации *Nymphoidetum peltatae* Bellot 1951 союза *Nymphaeion albae* Oberdorfer 1957 порядка *Potametalia* W.Koch 1926 класса *Potametea* Klika in Klika et Novák 1941. формируются в эвтрофных пресноводных замкнутых и слабопроточных водоемах с нейтральной или слабощелочной реакцией среды, песчаными, илесто-песчаными и глинистыми донными отложениями, толщей воды до 1 м, с умеренными колебаниями уровня воды.

Общее проективное покрытие фитоценозов богатого флористического состава составляет до 100%. Обычно доминирует (до 80%) *Nymphoides peltata*. Содоминантами и ассектаторами выступают неукорененные и укорененные гидрофолиофиты и гидроаэрофолиофиты. В составе ценозов часто встречаются *Spirodela polyrrhiza*, *Lemna minor*, *Hydrocharis morsus-ranae*, а также такие редкие виды как *Trapa natans* и *Salvinia natans*.

Сообщества *Trapetum natantis* Th.Müller et Görs 1960 союза *Nymphaeion albae* Oberdorfer 1957 порядка *Potametalia* W.Koch 1926 класса *Potametea* Klika in Klika et Novák 1941 формируются в старицах. Оптимальными условиями являются слабое течение воды, умеренные поверхностные колебания уровня воды в течение вегетации, илистые, илесто-песчаные, со значительной примесью детрита донные отложения, pH воды – 6,4–5,7, глубина ее до 2 м. Снижение уровня воды до 50–70 см стимулирует развитие ценозов. Часто образуют полосы растительности (поймы рек Березина, Десна) или многочисленные заросли (Киевское водохранилище) с общим проективным покрытием 100%, из них до 90% – *Trapa natans*. Иногда наблюдается перекрытие ярусов. Видовой состав ценозов богат и насчитывает около 30

видов неукорененных и укорененных гидрофолиофитов и гидроаэрофолиофитов. Высоким постоянством отличаются *Spirodela polyrrhiza*, *Lemna minor*, *Hydrocharis morsus-ranae*, *Myriophyllum spicatum*, *Nuphar lutea*. В ценозах встречается ряд редких и исчезающих видов (*Salvinia natans*, *Potamogeton compressus*, *P. obtusifolius*, *Nymphoides peltata*).

Сообщества ассоциации *Salvinio-Spirodeletum* (polyrrhizae) Slavnic 1956 союза *Lemnion minoris* R.Tx. 1955 порядка *Lemnetalia minoris* R.Tx. 1955 класса *Lemnetea minoris* R.Tx. 1955 формируются в эвтрофных замкнутых или слабопроточных водоемах, которые хорошо прогреваются, с нейтральной или слабощелочной реакцией среды, илисто-песчаными, илисто-торфянистыми донными отложениями, незначительными поверхностными и умеренными в течение вегетации колебаниями уровня воды. Чаще встречаются в местах, где наблюдается притенение другими водными макрофитами. Оптимальными местопроизрастаниями являются озера, старицы, рукава и заливы рек с толщиной воды до 50 см.

Общее проективное покрытие фитоценозов составляет до 100%, а *Salvinia natans* – до 60%. В ценозах часто встречаются представители семейства *Lemnaceae* (*Spirodela polyrrhiza*, *Lemna minor*, *L. trisulca*, *Wolffia arrhiza*), а также *Ceratophyllum demersum*, *Elodea canadensis*, *Potamogeton pectinatus*.

Ценозы рдеста злаколистного (*Potamogeton gramineus* L.).

Ценозы широкоареального вида *Potamogeton gramineus* спорадически встречаются на территории Полесья в руслах медленнотекущих рек, мелководьях озер с локальными течениями. Они формируются в эвтрофных водоемах с слабокислой или нейтральной реакцией среды, на участках с толщиной воды до 50 см, илисто-песчаными донными отложениями.

Ценозы *Potamogeton gramineus* имеют общее проективное покрытие до 100%, из которых на доминант приходится до 90%. Среди асектаторов в этих ценозах отмечены *Elodea canadensis*, *Potamogeton compressus*, *P. perfoliatus*, *P. natans*, *Ceratophyllum submersum*, *Alisma plantago-aquatica*, *Sagittaria sagittifolia*, *Eleocharis palustris*.

Согласно флористической классификации ценозы *Potamogeton gramineus* принадлежат к ассоциации *Potametum graminei* Koch 1926 союза *Magnopotamion* (Vollmar 1947) Den Hartog et Segal 1964 порядка *Potametalia* W.Koch 1926 класса *Potametea* Klika in Klika et Novák 1941.

Отличительной особенностью ценозов *Potamogeton gramineus* является то, что они успешно существуют в водоемах с небольшим количеством взвешенных в воде веществ (в прудах интенсивного рыбоводства), а исчезают при заболачивании и усилении антропогенного эвтрофирования водоемов.

В Полесье характерной особенностью ценозов *Potamogeton gramineus* является периодичность встречаемости. Они представлены на охраняемых территориях различных категорий.

Сообщества *Potametum obtusifolii* (Sauer 1937) Carstensen 1955 союза *Parvopotamion* (Vollmar 1947) Den Hartog et Segal 1964 порядка *Potametalia*

W.Koch 1926 класу Potametea Klika in Klika et Novák 1941 формуються в мезоевтрофних і евтрофних проточних водоймах з нейтральною або слабкокислою реакцією, илисто-песчаними і илисто-торфянистими донними відкладеннями, помірними коливаннями рівня води на протязі вегетації, на ділянках з товщиною води до 150 см. Зниження рівня води до 50 см стимулює розвиток спільнот.

Ценози *Potamogeton obtusifolius* мають загальне проєктивне покриття до 70%, з яких на домінують припадає до 50%. Серед асоціаторів в цих ценозах відзначені представники роду *Potamogeton* – *P. compressus*, *P. rutillus*, *P. acutifolius*, ряскові, а також *Elodea canadensis*, *Sagittaria sagittifolia*, *Glyceria maxima*.

Список використаних джерел

1. Зелена книга України. Рідкісні та такі, що перебувають під загрозою зникнення та типові природні рослинні угруповання, які підлягають охороні / [під заг. ред. Я.П. Дідуха] – К. Альтерпрес, 2009. – 448 с.

РАДІАЦІЙНЕ ЗАБРУДНЕННЯ ТЕРИТОРІЇ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО ПОЛІССЯ

Барановська О.В., Барановський М.О.

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Чернігівська обл.*

Світовою спільнотою визнано, що аварія на ЧАЕС є найбільшою техногенною катастрофою сучасності. Актуальність дослідження радіаційного забруднення території залишається вагомим і зараз, оскільки з часом особливості поведінки радіонуклідів змінюються, трансформуються форми їхнього впливу на довкілля та населення.

Україна найбільше постраждала від аварії на ЧАЕС. Головні зони радіаційного забруднення сформувалися відповідно до напрямків перенесення забруднених радіонуклідами повітряних мас. До радіаційно уражених регіонів належить і територія Новгород-Сіверського Полісся. Внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС у зону радіаційного забруднення потрапили 53 населені пункти Семенівського району, 28 – Корюківського, 7 – Сосницького, 4 – Новгород-Сіверського.

Особливо велика частка забруднених цезієм-137 ґрунтів сільськогосподарських угідь виявлена в Семенівському районі, де площі із щільністю забруднення понад 1 Кі/км² становлять 34% його території. Відповідний показник у Корюківському районі складає близько 8%, у Новгород-Сіверському – 6%, у Сосницькому – 5%.

За останні роки загалом вміст радіонуклідів у ґрунтах регіону дещо знизився, що зумовлено, насамперед, природним розпадом ізотопів. Крім того, зараз у результаті водного та повітряного переносів, шляхом трансформації

радіонуклідів геохімічними та біохімічними процесами простежується явище їх вторинного перерозподілу.

Природним регулятором, який «контролює» надходження радіоактивних елементів в атмосферу, до поверхневих і підземних вод, рослин, є ґрунт. Неоднорідність літологічного складу поверхневих порід (перемежування моренних суглинків і супісків, флювіогляціальних і алювіальних пісків, лесових відкладів), різноманітність геоморфологічної будови та місцевих умов стоку Новгород-Сіверського Полісся зумовили велику мозаїчність ґрунтів і відповідно різноманітну здатність їх до самоочищення від радіаційного забруднення. Ґрунти регіону – це переважно дерново-підзолисті різного ступеня оглеєння та опідзолювання, сірі лісові, а також болотяні – сформувалися здебільшого на безкарбонатних відкладах в умовах значного зволоження. Підвищена кислотність та низька забезпеченість ґрунтів кальцієм на території Новгород-Сіверського Полісся зумовлюють інтенсивний перехід радіонуклідів з ґрунту у рослинницьку продукцію. Особливу тривогу викликають торфовища, де інтенсивність переходу ^{137}Cs у 3-10 разів більша, ніж на мінеральних ґрунтах. Щодо ступеня інтенсивності переходу радіонуклідів у рослини, ґрунти можна вишикувати за спадним принципом у такий ряд: торфовища, торфово-болотяні ґрунти, дерново-підзолисті, сірі лісові, чорноземні ґрунти.

Отже, залежно від рівня забруднення ґрунтів радіонуклідами та від фізико-хімічних властивостей ґрунтів забруднених територій здійснюється перехід радіонуклідів з ґрунту до рослин. Динаміка рівня забруднення цезієм-137 рослинної продукції вказує на те, що в останні роки не спостерігається його суттєвого зниження, в основному він стабілізувався. У той же час в окремих регіонах зросло забруднення зеленої маси природних угідь. Це може бути пояснене накопиченням радіонуклідів у геохімічно-підпорядкованих ландшафтах, які здебільшого зайняті луками та пасовищами.

Розмаїття природних характеристик забруднених територій стало важливим чинником, що зумовлює складну динамічну картину формування радіаційних наслідків аварії за рахунок трофічного шляху надходження радіонуклідів в організм людини. У період після аварії на ЧАЕС помітних змін зазнала структура опромінення населення. Якщо у перші місяці після аварії це було внутрішнє опромінення інгаляційного характеру, то тепер – внутрішнє опромінення від продуктів харчування. Досить високим до сьогодні залишається гамма-опромінення, частка якого в опроміненні населення становить майже 20%.

Основними джерелами радіоактивного опромінення людини в Новгород-Сіверському Поліссі є молоко з приватного сектору та продукти лісу з радіаційно забруднених територій. Серед лісових дарів особливо небезпечними в регіоні є гриби, частка перевищень нормативних показників вмісту радіонуклідів у яких становить близько 50%.

За даними багаторічних досліджень вмісту радіонуклідів у коров'ячому

молоці з приватного сектору, середній вміст радіоцезію у ньому знизився більше ніж у 5 разів, а в третій зоні забруднення – трохи більше, ніж удвічі. Але до цих пір, навіть майже через 30 років після аварії на ЧАЕС, фіксуються випадки підвищеного вмісту радіонуклідів у молоці, насамперед, у тих населених пунктах, які мають високі рівні радіаційного забруднення ґрунтів. Підтвердженням цього є статистичні поверхні вмісту цезію у ґрунтах і молоці Семенівського району (Рис. 1 і 2).

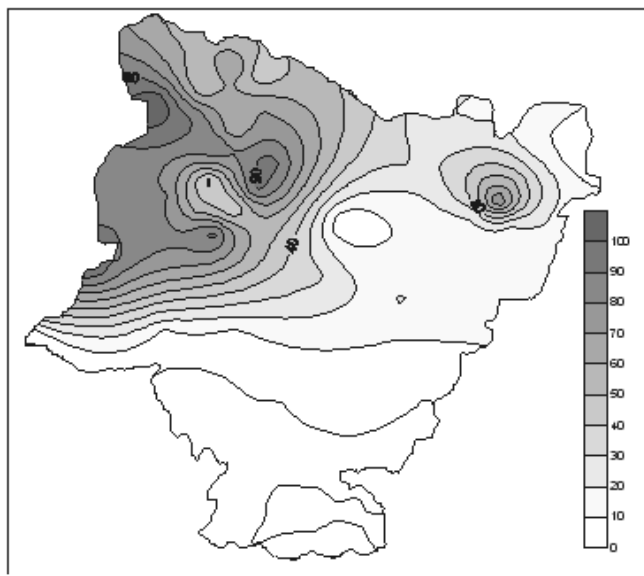


Рис. 1. Рівень концентрації цезію у ґрунтах Семенівського району

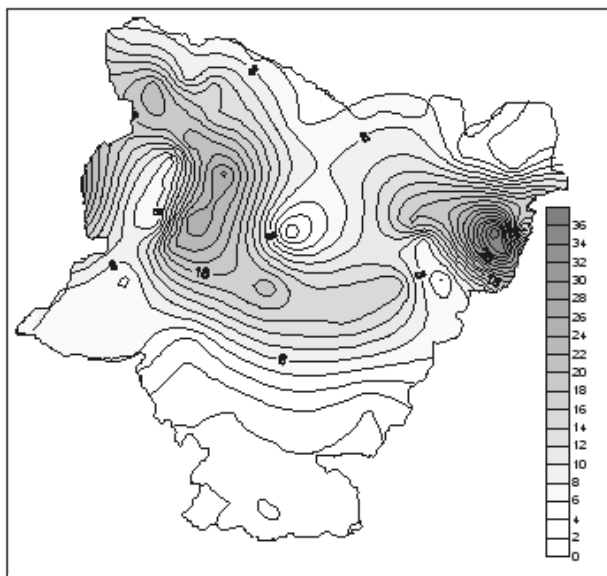


Рис. 2. Рівень концентрації цезію у молоці Семенівського району

Таблиця
Захворюваність щитовидної залози першого та другого ступенів
дітей за 1986-1998 рр. (на 1000 дітей)

Регіон	Захворюваність
Корюківський район	466,4
Семенівський район	562,5
Чернігівська область	268,1
Україна	46,6

Незаперечним є той факт, що радіаційне забруднення території негативно впливає на стан здоров'я населення, особливо тих громадян, що продовжують проживати в районах, які постраждали від аварії на ЧАЕС. Так, якщо у 1995 р. частка визнаних здоровими громадян серед постраждалого дорослого населення Чернігівщини становила 17,8%, то у 2005 р. – лише 8,9%. Серед дитячого населення ці показники становлять відповідно 23,5% та 10,8%. Найбільш класичним прикладом є зростання захворюваності населення гіперплазією щитовидної залози, яка проявилася у перші роки після аварії. Наприклад, рівень захворюваності щитовидної залози у дітей Семенівського

району більш як у 10 разів перевищував пересічний для України показник (Табл.). Крім цього, у регіоні мало місце зростання захворюваності населення на злоякісні новоутворення, гіпертонію, цукровий діабет тощо.

Для встановлення залежності захворюваності населення від забруднення території Чернігівської області були проведені обчислення коефіцієнтів рангової кореляції. У результаті було встановлено, що на захворюваність людини найбільше впливає цезій-137, головним чином, це стосується захворюваності ендокринної системи (коефіцієнт кореляції становить 0,71), захворюваності крові та кровотворних органів (0,59), а також захворюваності на новоутворення (0,52). Такі показники кореляційної залежності засвідчують значний негативний вплив радіаційного забруднення на стан здоров'я населення.

У Новгород-Сіверському Поліссі інтенсивно відбувається скорочення населення. Радіаційне забруднення обмежує розвиток традиційних для даної місцевості видів господарської діяльності, наприклад, землеробства чи пасовищного скотарства, ускладнює розвиток рекреаційного комплексу регіону. Чорнобильська аварія загострила економічні проблеми, пришвидшила і поглибила демографічну кризу, спричинила соціально-психологічну напругу, погіршення стану здоров'я населення Новгород-Сіверського Полісся. Тому важливими завданнями є пошук ефективних механізмів захисту людей від впливу радіації та поліпшення соціального захисту населення, яке постраждало від аварії на ЧАЕС.

ЕКОТРОФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УГРУПОВАНЬ НЕМАТОД ЛУЧНИХ ЕКОСИСТЕМ МЕЗИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

Жиліна Т.М., Шевченко В.Л.

*Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка,
м. Чернігів*

Контактуючи з різними ґрунтовими організмами, ґрунтові нематоди є обов'язковою ланкою трофічних ланцюгів [1, 4]. Прямі трофічні зв'язки нематод у ґрунтовому біоценозі багатогранні: нематоди живляться різними ґрунтовими організмами і в той же час слугують їжею для інших організмів.

Для багатьох видів нематод основним джерелом їжі є рослинність. Усіх ґрунтових нематод в тій чи іншій мірі пов'язаних з рослинами називають «фітонематодами».

Фітонематод, що є паразитами рослин, називають фітогельмінтами. Це нематоди, які викликають у рослин специфічні пошкодження. Фітогельмінти є краще вивченою групою нематод, в зв'язку з тим, що деякі види можуть завдавати значних економічних збитків в лісовому та сільському

господарствах. Вони мають стилет (або спис) за допомогою якого ушкоджують покриви підземних частин рослин і живляться вмістом клітин.

Спеціалізовані форми, які висмоктують вміст гіфів грибів, називають мікогельмінтами (мікрофаги, мікохилофаги). Вони концентруються у вогнищах розвитку грибів і є фактором впливу на груповий склад грибної флори в ризосфері рослин [3].

Взаємовідносини нематод і грибів мають велике значення для розвитку процесів деструкції в ґрунті [2]. Деякі дослідники вважають, що мікогельмінти можуть живитися грибами-мікоризоутворювачами, припиняючи розвиток мікоризи, і тим самим виступати в ролі опосередкованих паразитів рослин [6].

Домінуюче положення в угрупованнях ґрунтових нематод займають споживачі мікрофлори. Вони входять до складу сапрофільного комплексу, який утилізує енергію і елементи живлення, акумульовані в рослинних рештках [5]. Вперше сапробіонти, як екологічна група нематод, були виділені І.М. Філіпсьєвим (1934).

Всеїдні – можуть живитися широким спектром харчів.

Нарешті, серед нематод можуть бути хижі, які живляться іншими нематодами.

На території Мезинського національного природного парку в 2013-2014 роках проведені еколого-фауністичні дослідження угруповань нематод ґрунту лучних екосистем.

Луки на території МНПП зосередженні переважно в заплаві Десни. Вони представлені справжніми і болотистими луками. Серед перших переважають лисохвостові та тонкомітлицеві формації.

Болотисті луки навколо озер-стариць представлені угрупованнями бекманії звичайної (*Beckmannia eruciformis*) та мітлиці повзучої (*Agrostis stolonifera*).

Суходільні луки представлені угрупованнями формацій мітлиці звичайної (*Agrostis vulgaris*) та костриці овечої (*Festuca ovina*).

На підвищених ділянках правого корінного берега Десни поширені остепнені луки з переважанням мітлиці виноградникової (*Agrostis vinealis*) та тонконогу вузьколистого (*Poa angustifolia*).

Виділення нематод проводили загальновизнаним лійковим методом Бермана з ґрунтових проб, які були відібрані в трьох лучних екосистемах. Експозиція виділення – 48 години. Нематод в пробірках фіксували ТАФ (триетаноламін, формалін, вода у співвідношенні 2 : 7 : 91). З фіксованих нематод готували тимчасові водно-гліцеринові препарати (Кирьянова, 1969).

В ґрунті лучних екосистем МНПП було виявлено 45 видів нематод (Таблиця).

Серед зареєстрованих видів нематод відмічені представники 5 еко-трофічних груп: фітогельмінти (ф), мікогельмінти (м), сапробіонти (с), всеїдні (в) та хижі (х).

Видовий склад ґрунтових нематод лучних екосистем Мезинського національного природного парку

№ з/п	Назва виду	Еко-троф. група	Чисельність (100 г ґрунту)	
			Осо-бин	%
1	<i>Alaimus primitivus</i> De Man, 1880	с	7	0,8
2	<i>Campydora demonstrans</i> Cobb, 1920	в	21	2,5
3	<i>Prismatolaimus intermedius</i> Bütschli, 1873	с	5	0,6
4	<i>Aporcelaimellus obtusicaudatus</i> (Bastian, 1865) Heyns, 1965	в	10	1,2
5	<i>Mesodorylaimus bastiani</i> Bütschli, 1873	в	4	0,5
6	<i>Dorylaimus stagnalis</i> Dujardin, 1845	в	4	0,5
7	<i>Eudorylaimus carteri</i> (Bastian, 1865) Andrassy, 1959	в	18	2,1
8	<i>Eudorylaimus ettersbergensis</i> (De Man, 1885) Andrassy, 1959	в	19	2,2
9	<i>Ecumenicus monohystera</i> (De Man, 1880) Thorne, 1974	в	22	2,6
10	<i>Tylencholaimus mirabilis</i> (Bütschli, 1873) De Man, 1876	м	19	2,2
11	<i>Tylencholaimus teres</i> Thorne, 1939	м	7	0,8
12	<i>Longidorus elongatus</i> De Man, 1876 Thorne et Swanger, 1936	ф	2	0,2
13	<i>Mylonchulus parabrachyurus</i> (Thorne, 1924) Andrassy, 1958	х	2	0,2
14	<i>Anaplectus granulosus</i> (Bastian, 1865) De Coninck et Sch. Stekhoven, 1933	с	11	1,3
15	<i>Cephalobus persegnis</i> Bastian, 1865	с	7	0,8
16	<i>Eucephalobus oxyuroides</i> (De Man, 1880) Steiner, 1936	с	5	0,6
17	<i>Eucephalobus mucronatus</i> (Kozłowska et Roguska-Wasilewska, 1963) Andrassy, 1967	с	24	2,8
18	<i>Acrobeloides bütschlii</i> (de Man, 1884) Steiner et Buhrer, 1933	с	4	0,5
19	<i>Acrobeloides nanus</i> (de Man, 1880) Andrassy, 1967	с	4	0,5
20	<i>Acrobeles ciliatus</i> von Linstow, 1877	с	7	0,8
21	<i>Cervidellus cervus</i> Thorne, 1925	с	9	1,1
22	<i>Chiloplacus symmetricus</i> (Thorne, 1925) Thorne, 1937	с	32	3,8
23	<i>Panagrolaimus rigidus</i> (Schneider, 1866) Thorne, 1937	с	9	1,1
24	<i>Protorhabditis</i> sp.	с	4	0,5
25	<i>Mesorhabditis monhystera</i> (Bütschli, 1873) Dougherty, 1955	с	2	0,2
26	<i>Aphelenchus avenae</i> Bastian, 1965	м	94	11,1
27	<i>Paraphelenchus pseudoparietinus</i> (Micoletzky, 1922) Micoletzky, 1925	м	13	1,5

28	<i>Aphelenchoides composticola</i> Franklin, 1957	м	2	0,2
29	<i>Aphelenchoides limberi</i> Steiner, 1936	м	1	0,1
30	<i>Aphelenchoides asterocaudatus</i> Das, 1967	м	6	0,7
31	<i>Aglenchus agricola</i> (De Man, 1921) Andrassy, 1954	м	59	7
32	<i>Filenchus filiformis</i> (Butschli, 1873) Andrassy, 1954	м	6	0,7
33	<i>Tylenchus davainei</i> Bastian, 1865	м	6	0,7
34	<i>Nothotylenchus exiguus</i> Andrassy, 1958	м	1	0,1
35	<i>Boleodorus thylactus</i> Thorne, 1941	м	4	0,5
36	<i>Gracilacus audriellus</i> Brown, 1959	ф	10	1,2
37	<i>Paratylenchus nanus</i> Cobb, 1923	ф	49	5,8
38	<i>Ditylenchus dipsaci</i> (Kuhn, 1857) Filipjev, 1935	ф	7	0,8
39	<i>Tylenchorhynchus dubius</i> (Butschli, 1873) Filipjev, 1936	ф	40	4,8
40	<i>Pratylenchus pratensis</i> (De Man, 1880) Filipjev, 1936	ф	2	0,2
41	<i>Helicotylenchus dihystra</i> (Cobb, 1893) Sher, 1961	ф	174	20,5
42	<i>Macroposthonia</i> sp.	ф	2	0,2
43	<i>Hemicycliophora</i> sp.	ф	6	0,7
44	<i>Heterodera</i> sp. 1	ф	103	12,3
45	<i>Heterodera</i> sp. 2	ф	4	0,5
Разом			847	100

Переважаючою за кількістю видів групою виявилися сапробіонти, які нараховують 14 видів. Більшість зареєстрованих сапробіотичних видів нематод (78,6%) є представниками ряду Rhabditida, тоді як з рядів Enoplida, Triplonchida та Plectida виявлено лише по 1 виду нематод.

Найбільшою видовою різноманітністю характеризується родина Cephalobidae, до якої віднесено 8 видів нематод. Найчисельнішими сапробіотичними видами є *Chiloplacus symmetricus* та *Eucephalobus mucronatus*, частка участі яких в складі фауни становить 3,8% та 2,8% відповідно.

Група мікогельмінти представлена 12 видами нематод, більшість з яких, а саме 10 видів, є представниками ряду Tylenchida, які складають 83,3%, ряд Dorylaimida включає 2 види (16,7%). Родини Aphelenchoididae та Tylenchidae включають більшу кількість видів (по 3 види). Найчисельнішими видами цієї групи виявилися *Aphelenchus avenae* (11,1%) та *Aglenchus agricola* (7%).

В ґрунті лучних екосистем МНПП було зареєстровано 11 видів фітогельмінтів. Виявлені види є представниками двох рядів: Tylenchida та Dorylaimida. До ряду Tylenchida належить більшість паразитичних видів, а саме 10 видів, які складають 90,9%, тоді як ряд Dorylaimida включають лише 1 вид. Переважаючими за чисельністю видами є *Helicotylenchus dihystra* (20,5%),

Heterodera sp. 1 (12,3%), *Paratylenchus nanus* (5,8%), *Tylenchorhynchus dubius* (4,8%).

Група всеїдні представлена 7 видами нематод, з яких 6 видів є представниками ряду Dorylaimida, а 1 вид належить до ряду Enoplida. Найбільшою видовою різноманітністю характеризується родина Qudsianematidae, до якої віднесено 3 види нематод. Найчисельнішими видами є *Ecumenicus monohystera* та *Campydora demonstrans*, частка участі яких в складі фауни становить 2,6% та 2,5% відповідно. Найменшою кількістю видів характеризується група хижих нематод, яка представлена лише 1 видом (*Mylonchulus parabrachyurus*).

Список використаних джерел

1. Груздева Л.И. Фауна почвообитающих нематод сосняка скального / Л.И. Груздева // Межд. журнал бот. садов. "HORTUS BOTANICUS". - №1. - Петрозаводск, 2001. - С. 66-68.
2. Деккер Х. Нематоды растений и борьба с ними / Х. Деккер. – М.: Колос, 1972. – 443 с.
3. Нематоды растений и почвы. Род Дитиленхус. - М.: Наука, 1982. – С.140 – 146.
4. Соловьева Г.И. Взаимосвязи почвенных нематод в естественных и поверхностно удобренных луговых биогеоценозах Карелии / Г.И. Соловьева, В.Д. Лопатин // Фитогельминтологические исследования. – М.: Наука, 1978. – С. 117 – 126.
5. Стриганова Б.Р. Питание почвенных сапрофагов / Б.Р. Стриганова - М.: Наука, 1980. – 243 с.
6. Riffle J.W. Effect of an Aphelenchoides species on the growth of mycorrhizal fungi / J.W. Riffle. – Nematologica, 1968. - 14. – № 1. – P. 14.

РАРИТЕТНЕ ФІТО- ТА ЦЕНОРІЗНОМАНІТТЯ ТЕРИТОРІЇ МЕЗИНСЬКОГО НПП

Карпенко Ю.О.

*Мезинський національний природний парк,
с. Свердловка, Чернігівська обл.*

Природна рослинність на території НПП «Мезинський» не зазнала значних змін в результаті антропогенних впливів. Ценотична різноманітність становить понад 50 рослинних асоціацій.

Лісистість території Мезинського НПП становить 38%, під луками зайнято 16% території, болотами – 1%, водоймами – 3%. Вододільні простори розорані і зайняті під сільськогосподарські угіддя (35%), під забудовами і дорогами знаходиться 7% площі території парку.

Найбільша кількість раритетних видів зосереджена в центральній і східній, більш багатих за рослинним покривом, частинах території НПП.

На території НПП «Мезинський» виявлено 16 видів судинних рослин, занесених до Червоної книги України:

баранець звичайний (*Huperzia selago* (L.) Bernh ex Schrank) – одна популяція діаметром до 0,5 м. на північному схилі яру, близько 2 км на південь від с. Радичів;

водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L.) – рідко, північний відрізок Десни на території НПП;

гніздівка звичайна (*Neottia nidus-avis* L.) – розсіяно в широколистяних лісах (урочища Рихлівська дача, Вишенська дача),

зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris* L.) – на лучній ділянці, південніше с.Радичів;

зозулині сльози яйцевидна (*Listera ovata* L.) – переважно популяції малочисельні, але трапляються по 40-50 екземплярів біля сіл Радичів та Розлети;

–

коручка темно-червона (*Epipactis atrorubens* Schult.) – рідко на узлісних ділянках, в окол. сіл Великий ліс, Радичів та Розлети;

коручка чемерниковидна (*Epipactis helleborine* L.) – незначні популяції, в окол. сіл Великий ліс, Радичів та Розлети;

лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – малочисельні розсіяні популяції по 3-5, місцями до 10 особин, заказник «Рихлівська дача», окол. сіл Радичів, Вишеньки та Великий ліс;

любка дволиста (*Platanthera bifolia* L.) – спорадично в лісових масивах, біля сіл Радичів, Свердловка, Бужанка, Великий ліс (популяції чисельністю до 10 екз.);

любка зеленоквітка (*Platanthera chlorantha* Cust.) – в березняках, спорадично, по всій території НПП;

пальчатокорінник м'ясо-червоний (*Dactylorhiza incarnata* L.) – заболочені ділянки, в окол. сіл Мезин і Кирилівка;

пальчатокорінник плямистий (*Dactylorhiza maculata* L.) – заболочені ділянки, окол. сіл Радичів і Вишеньки;

плавун щитолистий (*Nymphoides peltata* O. Kuntze) – популяції багаточисельні, озеро «Хатинь», відрізок Десни від с.Мезин до с.Розлети

плаун річний (*Lycopodium annotinum* L.) спорадично в північній частині, в окол.с.Мезин, Кирилівка та Радичів;

сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* L.) – рідко, північний відрізок Десни на території НПП, заплавні озера Десни;

цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.) – чисельні популяції в центральній частині парку (66 кв., Понорницького лісництва), спорадично урочище «Великий ліс», околиці х. Рихли.

До Додатку I Бернської конвенції занесено 3 види, виявлених на території НПП «Мезинський». Це згадані вище водяний горіх плаваючий, сальвінія плаваюча та юрінея волошковидна (*Jurinea cyanoides* (L.) Reichenb.), яка зростає в псамофітних угрупованнях соснових лісів та узліссях.

З Європейського Червоного списку на території НПП відмічено 3 види, серед них щавель український (*Rumex ucrainicus* Fisch. Ex Spreng), глід

український (*Crataegus ucrainica* Pojark.), козельці українські (*Trapogon ucrainicus* Artemcz.).

Досить цінними на території НПП є популяції (6 місцезростань) реліктового виду страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris*), які місцях зростання утворює групи, що нараховують від 25 до 100 і більше екземплярів, висота окремих екземплярів досягає 100 – 120 см з своєрідною бокаловидною формою.

На території НПП виявлено 3 популяції вільхи сірої (*Alnus incana*), релікту льодовикового періоду, що зростають на днищах ярів (окол. с.Покошичі, ландшафтні заказники «Мезинська Швейцарія», «Свердловський».

На території НПП виявлено 15 видів папоротеподібних, які здебільшого мають певну еколого-ценотичну і екотопічну приуроченість, і характеризуються рядом нетипових для регіонів видів. Серед них букова папороть (*Phegopteris connectilis* (Michx.) Watt), багатоніжка звичайна (*Polypodium vulgare* L.), багаторядник шипуватий (*Polystichum aculeatum* (L.) Roth), багаторядник Брауна (*Polystichum braunii* (Spenn.) Fee).

До Зеленої книги України занесено такі виявлені в парку угруповання:

група асоціацій соснових лісів зеленомохових (*Pineta hylocomiosa*) – північна частина парку;

група асоціацій дубово-соснових лісів ліщинових (*Querceto-Pineta corylosa*) – північна частина парку;

група асоціацій дубових лісів ліщинових (*Querceta (roboris) corylosa*) – південна та центральна частини парку;

асоціації грабово-дубового лісу волосистоосокового (*Carpineto-Quercetum caricosum (pilosae)*) і грабово-дубового лісу яглицевого (*Carpineto-Quercetum aegopodiosum*) – ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Рихлівська дача»;

асоціації липово-дубових лісів волосистоосокових (*Tilieta (cordatae)-Quercetum (roboris) caricosum (pilosae)*), липово-дубових та кленово-липово-дубових лісів яглицевих (*Tilieta (cordatae)-Quercetum (roboris) aegopodiosum, Acereto (platanoidis)- Tilieta (cordatae)-Quercetum (roboris) aegopodiosum*) – центральна і східна частини парку;

формація плавуна щитolistого (*Nymphoideta peltatae*) – відрізок Десни від с.Свердловка до с.Розлети, озеро «Хатинь»;

формація латаття білого (*Nymphaeeta albae*) – відрізок Десни на території НПП, заплавні озера Десни;

формація латаття сніжно-білого (*Nymphaeeta candidae*) – відрізок Десни на території НПП, заплавні озера Десни;

формація глечиків жовтих (*Nuphareta luteae*) – відрізок Десни на території НПП, заплавні озера Десни;

формація сальвінії плаваючої (*Salvinieta natantis*) – північний відрізок Десни на території НПП, заплавні озера Десни.

Особливістю рослинності НПП «Мезинський» в цілому є те, що вона характеризується значною різноманітністю та комплексністю, відсутністю великих площ, зайнятих однорідною рослинністю та поширенням раритетних видів, що зосереджені в центральній і східній частинах парку.

Список використаних джерел

1. Карпенко Ю. О. Сучасна мережа лісових природно-заповідних територій поліської частини Чернігівської області //Пріоритети наукової цінності природно-заповідних територій Полісся: матеріали міжнародного науково-практичного семінару 20 лютого 2014 р., Чернігів, Україна. – Чернігів, 2014. – С. 25-34.
2. Карпенко Ю.О. Раритетне фіто- та ценорізноманіття південно-західної частини Новгород-Сіверського Полісся.// Біорізноманіття України в світлі ноосферної концепції академіка В. І. Вернадського. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції/ За загальною редакцією проф. М.В. Гриньової. – Полтава, 2014. –С. 85-87.

АНТРОПОГЕННІ ЗМІНИ ЛАНДШАФТНИХ КОМПЛЕКСІВ ПУЗИРЬОВОЇ ГОРИ

Луценко Р.М.

*Чернігівський національний
педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка
м. Чернігів*

Серед великої кількості пам'яток культурної спадщини на території Мезинського НПП знаходиться і археологічна пам'ятка національного значення городище Радичівське-1 (Пузир-Хутір, Фостенське). Городище та поселення датується раннім залізним віком і пов'язане з юхнівською археологічною культурою. Має також назви Пузир-Хутір, Фостенське. Пам'ятка знаходиться за 1,5 км на північ від села, на високому мисі другої надзаплавної тераси правого берега р. Десни (прит. Дніпра), на південному березі гирла струмка Хвостинки (прит. Десни), в урочищі Пузир Хутір. Згадується в матеріалах П. Уварової 1906, Д. Самоквасова 1908 (Фостенське.). Обстежили С. Гатцук 1907, С. Мельниківська 1967 (Радичівське-1), О. Шекун 1983, Т. Валькова 1991. Окрім цього, у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. пам'ятку неодноразово обстежував В. Куреленко. На початку ХХІ ст. пам'ятку досліджував Д. Каравайко.

Назва пам'ятки пов'язана з місцевим топонімом – назвою урочища Пузир Хутір, Пузирьова гора. Топонім походить від прізвища місцевого майстра Мусія Пузиря, що проживав тут і займався гончарним виробництвом.

Друга назва пам'ятки Фостинське пов'язана з назвою струмка Хвостинкана південному березі якого і знаходиться.

Майданчик городища неправильної прямокутної форми (50 x 100 м), від плато відокремлений ровом (глиб. 2-5 м, шир. 6-10 м). З боку мису на схилі міститься широкий уступ – слід додаткової лінії укріплень і ескарпування

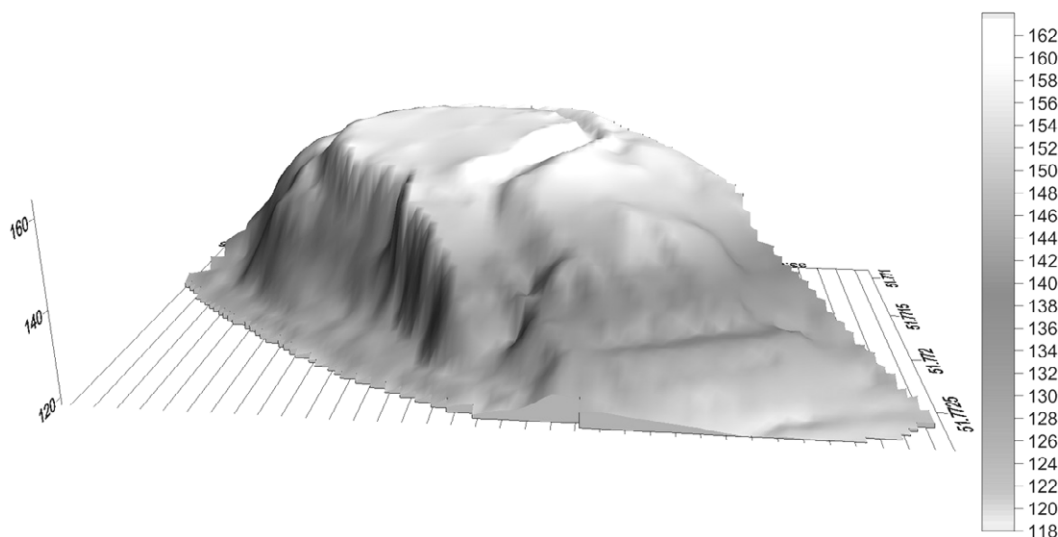
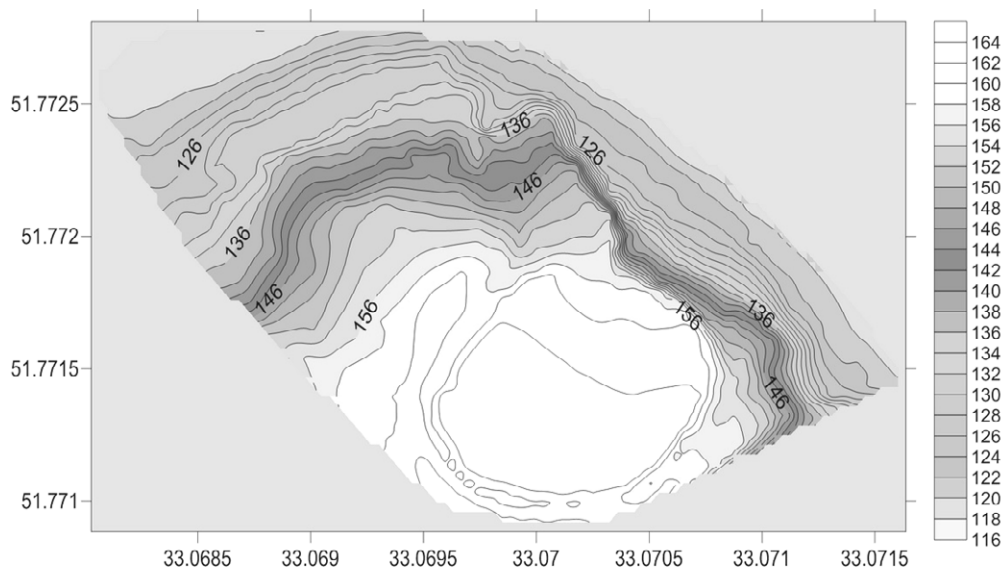


Рис.1. Городище Радичівське-1 (Пузир-Хутір)

схилу. Задерноване, поросле деревами й чагарниками. Товщина культурного шару в оголеннях на стрілці мису сягає 1,5 м. Насичений попелом, керамікою, уламками важків, вугіллям, кістками тварин, риб'ячою лускою та ін.

Одразу за валом городища, на захід, південь і південний схід від нього фіксується юхнівське поселення. Розміри 80 x 30-150 м. Культурний шар 0,4-0,8 м.

За дослідженнями Куриленка В. на території пам'ятки окрім матеріалів юхнівської археологічної культури також були знайдені матеріали епохи бронзи (сосницької археологічної культури), київської археологічної культури, колочинської археологічної культури [2, 204].

Значний інтерес викликає не лише власне пам'ятка, а і ландшафтні комплекси що утворилися під антропогенними та природними впливами на цій території.

Серед неруйнівних методів дослідження археологічних пам'яток останнім часом набуває розвитку ландшафтна археологія (недеструктивна). Що намагається описати, інтерпретувати і осмислити всю безліч матеріальних слідів людської діяльності, зустрічаючихся на земній поверхні - в межах, як правило, якогось певного культурно- історичного регіону. У центрі уваги археології ландшафту знаходиться зміна в часі культурних ландшафтів. Акцент у дослідженнях робиться на тому, як культурний ландшафт співвідноситься з природним середовищем, зокрема, як взаємодіють культурні (антропогенні) та природні складові ландшафту. Поняття «культурний ландшафт» в даний час широко використовується в різних контекстах [1, 13-14]. Культурні ландшафти (в документах ЮНЕСКО) визначаються як культурне надбання, що відбиває спільну діяльність природи і людини. Вони ілюструють еволюцію людського суспільства і систем розселення в часі, під впливом матеріальних обмежень або можливостей, обумовлених природним середовищем і соціальними, економічними і культурними силами, як внутрішніми, так і зовнішніми.

Культурний ландшафт Пузир Хутора відноситься до категорії ландшафтів, що природно еволюціонували та прийняли свій сучасний вигляд в результаті тривалої взаємодії природних комплексів і людини.

Серед антропогенних змін ландшафту можемо віділити основні: земляні роботи під час функціонування городища, комплекс зруйнованих споруд хутора Пузиря, польові фортифікаційні укріплення Другої світової війни та протиерозійні роботи. Всі ці антропогенні дії викликали зміни в ландшафтних комплексах, та лягли в основу сучасного вигляду території.

Під час функціонування городища тут було вирито рів, що опоясував городище. На сучасному етапі під впливом природних дій рів значно змінив свої початкові обриси за рахунок опливання, а також став однією з причин руйнації східної частини городища(що обвалився). Також додатково були ескарповані схили плато, що з часом значно обплили.

З боку мису на уступі, які виходить у заплаву Хостинки знаходився хутір місцевого гончара Мусія Пузиря. Тут зберігся цілий ряд котлованів від житлових та господарських споруд. У двох котлованах є фрагменти битої цегли, за форматом XIX ст. По всій ділянці фіксуються матеріали гончарного виробництва – різноманітні фрагменти гончарної поливної кераміки, підставки для обпалу кераміки, шлак. За розповідями місцевих жителів тут він виготовлював свою славнозвісну кераміку.

Рецептуру кераміки майстер отримав від німецьких колоністів, та створив власну майстерню . Започаткувавши явище що отримало назву «пузирівський посуд»[3, 376].

Під час другої світової війни на Пузирьовій горі знаходились ціла система німецьких польових укріплень. Так по південному краю площадки городища була прокопана траншея. Також окрім траншеї на майданчику городища фіксуються котловани від огневих позицій. Потрібно відмітити, що виходи з огневих позицій ідуть до рову, на дні рову були викопані декілька бліндажів.

На сьогоднішній день рештки цих укріплень заплили ґрунтом та фіксуються як неглибокі котловани. Ці укріплення в східній частині городища стали однією з причин активного руйнування східної частини городища.

За ровами городища з напільного боку по всьому плато фіксується невеличкий вал висотою 0,2-0,3 м та шириною 1 м. - це протиерозійний вал.

Необхідно відмітити, що на зміни в ландшафті значно впливає рослинність, що змінилась за сто років. Так на початку ХХ ст. тут не було дерев, на сучасному етапі ділянка значна заліснена.

Список використаних джерел

1. Веденин Ю. А. Культурные ландшафты как категория наследия / Ю. А. Веденин, М. Е. Кулешова // Культурный ландшафт как объект наследия. — М. : Институт Наследия; СПб. : Дмитрий Буланин, 2004.
2. Каравайко Д.В. Памятники юховской культуры Новгород-Северского Полесья / Д.В. Каравайко. — К.: ИА НАН Украины, 2012.
3. Спаська Є. Пузирьовський посуд. Перший етюд з циклу «Чернігівське гончарство» / Є. Спаська // Українське гончарство. Національний культурологічний щорічник. — Опішне, 1995. — Кн. 2.

ПАЛЕОГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ МЕЗИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ (РОЗРІЗ «СВЕРДЛОВКА–1» (ГОРОДИЩЕ))

Матвійшина Ж. М.¹, Дорошкевич С.П.¹, Яковенко О. І.²,

¹Інститут географії НАН України

м. Київ

²Чернігівський національний

педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка

м. Чернігів

Вже впродовж кількох років на території Коропського району, в межах Мезинського НПП, працівниками парку спільно із співробітниками відділу палеогеографії Інституту географії НАН України, д. геогр. н. Ж.М. Матвійшиною та к. геогр. н. С.П. Дорошкевичем проводяться палеогеографічні дослідження направлені на отримання нових даних з історії розвитку природи нашого краю.

Чергові палеогеографічні дослідження на території національного природного парку було проведено в 2015 р.р.

У розрізі городища «Свердловка-1», що знаходиться на крутому схилі південно-східної експозиції корінного плато в південних околицях с. Мезин, досліджено 8-ми метрову товщу, яка складається з голоценового, бузького та витачівського горизонтів (рис.1).

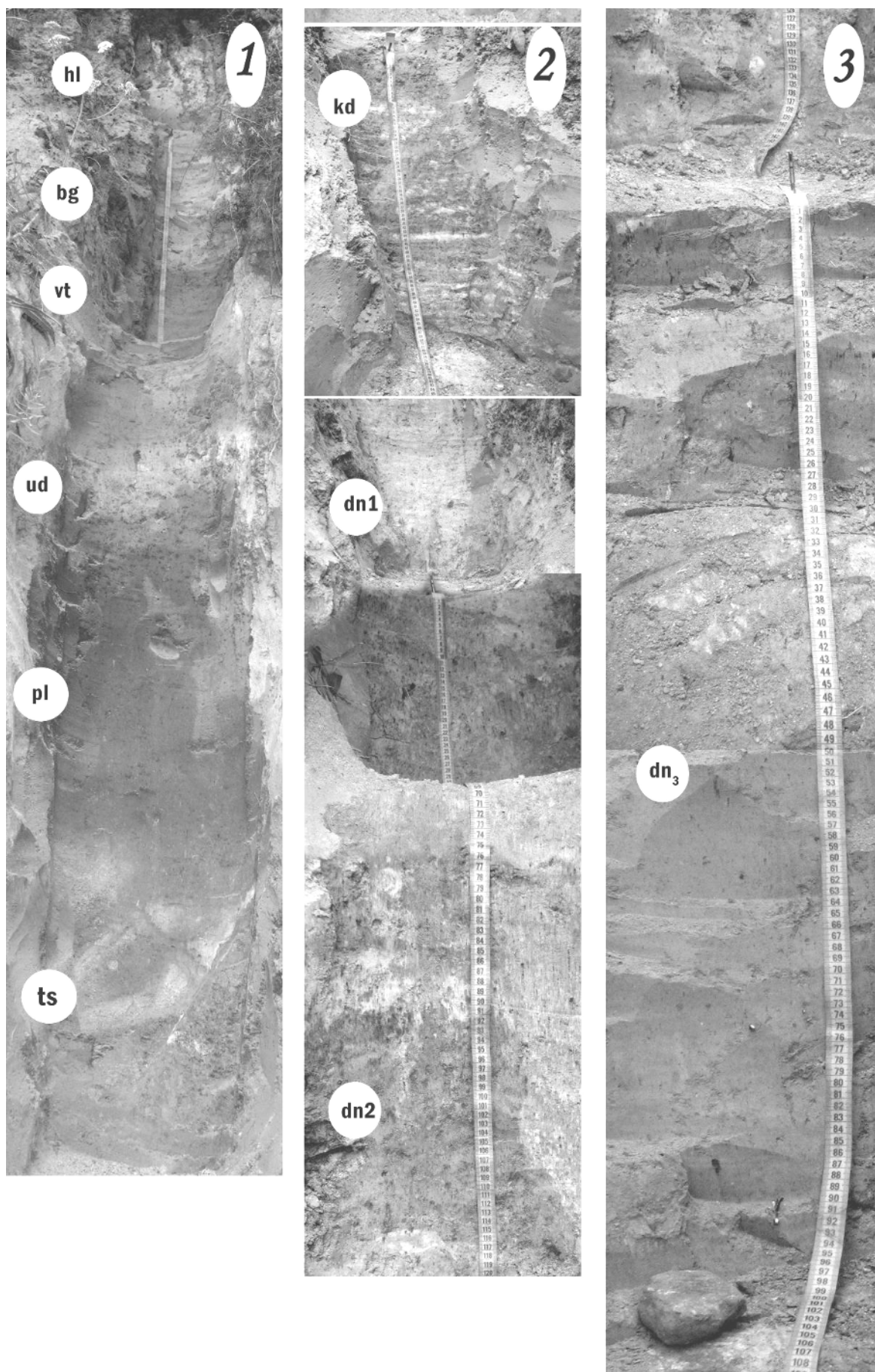


Рис.1. Розріз городища «Свердловка-1»

У відслоненнях нами досліджено стратиграфічні горизонти згідно схеми розчленування четвертинних відкладів України. В розрізі представлено генетичний профіль голоценового (hl) лісового ґрунту, товщу бузьких лесів (bg), серію викопних ґрунтів витачівського (vt), прилуцького (pl) та кайдацького (kd) віку, які розмежовані прошарками удайських (ud) та тясминських (ts) лесоподібних суглинків, а також дніпровські відклади (dn). Морфологічний опис відкладів досліджених горизонтів розміщено нижче.

Голоценовий горизонт (hl) – 0,0-1,0 м – сучасний темно-сірий опідзолений ґрунт з генетичними горизонтами: H, HE, Ih, та Pk.

Бузький горизонт (bg) – 1,0-2,5 м – білясто-світло-палевий тонко-пилуватий добре відсортований, грудкувато-розсипчастий, пилуватий, лесоподібний легкий суглинок, з окремими кореневищами трав, вертикально-стовпчастий, пористий. Перехід і межа дуже поступові за побурінням кольору.

Витачівський горизонт (vt) – 2,5-3,75 м – сірувато-палевий, карбонатний легкий-середній суглинок, виділяється в профілі розрізу за слабким побурінням, викопний ґрунт.

Удайський горизонт (ud) – 3,75-4,00 м – чітко простежується над прилуцьким горизонтом у вигляді ущільненого шару світло-палевого лесу, просоченого міцелярними формами карбонатів. Межа рівна, перехід помітний за посірінням забарвлення.

Прилуцький горизонт (pl) – 4,00-5,10 м – світло-сірий опідзолений ґрунт з наступними генетичними горизонтами.

Тясминський горизонт (ts) (5,10-5,27 м) – прошарок однорідного, світлого дрібнозернистого піску. Перехід чіткий межа рівна.

Кайдацький горизонт (kd) – 5,27-6,05 м – представлений рештками нижньої частини профілю лісового ґрунту – дерново-сильнопідзолистого, що розвивався на матеріалі дніпровської морени. Кайдацький ґрунт, у порівнянні з прилуцьким, представлений лише елювіальним і потужнішим, ніж у прилуцькому ґрунті, ілювіальними горизонтами. В профілі чітко простежуються ознаки інтенсивних підзолюювальних процесів, що відбувались в умовах бореальної зони з надлишком опадів (ортзандові прошарки).

Дніпровський горизонт (6,05-7,60 м видно) – морфогенетично складна товща відкладів, з численними включеннями уламків кристалічних порід та валунів різних розмірів.

Висновки. У розрізі представлена потужна товща плейстоценових відкладів. Стратиграфія плейстоценових відкладів досить чітка, з вираженими моренними відкладами дніпровського горизонту (з представництвом валунчиків скандинавських гранітів). Добре виражені горизонти надморенної товщі: сучасний (голоценовий) ґрунт, потужний бузький лес, витачівські дернові ґрунти, типові для Полісся, найбільш схожі із сучасними, прилуцькі та кайдацькі ґрунти.

Палеогеографічні документи, якими є наявні в розрізі біля с. Сverdlovka субаеральні і субаквальні відклади, дозволяють нам реконструювати природні

умови цієї території починаючи від часу закінчення максимального дніпровського зледеніння до сучасності.

Голоценові відклади, які представлені в розрізі сучасним темно-сірим опідзоленим ґрунтом відображають сучасні природні умови території Мезинського НПП.

Потужна товща типових бузьких лесів відображає обстановки інтенсивного седиментогенезу в умовах сухого та холодного перигляціального клімату. Ці відклади вирізняються найбільшою потужністю серед всіх інших субаеральних відкладів цієї території. Саме в них виявлено велику кількість палеолітичних стоянок на які дуже багате Придесення [4, 7].

У витачівський час формувалися дернові ґрунти в умовах інтенсивного прояву схилових процесів. Клімат у витачівський час був помірним, специфічним в порівнянні з сучасним, контрастним (достатньо теплі обстановки чергувалися з суттєвими похолоданнями), змінно-волого-посушливим.

Удайське похолодання призвело до зменшення температурних показників клімату. Низькі температури, поруч з достатньою вологістю на початку етапу, сприяли проходженню соліфлюкційних процесів. Пізніше відкладався більш сортований матеріал, що вказує на аридизацію природних умов протягом удайського часу.

В час оптимуму прилуцького часу формувався сірий опідзолений ґрунт на тясминських лесах в умовах помірно-континентального схожого, проте не ідентичного, з сучасним клімату. В заключну стадію прилуцького часу відбулося похолодання кліматичних умов, що призвело до утворення короткопрофільного дернового ґрунту, який формувавсь в умовах підвищеної інтенсивності делювіальних процесів.

Тясминські відклади вказують на похолодання між кайдацьким і прилуцьким часами, що корелюється з московським зледенінням. Вони формувались в холодних перигляціальних умовах.

Кайдацький горизонт представлений дерново-підзолистим ґрунтом, який сформувався на рівні високої заплави в умовах більш рівномірно вологого клімату в порівнянні з сучасним.

Дніпровський горизонт представлений моренними відкладами, на яких сформувався кайдацький ґрунт, також представлені в розрізі пісками та супісками, які можуть бути як флювіального так і флювіогляціального походження.

Загалом, отримані дані палеогеографічних досліджень вказують на неодноразові зміни природних умов на території Мезинського національного природного парку протягом історії його геологічного розвитку, а виявлені результати є цікавими, не тільки з огляду на їх наукову цінність, а й у пізнавальному та краєзнавчому сенсі.

РІЗНОМАНІТТЯ ТЕРІОФАУНИ МЕЗИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ: РЕЗУЛЬТАТИ ПОПЕРЕДНЬОГО ОБСТЕЖЕННЯ

Мішута А. В.

*Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України,
м. Київ*

Джерелом інформації для зведення щодо сучасного стану фауни ссавців національного природного парку «Мезинський» послужили оригінальні дані зібрані в ході досліджень дрібних ссавців у 2010 та 2015 рр., матеріали з Літопису Природи Мезинського НПП та нечисленні статті, що містять інформацію щодо теріофауни регіону досліджень [1-5].

Територія Мезинського НПП належить до Новгород-Сіверського Полісся, Новгород-Сіверського фізико-географічного району та простягається вздовж правого берега річки Десни. Рельєф являє собою піднесену рівнину розчленовану численними ярами та балками. В заплаві Десни збереглося багато стариць та озер. Однією з особливостей території парку є відсутність великих масивів, зайнятих однотипною рослинністю. Лісистість території парку становить 43%, луки займають 16%, водойми — близько 4%, а болота — лише 2% території. Вододільні простори розорані і зайняті сільськогосподарськими угіддями, частка яких становить близько 35% території парку. Серед лісів превалюють дубові, липово-дубові та кленово-липово-дубові, в яких дуб завжди формує перший ярус з домішками інших порід. Тому не дивно, що переважна більшість ссавців цієї території представлена лісовими видами, а також видами відкритих ландшафтів, меншу частку репрезентують суто синантропні та біляводні види.

Ряд Комахоїдні (*Insectivora*) представлений 5 видами: кріт європейський та їжак білочеревий є звичайними, досить численними видами. Звичайна бурозубка (*Sorex araneus*) — звичайний, місцями численний вид, мала бурозубка (*Sorex minutus*) — нечисленний вид. Кутора велика (*Neomys fodiens*) — нечисленний вид, місця мешкання якого безпосередньо пов'язані із водоймами. Червонокнижний представник комахоїдних — мала кутора (*Neomys anomalus*) в межах досліджуваної території зареєстрована не була. Хоча головна частина ареалу малої білозубки (*Crocidura suaveolens*) знаходиться в межах степової та лісостепової зон України, відкритими ландшафтами вона проникає і вглиб Полісся. Відомостей щодо перебування цього виду безпосередньо в на території парку немає, але на прилеглих територіях вона відловлювалася в околицях населених пунктів.

Давні згадки про хохулю руську (*Desmana moschata*) на території Мезинського НПП ми вважаємо недостовірними. Найближчі місця перебування виду — заповідник Брянський Ліс, Росія (в заплаві р. Неруса) та заплава р. Сейм. Однак оскільки протягом останнього десятиріччя в заплаві річки Неруса

проводили випуск хохуль в рамках проекту по реакліматизації виду, то під час поєнє окремі особини теоретично можуть потрапити в заплаву Десни.

Гризуни — принаймні 17 видів. Бобер річковий (*Castor fiber*) зустрічається переважно по заплавах малих річок, водотоках, ставках та старицях. Білка звичайна (*Sciurus vulgaris*) — зустрічається повсюди у лісах. На дослідженій території мають перебувати обидва види-двійники нориці сірої: нориця лучна (*M. levis*) та нориця звичайна (*M. arvalis*).

Звичайним видом відкритих ділянок, вкритих чагарниковою рослинністю та листяних лісів виявилися миша лісова (*Sylvaeus sylvaticus*) та миша польова (*A. agrarius*). Цікаво, що в літературі [5] згадується перебування в околицях Мезинського НПП миші малої (*S. uralensis*), проте відсутні дані про мишу лісову.

Звичайними в населених пунктах, на фермах та їх околицях є синантропні види — пацюк сірий (*Rattus norvegicus*) і миша хатня (*Mus musculus*), що у весняно-літній період відкочовують у природні біотопи. Ондатра (*Ondatra zibethicus*) і нориця водяна (*Arvicola amphibius*) — звичайні види водно-болотних ділянок. Останній вид може траплятися на городах і наносити суттєву шкоду корінню дерев, квітів та коренеплодам.

Нориця-економка (*Microtus oeconomus*) та нориця темна (*M. agrestis*) — нечисленні види, які теж надають перевагу вологим біотопам та галявинам. Нориця-економка є видом під охороною Бернської конвенції (Додаток 3), що надає перевагу чагарникам та зволженим біотопам і є досить звичайним у Поліссі. Вид зареєстрований в декількох пунктах Мезинського НПП, зокрема в заплаві р. Десни, р. Хвостинки та на березі великого озера в ок. с. Городище. Нориця руда (*Myodes glareolus*) та миша жовтогорла (*S. flavicollis*) є типовими представниками лісових угруповань, але зустрічаються і серед чагарників на ділянках, що межують із лісовими масивами, в тому числі на заплавах луках.

На території Мезинського НПП достовірно зареєстровано два види вовчків — вовчок сірий (*Myoxus glis*) в с. Оболоння та с. Рихли та вовчок лісовий (*Dryomys nitedula*) в ок. с. Оболоння. Вовчки — типові представники лісостепоної зони, тісно пов'язані з широколистяними лісами та садками, знаходяться під охороною Бернської Конвенції (III додаток). Найближчий пункт знахідки в регіоні ліскульки, або вовчка ліщинного (*Muscardinus avellanarius*) — територія Деснянсько-Старогутського НПП.

Мишу-крихітку (*Micromys minutus*) звичайно можна зустріти у заростях чагарникової рослинності понад водоймами, але під час наших короткострокових досліджень вид не був зареєстрований. Те ж саме відноситься і до нориці підземної (*Microtus subterraneus*) — звичайного нечисленного виду чагарникових заростей регіону, який був відсутнім в наших відлогах.

Необхідні подальші дослідження фауни дрібних ссавців, щоб виявити перераховані вище види та підтвердити перебування на території Мезинського НПП ще одного червонокнижного виду регіону — мишівки лісової (*Sicista*

betulina). Найближчий пункт його реєстрації — територія Деснянсько-Старогутського національного природного парку [6].

В Мезинському НПП мешкає принаймні 11 видів хижих. Найбільш численна — лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*). Звичайні — собака єнотоподібний (*Nyctereutes procyonoides*), куниця кам'яна (*Martes foina*), ласка (*Mustela nivalis*). Куниця кам'яна нерідко трапляється в населених пунктах. В межах парку регулярно реєструється вовк (*Canis lupus*).

Типовим мешканцем лісів є куниця лісова (*Martes martes*). Видра (*Lutra lutra*) — напівводний вид, який трапляється вздовж берегових ліній малих річок та стариць. Горностай (*Mustela erminea*) — рідкісний вид.

Три види хижих ссавців (видра, горностай та тхір лісовий) занесені до Червоної книги України (2009). На території парку мешкає також борсук (*Meles meles*), але чисельність популяції виду потребує додаткового вивчення. До проникнення в регіон виду-вселенця норки американської (*Mustela vison*), що була акліматизована в Європі в середині XX ст., в басейні Десни мешкала норка європейська (*Mustela lutreola*). Сучасних даних щодо перебування цього зникаючого виду на території парку і регіону немає.

Зайцеподібні — 1 вид: заєць сірий (*Lepus europaeus*) — звичайний вид досліджуваних угідь.

Кажани — найменш вивчена група ссавців території парку. Достеменно відомо про перебування лише 8 видів. Всі вони занесені до ЧКУ та охороняються Бернською конвенцією. Кожан пізній (*Eptesicus serotinus*), нетопир лісовий (*Pipistrellus nathusii*), нетопир-карлик (*P. pipistrellus*) та вечірниця руда (*Nyctalus noctula*) є звичайними видами регіону досліджень і зареєстровані під час детекторних обліків в ок. с.с. Свердловка, Радичів та Городище. Нічниця водяна (*Myotis daubentoni*) — досить звичайний вид заплави Десни. Реєструвалася в околицях с. Рихли та між с.с. Свердловка та Радичів. Лирик двоколірний (*Vespertilio murinus*) та нетопир білосмугий (*P. kuhlii*) траплялися в ок. с. Свердловка. Вухань звичайний (*Plecotus auritus*) зареєстрований нами в заплаві Десни в ок. с. Городище.

З ратичних тут трапляється принаймні три види. Найчисленнішим є кабан (*Sus scrofa*). Козуля європейська (*Capreolus capreolus*) — звичайний вид. Досить регулярно реєструється на території Мезинського НПП лось (*Alces alces*). У Літописі Природи Мезинського НПП є згадка про реєстрацію оленя благородного (*Cervus elaphus*), але ці дані потребують перевірки.

Взагалі теріофауна басейну р. Десни нараховує принаймні 66 видів [6], при чому в межах Чернігівської області зареєстровано лише 54 з них, а в межах Мезинського НПП — 45.

Із них до Червоного списку Міжнародної спілки охорони природи (МСОП) входить 1 вид — видра; до списку видів, які охороняються Бернською конвенцією (II додаток, види під особливою охороною) — 9 видів (нічниця водяна, вухань бурий, вечірниця руда, нетопир лісовий та білосмугий, кожан

пізній, лилик двоколірний, вовк, видра); до Червоної книги України (ЧКУ, 2009) — 11 видів.

Як зазначає ряд авторів [1, 6], природна рослинність більшої частини території Мезинського НПП не зазнала значних антропогенних перетворень. Але це не стосується заплав малих річок, які суттєво постраждали від зміни гідрологічного режиму в результаті створення ставків, штучних гребель та інших заходів. Тому ми рекомендуємо в подальшому особливу увагу приділяти збереженню вільшняків, боліт та вологих лук (які є осередками біорізноманіття) з обов'язковим обмеженням заходів, що можуть призвести до подальших змін гідрологічного режиму.

На лісових та заплавних ділянках рекомендується збереження старих, дуплястих та загиблих дерев, що дають притулок різноманітним тваринам. Необхідно також впровадити на території Мезинського НПП систему моніторингу для індикаторних видів: в першу чергу, червонокнижних та рідкісних, а також видів-вселенців.

Список використаних джерел

1. Панченко С. М., Андрієнко Т. Л., Гаврись Г. Г., Кузьменко Ю. В. Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся. – Суми: Університетська книга, 2003. – 92 с.
2. Підоплічка І. Г. Підсумки дослідження погадок за 1924-1935 р.р. Збірник праць зоологічного музею І-т зоології та біології АН УРСР. – 1937. – С. 139.
3. Червона книга України. Тваринний світ. За редакцією чл.-кор. Національної АН України І. Акімова. – Київ: “Глобалконсалтинг”, 2009. – 600 с.
4. Шарлемань М.В. Матеріали до фауни звірів та птахів Чернігівської області. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1936. – 112 с.
5. Шешурак П. Н. Перспективы изучения териофауны на территории проектируемых на Черниговщине национальных парков // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2004. – Т. 17 (56), № 2. – С. 130-133.
6. Василюк О., Костюшин В., Прекрасна Є., Парнікоза І., Куцоконь Ю., Мішта А., Некрасова О., Заворотна Г., Плига А., Полянська К., Борисенко К., Буй Д. Деснянський екологічний коридор. Під заг. ред. В. Костюшина, Є. Прекрасної. – К.: НЕЦУ, 2010. – 164 с.

СРАВНЕНИЕ ВИДОВОГО РАЗНООБРАЗИЯ ЖУЖЕЛИЦ ТРИБЫ PTEROSTICHINI (COLEOPTERA: CARABIDAE) МЕЗИНСКОГО НПП И ПОЛЕССКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВЕДНИКА

Назаров Н.В.

*Мезинский национальный природный парк
с. Свердловка, Черниговская обл.*

Введение. Фауна жужелиц трибы Pterostichini Украины рассмотрена А.В. Пучковым [1]. Для территории Украины достоверно зарегистрировано 55 видов из 5 родов, находки еще 11 видов маловероятны или требуют подтверждений.

Интересно сравнить видовое разнообразие двух территорий природно-заповедного фонда Украины, расположенных в разных областях Полесья и имеющих очень отличные природные условия.

Полесский природный заповедник расположен в Житомирском Полесье на севере Житомирской области в междуречье р. Уборть и её притока р. Болотницы (бассейн р. Припять). Площадь его 20104 га. Территория заповедника – равнина, образованная водно-ледниковыми и аллювиальными отложениями, в понижениях – болота. Типичные ландшафты – большие болотные массивы, сосновые леса на эоловых песках, старые природные леса, уникальные водно-болотные комплексы. Доминируют сосновые леса, в частности средневозрастные – зеленомошники, беломошники, черничные, сфагновые, а также березово-сосновые насаждения. В растительном покрове болот доминируют сфагновые сообщества – мезотрофные (осоково-сфагновые) и олиготрофные (редколесные сосново-пушицево-сфагновые). Фрагментарно встречаются эутрофные болота. Вдоль болот и в поймах рек – небольшие участки лугов. [2]

Мезинский национальный природный парк расположен в Новгород-Северском Полесье на севере Коропского р-на Черниговской области в пойме р. Десна. Площадь его 31035 га. Территория парка имеет сложный, сильно расчленённый рельеф с многочисленными оврагами и балками, выходами мела и лёссовых отложений. В растительном покрове преобладают дубовые, липово-дубовые и кленово-липово-дубовые леса и их производные. Пойма Десны широкая, во многих местах заболоченная с многочисленными озерами и старицами. В растительном покрове преобладают мелкозлаковые и заболоченные луга, в понижениях рельефа – ольшаники, ивовые леса и кустарники. [3]

Материалы и методы. Сборы материала проводились стандартными методиками в период с 2006 по 2010 гг. в Полесском ПЗ и с 2011 по 2014 гг. – в Мезинском НПП.

Сходство фаун проводили используя коэффициент Жаккара [4]:

$$K_j = \frac{c}{a + b - c},$$

где: а – количество видов жуужелиц одной территории; b – количество видов жуужелиц другой территории; с – количество видов, общих для двух территорий. Причем если коэффициент сходства равен 1, то два сообщества обладают абсолютным сходством, если 0, то абсолютным несходством.

Результаты и их обсуждение. В результате исследований выявлено 19 видов жуужелиц трибы Pterostichini: 15 видов – для Полесского ПЗ и 17 видов – для Мезинского НПП (см. табл.). Общими для обеих территорий являются 14 видов. Коэффициент Жаккара равен:

$$K_j = \frac{c}{a + b - c} = \frac{14}{15 + 17 - 14} = \frac{14}{18} = 0,78$$

**Видовое разнообразие жужелиц трибы Pterostichini
Полесского ПЗ и Мезинского НПП**

Вид	Полесский ПЗ	Мезинский НПП
<i>Poecilus cupreus</i> (Linnaeus, 1758)	+	+
<i>Poecilus lepidus</i> (Leske, 1785)	+	+
<i>Poecilus punctulatus</i> (Schaller, 1783)	-	+
<i>Poecilus versicolor</i> (Sturm, 1824)	+	+
<i>Pterostichus vernalis</i> (Panzer, 1796)	+	+
<i>Pterostichus oblongopunctatus</i> (Fabricius, 1787)	+	+
<i>Pterostichus quadrioveolatus</i> Letzner, 1852	+	+
<i>Pterostichus melas</i> (Creutzer, 1799)	-	+
<i>Pterostichus aterrimus</i> (Herbst, 1784)	-	+
<i>Pterostichus melanarius</i> (Illiger, 1798)	+	+
<i>Pterostichus diligens</i> (Sturm, 1824)	+	+
<i>Pterostichus strenuus</i> (Panzer, 1796)	+	+
<i>Pterostichus niger</i> (Schaller, 1783)	+	+
<i>Pterostichus anthracinus</i> (Illiger, 1798)	+	+
<i>Pterostichus gracilis</i> (Dejean, 1828)	+	+
<i>Pterostichus nigrita</i> (Paykull, 1790)	+	+
<i>Pterostichus rhaeticus</i> Heer, 1838	+	-
<i>Stomis pumicatus</i> (Panzer, 1796)	+	+

На территории Полесского заповедника не выявлены *Poecilus punctulatus* Schall. (приурочен к открытым луговым сообществам), *Pterostichus melas* Creutz. (приурочен к открытым луго-степным сообществам), *Pt. aterrimus* Hbst. (приурочен к заболоченным лугам, ольшаникам), а на территории Мезинского НПП – *Pt. rhaeticus* Heer (приурочен к болотам).

Выводы. Несмотря на различные природные условия Полесского заповедника и Мезинского парка, фауны жужелиц трибы Pterostichini имеют очень много общего (коэффициент сходства 78 %). Полесские представители трибы Pterostichini экологически пластичны и населяют разнообразные биотопы: от суходольных лугов и ксерофитных склоновых стаций до заболоченных берегов водоемов и болот разного типа. Поэтому и различие в видовом разнообразии двух территорий, удаленных друг от друга на сотни километров, минимальны.

Список використаних джерел

1. Пучков А.В. Обзор жужелиц трибы Pterostichini (Coleoptera: Carabidae) фауны Украины // Известия Харьковского энтомологического общества, 2007 (2008). – Т. XV. – вып. 1-2. – С. 55-61

2. Симоненко Н.В., Селюченко Н.М. Мезинський національний природний парк // Екологічна енциклопедія. – Київ: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. – Т. 2: Є-Н. – С. 279-280

3. Жила С.М., Бумар Г.Й. Поліський природний заповідник // Екологічна енциклопедія. – Київ: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т. 3: О-Я. – С. 118-119

4. Jaccard P. Distribution de la flore alpine dans le Bassin des Dranses et dans quelques regions voisines // Bull. Soc. Vaudoise sci. Natur., 1901. – V. 37. – Bd. 140. – S. 241-272.

ЛІСИ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО ПОЛІССЯ, ЩО МАЮТЬ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ

С. М. Панченко¹, С. Д. Рудишин²

¹*Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський»;
Сумська обл., м. Середина-Буда,*

²*Глухівський національний педагогічний університет ім. Олександра
Довженка; Сумська обл., м. Глухів*

Біорізноманітність України є її національним багатством. Особливості географічного положення України рельєф, клімат та історичний розвиток зумовили формування на її території багатой рослинності, представленої лісами, луками, болотами, степами, чагарниковими заростями. Ліси набувають все більшого значення для збереження як біорізноманіття, так і з огляду на їх історико-культурне та соціальне значення [3; 6; 8-10]. Зокрема, в Новгород-Сіверському Поліссі збереглися лісові масиви, які потребують комплексного використання і охорони шляхом розвитку співпраці між науковими, соціально-культурними, природоохоронними і освітніми установами за умови сприяння органів державної влади. Такими лісовими масивами є: ліси долини р. Івотка, Старогутський лісовий масив, Рихлівський масив, Кролевецькі ліси, Великий бір, невеликі ділянки заплавних лісів та лісопарки в малих населених пунктах (рис. 1).

Крупний лісовий масив хвойних, хвойно-широколистяних і широколистяних лісів в долині р. Івотка. Площа до 39 тис. га. У ландшафтному відношенні це моренно-зандрова рівнина і надзаплавні тераси р. Івотка. Тут знаходиться ландшафтний заказник місцевого значення "Прудищанський" (2538,0 га), низка невеликих заповідних урочищ і пам'яток природи. Ліси в недостатній мірі описані з ботанічної точки зору. Мають історичне значення як місце діяльності партизанських загонів під час Другої світової війни. Низка ділянок є пам'ятниками лесокультурної справи [2].

Старогутський лісовий масив – південна частина Брянських лісів площею понад 8 тис. га. Увесь лісовий масив входить до складу НППДС. Ці корінні соснові бори і широколистяні ліси мають, крім наукового та природоохоронного, ще й історичне значення як місце базування

партизанського об'єднання С.А. Ковпака. Є частиною Деснянського біосферного резервату ЮНЕСКО [5].

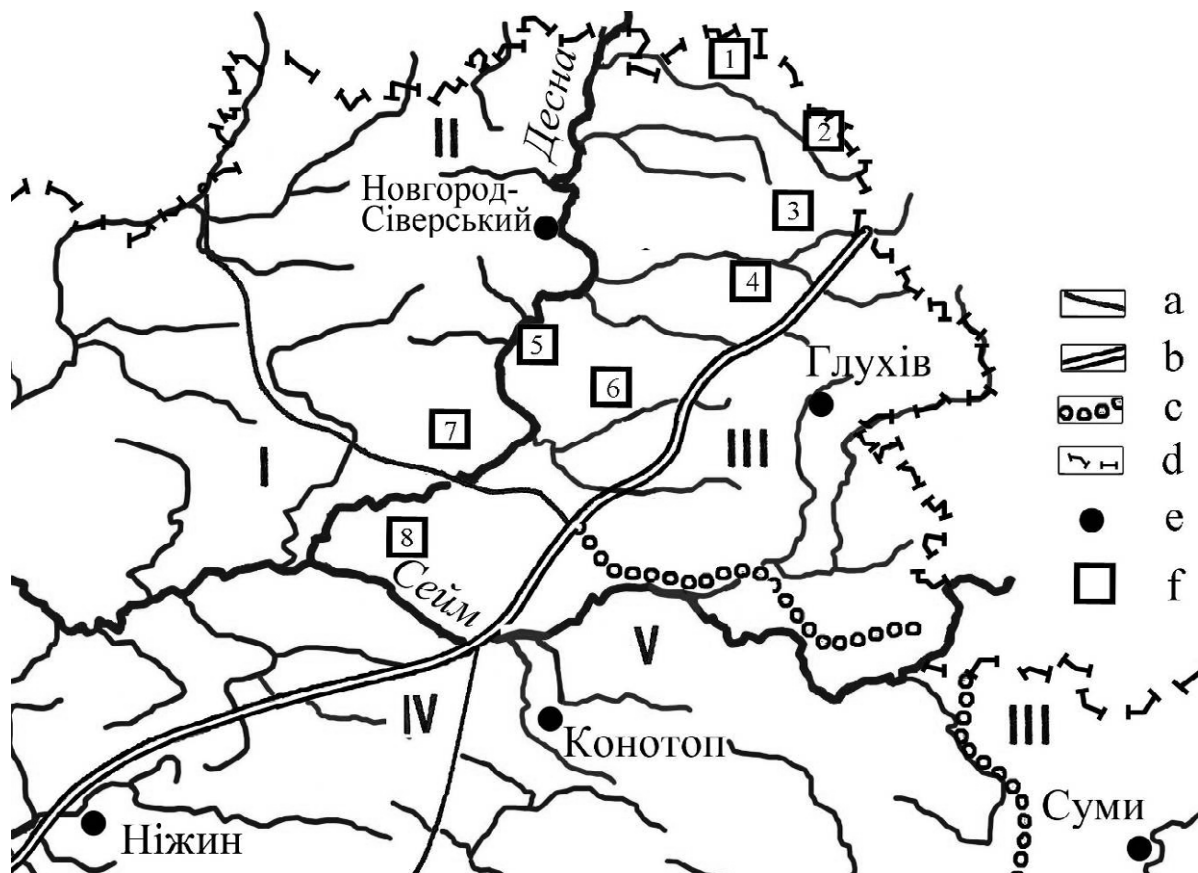


Рис. 1. Схема розміщення ділянок лісів, що мають як наукове, так і історико-культурне значення:

а – межі фізико-географічних областей; б – межі фізико-географічних провінцій; с – межі фізико-географічних зон; д – державний кордон; е – населені пункти; ф – особливо цінні лісові урочища (1 – Старогутський лісовий масив, 2 – лісопарк Мерщина, 3 – лісопарк в смт. Дружба, 4 – ліси в долині р. Івотка, 5 – урочище Великий бір, 6 – Кролевецькі ліси, 7 – Рихлівські ліси, 8 – урочище Обійма

Території в системі фізико-географічного районування. Зона мішаних лісів: I – Чернігівське Полісся; II – Новгород-Северське Полісся. Лісостепова зона: III – Сумська схилово-височинна область (відроги Середньоруської височини); IV – Північнопридніпровська терасова низовинна область; V – Північнополтавська підвищена область; VI – Східнополтавська підвищена область.

Рихлівський масив широколистяних лісів знаходиться в південній частині Понорницького лесового острова між селами Рихлі, Радичев і Вишеньки Коропського р-ну Чернігівської обл. Увесь лісовий масив входить до складу Мезинського НПП [1; 9]. Загальна площа лісів до 12 тис. га. Місцевість височіє над руслом річки більш ніж на 60-70 м і має високу ступінь еродованості. Плато використовуються під ріллю, а схили балок і ярів зайняті лісами. Найбільша

лісова ділянка знаходиться біля с. Рихли і зберігся завдяки місцевому монастирю і тому має історико-культурне значення. Тут проходить східна межа ареалу граба (*Carpinus betulus*), відомі ізольовані місцезнаходження *Anemone nemorosa* і *Stellaria nemorum*.

Кролевецькі ліси єдиним масивом тягнуться уздовж межі Поліської низовини і відрогів Середньоруської височини на північ і північний схід від р. Кролевець Сумської обл. на площі 40 тис. га. Займають долини і межиріччя Реті та Есмані, а також їх приток. Переважають штучно насаджені соснові ліси, місцями збереглися старовікові соснові ліси, діброви і широколистяні ліси. Тут створений ряд заповідних територій: ландшафтний заказник місцевого значення "Верхньоесманський" (2912,5 га), ботанічний заказник місцевого значення "Ретинський" (30,0 га), заповідні урочища "Тіпка" (7,4 га) і "Білогриве" (17,6 га). Лісові масиви вивчені недостатньо, являють інтерес в природоохоронному і лісогосподарському відношеннях [2].

Великий бір – єдиний масив соснових лісів на боровій терасі р. Десна на південь від с. Собич Шосткинського р-ну Сумської обл. Площа близько 6100 га. Тут розташований лісовий заказник загальнодержавного значення "Великий бір" (1231,0 га), де охороняються унікальні географічні культури В.Д. Огієвського – пам'ятка лісової дослідної справи. Крім того, в заказнику представлені корінні соснові бори. Великий бір має наукове, історичне і природоохоронне значення, на його основі проектується Шосткинський НПП [2].

Заплавні ліси у Новгород-Сіверському Поліссі збереглися фрагментарно в долині Десни, а відтак мають переважно природоохоронне значення і як еталонні ділянки для лісознавства. Найбільш цінним є масив, розташований в межах Чернігівського Полісся, де вже створено ландшафтний заказник місцевого значення Обійма на площі 183 га [7].

У м. Середина-Буда (Сумська обл.) на площі 45 га зберігся лісопарк Мирщина з кленово-липово-дубовим деревостаном та дубовим рідколіссям. Лісопарк являє собою зразок плакорного лісу на відрогах нині знелісеної Середньоруської височини (Панченко, 2005). Близькість до височини відбилася і у флорі лісопарку в пгт. Дружба (Ямпільський р-н, Сумська обл.; 48 га). Він розташований у верхів'ях струмка і в деревостані тут присутній *Fraxinus excelsior*, а серед трав – *Stellaria nemorum*. Багата і різноманітна флора лісопарків, наявність синузії весняних ефемероїдів свідчать про те, що це корінні ліси, що мають наукове, рекреаційне і історичне значення. Обидва лісопарки варто заповідати.

Доцільно спрямовувати зусилля на розв'язання проблеми використання та відтворення лісів Новгород-Сіверського Полісся на принципах збалансованого розвитку, що віддзеркалює сучасні процеси та тенденції в Європі (резолуції всеєвропейських конференцій щодо захисту лісів: Страсбург, 1990, Гельсінкі, 1993, Лісабон 1998, Відень, 2003, до яких приєдналася Україна) [3; 9; 10]. Переоцінка поглядів на взаємини людини з природою ставить на

перше місце принцип неруйнівного використання ресурсів біорізноманіття і, в першу чергу, лісових ресурсів.

Список використаних джерел

1. Андрієнко Т. Л. Лісова рослинність території запроектованого Мезинського природного парку / Т. Л. Андрієнко, Ю. Р. Шеляг-Сосонко, П. М. Устименко // Укр. ботан. журн. – 1982. – Т. 39, № 2. – С. 74 – 81.
2. Заповідні скарби Сумщини / [під заг. ред. д.б.н. Т. Л. Андрієнко]. – Суми: Джерело, 2001. – 208 с.
3. Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України: стан та перспективи. / За ред. Шеляг-Сосонка Ю.Р. – К.: Хімджест, 2003. – 248 с.
4. Панченко С. М. Флора національного природного парку „Деснянсько-Старогутський” та проблеми охорони фіторізноманіття Новгород-Сіверського Полісся: Монографія / / С. М. Панченко [за заг. ред. д.б.н. С. Л. Мосякіна]. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2005. – 170 с.
5. Панченко С. М. Лесная растительность Национального природного парка «Деснянско-Старогутский»: монография / С. М. Панченко; под общ. ред. д.б.н., проф. В. А. Соломахи. – Сумы, 2013. – 312 с.
6. Попович С. Ю. Заповідне лісознавство. Навч. посібник / С. Ю. Попович, О. М. Корінко, П. М. Устименко. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 384 с.
7. Природно-заповідний фонд Чернігівської області / [під заг. ред. Ю. О. Карпенка]. – Чернігів, 2002. – 240 с.
8. Рысин Л. П. Сукцессионные процессы в лесах центральной части Русской равнины / Л. П. Рысин // Усп. совр. биол. – 2009. – Т. 129, № 6. – С. 578 – 587.
9. Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / [Андрієнко Т. Л., Онищенко В. А., Прядко О. І. та ін.]; під заг. ред. Т. Л. Андрієнко. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 316 с.
10. Чернявский М.В. Лёси Украины та збереження їхнього біологічного різноманіття. Охорона пралісів України // Конвенція про біологічне розмаїття; громадська обізнаність; участь. – К.: Стило, 1997. – С. 75–89

РЕКОМЕНДОВАНІЙ АСОРТИМЕНТ ДЕНДРОФЛОРИ ДЛЯ ОЗЕЛЕНЕННЯ ТЕРИТОРІЙ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ

С.О.Потоцька

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка
м. Чернігів*

Сучасні вимоги до комфортної життєдіяльності людини потребують нових критеріїв якості навколишнього середовища. Ці критерії формуються під впливом потреб щодо естетичного задоволення, екологічної безпеки та гармонії з природою. Збереження деревних рослин у природному середовищі і залучення рослинних ресурсів у господарську сферу – два сучасних шляхи збереження фіто різноманіття. При підборі асортименту дендрофлори для озеленення різних груп територій необхідно враховувати комплексність

підходів, природно-кліматичні та акліматизаційні особливості й властивості рослин. А для асортименту видів-інтродуцентів слід враховувати певні вимоги, зокрема безпечність для природного фіторізноманіття, гіпоалергенність, фітонцидні, газопоглиначі, очищаючі властивості та довговічність, стійкість і декоративність в умовах міського середовища. Серед них важлива роль належить таким декоративним характеристикам, як: габітус, форма крони, стовбурів, гілок, листків і їх колір, особливостям квіток, плодів та ряду інших. Біофільтраційні, поглинаючі та фітонцидні властивості деревних рослин сприяють очищенню повітря, створенню комфортних умов, згідно з санітарно-гігієнічними і мікрокліматичними показниками мають цінність на об'єктах різних типів насаджень, зокрема загального та обмеженого призначення.

Вивчення, аналіз і оцінка сучасного стану озеленення територій Лівобережного Полісся, зокрема міста Чернігова дозволив нам звернути увагу на необхідність розробки і реалізації заходів щодо поліпшення якості різних типів зелених насаджень, оптимізації і використання засобів озеленення для формування стабільного екосередовища та його збереження [3].

Серед ефективних шляхів поліпшення стану озеленення міста є збільшення видового складу насаджень на основі інтродукції нових, швидкорослих, декоративних, середовищевірних, толерантних до антропогенних впливів видів та культиварів деревних рослин, з урахуванням відповідності їхніх біо-екологічних властивостей природно-кліматичним та екотопічним умовам.

Запропонований асортимент деревних рослин міста Чернігова та прилеглих до нього територій для оптимізації існуючої мережі зелених насаджень та створення нових налічує 270 видів, 132 роди з 57 родин, з них до аборигенної фракції входить 63 види, 39 родів з 23 родин, а інтродуценти складають 207 видів, 93 родів з 34 родин. До основного асортименту дендрофлори нами включено 214 видів. Серед рослин, рекомендованих для озеленення, є окремі види, що потребують нескладного укриття протягом зимового періоду, а тому включені до додаткового асортименту (56 видів) та завдяки своїм високим декоративним якостям можуть успішно застосовуватися для озеленення.

У результаті проведених досліджень та аналізу літературних джерел [1, 2, 3] нами наведено перелік видів дерев і кущів для використання на територіях промислових підприємств та санітарно-захисних зон, який налічує 42 види деревних рослин, з 34 родів та 20 родин. Серед них для озеленення територій промислових підприємств міста Чернігова рекомендовано 9 видів, 9 родів з 6 родин. Асортимент санітарно-захисних зон промислових підприємств та організацій міста представлений 42 видами, 34 родів з 20 родин.

Видовий склад деревних рослин для різних типів зелених насаджень загального користування нами обирався з урахуванням низки властивостей рослин, функціонального призначення територій та декоративних якостей та

базувався на таких підходах [3]: 1) функціонального призначення об'єкта, при цьому зверталася увага на основні якості рослин, їх біологічні і екологічні особливості такі, як: швидкість росту, газо-, пило-, димовитривалість, світло- і тіньовитривалість, посухо-, морозо- і вітростійкість, відношення до ґрунтів, довговічність; 2) санітарно-гігієнічних та середовищевірних властивостей деревних рослин, таких, як: газо-, пило-, шумо-, вітрозахисні, затінювання, очищення повітря від шкідливих домішок, впливи на його іонізацію, фітонцидність та ін.; 3) зовнішнього вигляду і декоративних якостей рослин (габітус, розмір, щільність і форма крон, фактура і колір листків, кори, архітектоніка стовбурів і гілок, забарвлення і форми суцвіть, плодів, аромат квіток деревних рослин, тривалість і час квітання).

При підборі асортименту деревних рослин для кожного об'єкта зелених насаджень (у межах якого пропонується реконструкція), необхідно звертати увагу на місце розміщення території в архітектурно-плановій організації, характеристики місцевості (орографія, едафічні, геологічні і гідрологічні особливості), існуючий видовий склад деревних рослин на даній території, який підлягає збереженню або усуненню; особливості екологічної ситуації (об'єкти антропогенного впливу, забруднення повітря і ґрунтів).

Спостереження за окремими інтродукованими видами показали, що деякі з них виявилися малостійкими до шкідливих домішок в міському середовищі (*Tilia americana*., *Abies alba*, *A. koreana*., *Pinus banksiana*, *P. mugo*, *Tsuga canadensis*), інші ушкоджуються шкідниками і хворобами (*Aesculus hippocasranum*, *Philadelphus coronarius*, *Malus domestica* та інші), треті стали агресивними адвентами в місті (*Acer negundo*, *Robinia pseudoacacia*) [3].

Для озеленення непривабливих стін, огорож і для живоплотів рекомендуємо використовувати такі види, як: *Thuja occidentalis*, *Carpinus betulus*, *Syringa vulgaris*, *Philadelphus coronarius*, *Euonymus europaea*, *Euonymus verrucosa*, *Pyracantha coccinea*, *Forsythia intermedia*, *Chaenomeles japonica*, *Cotoneaster lucidus*, які необхідно вчасно формувати і підтримувати відповідні топіарні форми.

Для створення живоплотів та бордюрів у всіх типах насаджень можна використовувати такі види пряморослих кущів, як: *Ligustrum vulgare*, *Symphoricarpos orbiculatus*, *Symphoricarpos albus*, *Cornus alba*, *Tamarix parviflora* – та види, які потребують після садіння сильного обрізування (*Carpinus betulus*, *Corylus avellana*, *Forsythia intermedia*, *Forsythia suspense*).

Для широкого використання голонасінних на паркових територіях міста найбільш придатні такі види, як: *Chamaecyparis lawsoniana* ('Aurea', 'Erecta Glauca'), як фон для троянд та інші ('Erecta Viridis', 'Stewartii'); *Thuja occidentalis* ('Henry', 'Hoveyi', 'Rheingold', 'Spiralis'); *Platycladus orientalis* ('Aurescens'); *Chamaecyparis pisifera* ('Filifera', 'Plumosa Aurea'); *Picea abies* ('Viminalis'); *Picea pungens* ('Argentea', 'Glauca Globosa'); *Pinus sylvestris* ('Watereri'); *P. strobus* ('Radiata'); *Juniperus communis* ('Gold Cone', 'Hibernica'), *Pseudotsuga menziesii* ('Pendula').

Для створення контрастних композицій, солітерних і групових насаджень на територіях загального користування у місті нами рекомендовано такі види і культивари: *Chamaecyparis lawsoniana* ('Globusa', 'Triomf van Boskoop'); *Ch. nootkatensis* ('Glauca') в поєднанні з красивоквітучими покритонасінними; *Ch. pisifera* ('Boulevard'); *Thuja occidentalis* ('Albospica', 'Aurescens', 'Bodmeri', 'Columna', 'Douglasii', 'Pyramidalis', 'Fastigiata', 'Filiformis', 'Globusa', 'Lutea', 'Semiringens', 'Smaragd', 'Umbraculifera', 'Wagnery', 'Wareana Lutecens').

Серед листопадних видів дерев для паркових насаджень ми рекомендуємо стійкі аборигенні види та культивари, як: *Quercus robur*, *Acer platanoides* ('Globusa'), *Betula pendula* ('Pendula'), *Fraxinus excelsior*, *Sorbus aucuparia*, *Tilia cordata*; у поєднанні з інтродукованими видами (*Ginkgo biloba*, *Quercus rubra*, *Aesculus carnea*, *Phellodendron amurense* ('Globusa'), *Gleditsia triacanthos* ('Globusa'), *Catalpa bignonioides*, *Acer pseudoplatanus*, *Acer tataricum*, *Acer saccharinum*, *Laburnum anagyroides* Medic., *Liriodendron tulipifera*, *Padus virginiana*, *Padus serotina*, *Cladrastis lutea* та ін.).

Для створення групових посадок та різних композицій радимо такі види та культивари роду *Juniperus*: *J. chinensis* ('Gold', 'Stricta'); *J. communis* ('Depressa Aurea', 'Gold Cone', 'Repanda'); *J. media* ('Pfitzeriana'); *J. sabina* ('Arcadia', 'Blue Danube', 'Glauca', 'Blue Heaven'); *J. squamata* ('Meyeri'); *J. virginiana* ('Grey Owl', 'Helle'); *Taxus baccata* ('Aurea', 'Erecta', 'Fastigiata', 'Glauca', 'Pyramidalis', 'Prostrata', 'Hicksii'); *Hydrangea macrophylla*, *Cotoneaster horizontalis* Decaisne., *Crataegus sanguinea*, *C. ucrainica* Pojak., *Lonicera tatarica* L., *Spiraea salicifolia*., *S. x bumalda*, *S. x semperfoliorea*, *S. japonica*, *Forsythia intermedia*.

При створенні навколо дитячих і навчальних закладів сучасних дендрологічних і ландшафтних територій слід враховувати, що вони сприятимуть не тільки збільшенню рекреаційних функцій, санітарно-захисного і оздоровчого їх призначення, але будуть використовуватися у навчально-виховній роботі вихователя та вчителя.

При створенні кам'янистих садів слід застосовувати переважно карликові та сланкі, частково ксерофітні види, а саме: *Calluna vulgaris*, *Vinca minor*, *Juniperus communis* ('Hornibrookii'); *J. sabina* ('Buffalo', 'Nana', 'Tamariscifolia'); *Thuja occidentalis* ('Cristata', 'Danica', 'Recurvata'); *Picea abies* ('Nidiformis'); *P. glauca* ('Alberta Globusa'); *Taxus baccata* ('Prostrata'); *Tsuga canadensis* ('Pendula') та інші.

Окремі аборигенні види деревних рослин рекомендуємо використовувати у фітомеліоративній діяльності, зокрема для заліснення не тільки природних, але техногенно забруднених територій (ділянки промислових підприємств, вздовж санітарної зони), зокрема *Quercus robur*, *Tilia cordata*, *Acer platanoides*, *Acer tataricum*.

Для заліснення балок та ярів, закріплення берегів річок, схилів рекомендуємо використовувати різні види роду *Salix*: (*S. alba*, *S. acutifolia*,

S. caprea, *S. fragilis*, *S. cinerea*, *S. rosmarinifolia*), *Alnus glutinosa*, *Populus nigra*, *Populus alba*. Так, на піщаному наміві в районі Лісковиці доцільно провести архітектурно–планувальні фітомеліоративні заходи, результатом яких має бути створення нової міської паркової території.

Серед перспективних для озеленення інтродуцентів варто створювати біогрупи з використанням таких родів, як: *Syringa*, *Spiraea*, *Saxifraga*, *Picea*, *Lonicera* – та родинні комплекси за участю *Rosaceae*, *Berberidaceae*, *Caprifoliaceae*, *Aceraceae*.

Для створення біологічно стійких насаджень необхідно враховувати характеристики природно–екологічних особливостей та типи лісорослинних умов та відновлення в них деревних рослин.

Серед рідкісних видів деревних рослин нами виділено 3 категорії: види з міжнародним статусом охорони (Європейський Червоний список, 13 видів, 8 родів та з 5 родин). Види з Червоної книги України (2009) (108 видів, 73 родів та з 37 родин) та види з Переліку регіонально рідкісних видів судинних рослин Чернігівської області (2000) (9 видів, 8 родів та з 7 родин), які можна вирощувати переважно в наукових колекціях та насадженнях обмеженого користування [2]. Вивчивши особливості морфологічної будови, розмноження, та біотопічної приуроченості ми рекомендуємо для введення в культуру 24 раритетних види деревних рослин (3 види з Європейського Червоного списку, 16 видів з ЧКУ та 5 видів регіональної охорони), що мають декоративні якості, певний науковий та практичний інтерес і можуть бути стійкими до умов територій озеленення.

Отже, нами розроблено практичні рекомендації з оптимізації зелених насаджень, які включають перелік перспективного асортименту деревних рослин: 270 видів (63 види аборигенної флори, інтродукованої – 207 видів). Серед основного (214 видів) та додаткового (56 видів) асортименту вказано видовий склад для різних типів насаджень, зокрема для парків (160 видів), територій навчальних закладів (для створення дендрологічних колекцій – 109), санітарно–захисних зон (24), промислових підприємств (9). Нами рекомендовано для культивування в насадженнях обмеженого користування та наукових колекцій – 24 раритетні види дерев та кущів.

Список використаних джерел

1. Кохно Н.А., Курдюк А.М. Теоретические основы и опыт интродукции древесных растений в Украине. / Н.А. Кохно, А.М. Кудюк – Ічня: ПП Формат, 2010. – 188 с.
2. Потоцкая С.А. Рекомендованный ассортимент редких и исчезающих видов дендрофлоры для культивирования на территориях ограниченного пользования в условиях Черниговского Полесья Мат-лы III междунар. науч.-практ. конф., Мозырь, 2014, С. 106–108.
3. Потоцка С.О. Сучасні підходи до оптимізації паркових територій Поліського регіону на прикладі міста Чернігова / С.О. Потоцка: мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. ["Науково-освітня роль заповідних дендропарків України"]. – Полтава, 2013. – С. 57-64.

АРХЕОЗООЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ З РОЗКОПОК ГОРОДИЩА СВЕРДЛОВКА-1 В 2015 Р.

Сенюк О. Г.

*Інститут археології Національної
академії наук України,
м. Київ*

Остеологічний матеріал з поселення Свердловка-1 був зібраний з розкопу на території городища (Розкоп I) і посаду (Розкоп III та Траншея I) та відноситься до X – початку XI ст. Археозоологічна колекція визначена візуально за існуючими методиками. Детальне вивчення дало підстави стверджувати, що рештки кісток тварин поділяються на: кухонні залишки та заготовки або рештки від косторізного ремесла. Виявлена дуже велика кількість кісток зі слідами від зубів собак, вогню, порізів та зарубок від ножа, а ступінь роздроблення фрагментів остаточно вказує на їх приналежність до кухонних залишків.

Майже весь матеріал з Розкопу I та III добре зберігся. За загальноприйнятою п'ятибальною шкалою природного стану його збереження можна поставити чотири бали [1, 103-116]. Кістяні рештки з Траншеї I погано збереглись. Їх оцінка три бали.

Більшу частину колекції ссавців складають свійські тварини: ВРХ (*Bos Taurus* L.), вівця та коза (*Ovis aries* L., *Capra hircus* L.), свиня (*Sus domestica* Gray), кінь (*Equus caballus* L.). Видовий склад диких тварин: заєць русак (*Lepus europaeus* Pallas), бобр річковий (*Castor fiber* L.), лисиця звичайна (*Vulpes vulpes* L.), кабан (*Sus scrofa ferus* L.), олень звичайний (*Cervus elaphus* L.), козуля звичайна (*Capreolus capreolus* L.). Різноманітність видів вказує на існування тваринництва і мисливства на цій території в X – XI ст.

Вікова структура тварин визначалася за ступенем приросту епіфізів, появи постійних зубів і стирання їх поверхні. Так, всі знайдені кістки ВРХ належать дорослим особинам. Серед решток МРХ і свині свійської зустрічались не прирощені епіфізи та фрагменти верхніх щелеп з не прорізними тими чи іншими зубами. Це свідчить про те, що особини, яким належали ці кістки, були забиті у молодому та напівдорослому віці. Слід нагадати, що свиню з її «всеїдністю» і плодовитістю легше утримувати ніж ВРХ, для підтримки потрібної кількості голів, свиня потребує меншу чисельність маткового стада.

Остеологічний матеріал з Розкопу III складає 152 фрагменти, з яких 2 кістки – сом, 4 – щука, 101 кістка – інші види риб, 6 – птахи. Не вдалося визначити 8 фрагментів кісток (Таблиця 2). Кістяні рештки з Траншеї I погано збереглись і їх кількість налічує 9 фрагментів, які належали ВРХ.

Таблиця 1

Ознака	ВРХ	Вів- ця свій- ська	Вів- ця та коза	Сви- ня свій- ська	Кінь свій- ський	Бо- бер річко- вий	Лиси- ця зви- чайна	Ка- бан	Козуля зви- чайна
1. Частина скелету									
Рогові стрижні самки, роги	1								
Мозкові частини черепу			5	1					
Лицьові частини черепу				8				1	
Зуби верхні	1								
Нижні щелепи	1		2	3			1		2
Зуби нижні				3	1				
Хребці	6		5	1					
Редра	12		6	7					
Лопатка	9		5	[2]					
Плечова	2		1	1(1)		1			
Променева+ліктьова			[1]	6(1)					[1]
П*ясткова			1	2					
Тазова			3	3					
Стегнова	6		4(1) ¹	2					
Великогомілкова	5		2	1(2)					
Таранна		1							
П*яткова				[1]					
Плеснова	3			[1]				1	
Метаподії				[1]					
I фаланга			1						
II фаланга	1				1				
Разом ²	47	1	37	47	2	1	1	2	3
2. Стан зубного ряду нижніх щелеп									
M ₂ прорізується				1					
M ₃ прорізується				1				1	
M ₃ є									2
Всі постійні	2		2				1		
Разом	2		2	2			1	1	2

1 В дужках тут і далі вказана кількість кісток, у яких ще не приросли епіфізи.

2 Крім того, знайдено: 1 белеміт, 1 кістка сома, 4 кістки щуки, 15 кісток інших риб, 7 кісток птахів (вид не встановлено), 1 кістка людини (I фаланга), не визначено 24 фрагментів кісток ссавців.

Таблиця 2.

Ознака	ВРХ	Вівця та коза	Свиня свійська	Кінь свійський	Заєць	Олень звичайний
1. Частина скелету						
Рогові стрижні самця, роги						3
Мозкові частини черепу	2					
Нижні щелепи	1			1		
Хребці		1				
Ребра	3	2	6			
Лопатка	1					
Плечова	2					
Променева+ліктьова					1	
Стегнова	5					
Великогомілкова		1				
Інші суглобові	1					
Разом ¹	15	4	6	1	1	3

1 Крім того, знайдено: 2 кістки сома, 4 кістки щуки, 101 кістка інших риб, 6 кісток птахів (вид не встановлено), не визначено 8 фрагментів кісток ссавців.

Найбільша кількість кісток знаходилась в Ямі I (Розкоп III), а саме – кісток риб та скупчення луски. Тут були знайдені також вироби з кістки: проколка – верхній кінець великогомілкової кістки МРХ, кістяний виріб, та два спиля рогів, які належали оленю звичайному.

Дикі тварини в остеологічній колекції представлені 6 видами, але тільки одним чи трьома фрагменти кістки (Таблиці 1, 2). Щоб мати повне уявлення про заняття мисливством на Свердловці-1, потрібно більше остеологічного матеріалу. Це стосується і домашніх тварин. Мала кількість кісток остеологічного матеріалу не дає змогу робити висновки та розкрити повну картину споживання м'яса, тому що мінімальна вибірка повинна складати не менш 500 кісток [2, 137-138].

Список використаних джерел

1. Антипина Е. Е. Костные остатки животных из поселения Горный (биологические и археологические аспекты исследования) // Российская археология. – № 1. – 1999. – С. 103-116.
2. Журавлев О. П. Животноводство и охота у племен эпохи бронзы на территории Северного Причерноморья и Приазовья // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. – V в.н.э.). – К., 1991. – С. 137-138.

АНАЛІЗ ЕРОЗІЙНИХ ЛАНДШАФТНИХ КОМПЛЕКСІВ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛІССЯ (НА ПРИКЛАДІ ЛЕСОВИХ ОСТРОВІВ)

Яковенко О. І.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г.Шевченка
м. Чернігів*

Сучасний стан використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, що негативно впливає на стійкість агроландшафту. Територія нашої держави має найвищу в Європі розораність та відсоток сільськогосподарських угідь. Серед усіх видів деградації у більшості випадків на перше місце слід поставити водну ерозію, так як під її дією ґрунти невідомо втрачають свою профільну і каркасну будову. Ерозійні процеси є негативним явищем для нормального функціонування екосистем і господарської діяльності людей. В зв'язку з цим все більш актуальним постає питання вивчення ерозійних форм.

З метою з'ясування еродованості земель було проведено дослідження лесових островів Чернігівського Полісся. В ході роботи було опрацьовано топографічні карти та космознімки території лесових островів, створено векторні ГІС ліній тальвегів (середні лінії ярів, балок та улоговин) лесових островів та опрацьовано їх (візуалізація шляхом створення тематичних карт ерозійного розчленування та розрахунки розчленування).

Чернігівське Полісся — це низовинна слабохвиляста рівнина. Загальна рівнинність території порушується долинами річок Дніпра, Десни, Снову. Описувана фізико-географічна область являє собою низовинну моренно-зандрову слабохвилясту рівнину з невеликими лесовими «островами» на вододілах і терасах. Вододільні лесові острови алювіально-делювіального характеру займають відносно невеликі площі, місцями тісно переплітаються з річковими долинами. Землі всіх вододільних комплексів лесових островів майже повністю розорані, ліси тут зведені, боліт мало. Для них характерні вирівняні простори з численними западинами, а також ерозійне розчленування, різного характеру, крайових частин.

Значними лісостеповими островами, які інтразонально розташовані на лесі серед поліських ландшафтів є: а) декілька невеликих лесових островів біля Михайло-Коцюбинського; б) Ріпкинсько-Тупичівський острів, поділений болотом Замглай на дві частини (Ріпкинсько-Чернігівський та Седнівсько-Тупичівський лесові острови); в) Березнянсько-Менсько-Сосницький.

Загальна площа Березнянсько-Менсько-Сосницького лесового острова - 2030 км². Ерозійні форми рельєфу зосереджені на 143 км² (7%) площі лесового острова. Це переважно крайові ділянки. Загальна довжина тальвегів – 189,6 км,

Середній показник ерозійного розчленування всього лесового острова становить 0,09 км/км², для площі під ярами відповідно – 1,32 км/км² (рис.1.).

Таблиця 1.

Ерозійне розчленування Березнянсько-Менсько-Сосницького лесового острова

км ²	84	53	5	1	1887	2030
км/км ²	0.91	1.81	2.72	3.63	0	0,09 км/км ²
км/км ²	76.44	95.93	13.6	3,63		
189.6 км на 143 км ² (7%)						

Загальна площа М. Коцюбинського лесового острова – 416 км². Ерозійні форми рельєфу зосереджені на 89 км² (21,4%) площі лесового острова. Це переважно крайові ділянки. Загальна довжина тальвегів – 173,75 км, середній показник ерозійного розчленування всього лесового острова становить 0,42 км/км², для площі під ярами відповідно – 1,95 км/км² (рис.2.).

Таблиця 2.

Ерозійне розчленування М. Коцюбинського лесового острова

км ²	20 км ²	45 км ²	10 км ²	14 км ²	327 км ²	416
км/км ²	0.89	1.77	2.66	3.55	0	0,42
км/км ²	17.8	79.65	26.6	49.7		
173.75 км 89 км ² (21,4%)						

Загальна площа Ріпкинсько-Чернігівського лесового острова – 616 км². Ерозійні форми рельєфу зосереджені на 45 км² (7%) площі лесового острова. Це переважно крайові ділянки. Загальна довжина тальвегів – 74,3 км, Середній показник ерозійного розчленування всього лесового острова становить 0,12 км/км², для площі під ярами відповідно – 1,65 км/км² (рис.3.).

Таблиця 3.

Ерозійне розчленування Ріпкинсько-Чернігівського лесового острова

км ²	15 км ²	15 км ²	8 км ²	7 км ²	571 км ²	616
км/км ²	0.77	1.53	2.3	3.07	0	0,12
км/км ²	11.55	22.95	18.4	21.49		
74.3 км на 45 км ² (7%)						

Загальна площа Седнівсько-Тупичівського лесового острова – 304 км². Ерозійні форми рельєфу зосереджені на 41 км² (13,5%) площі лесового острова. Це переважно крайові ділянки. Загальна довжина тальвегів – 73,96 км, Середній показник ерозійного розчленування всього лесового острова становить 0,24 км/км², для площі під ярами відповідно – 1,8 км/км² (рис.4.).

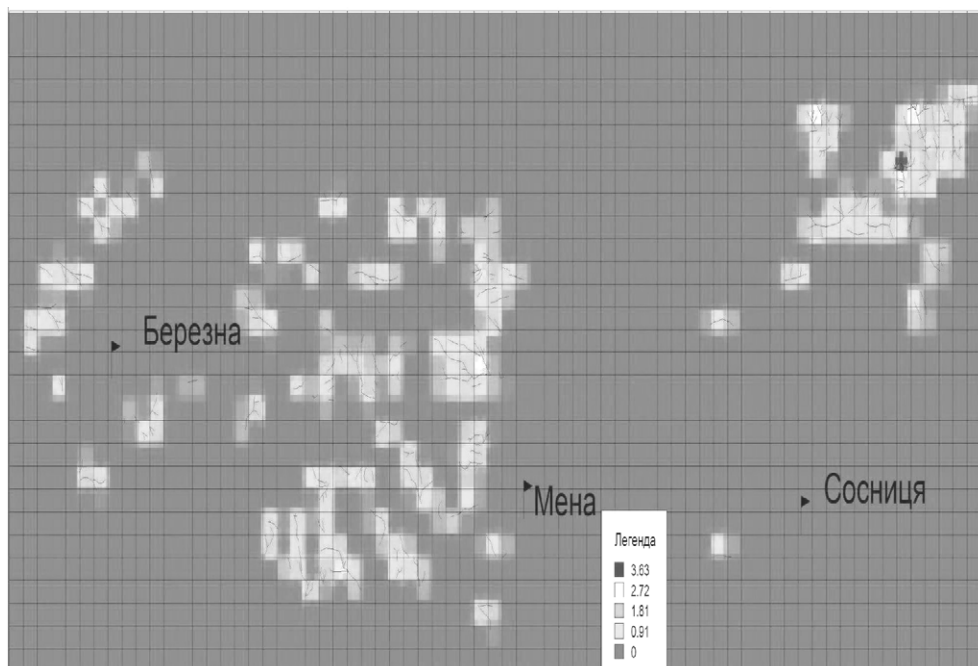


Рис.1

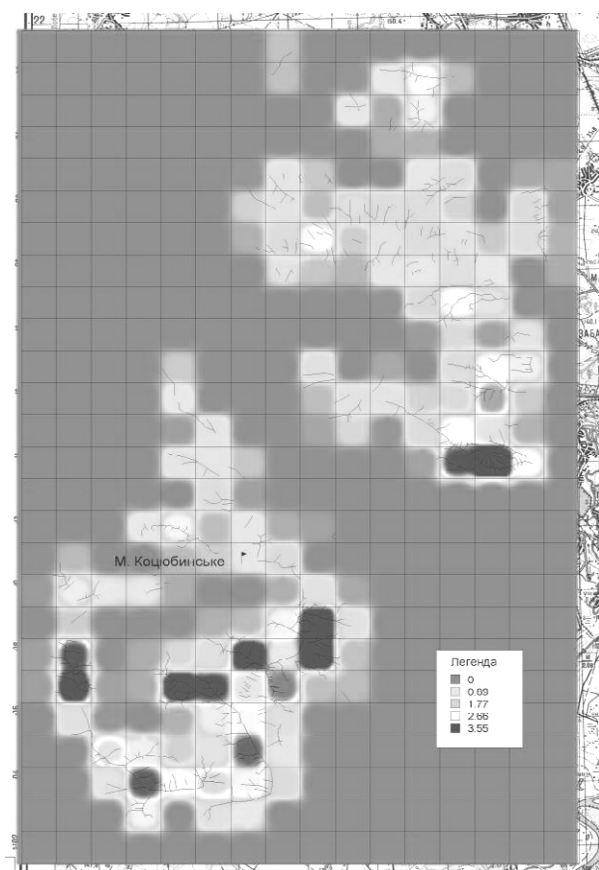


Рис.2.

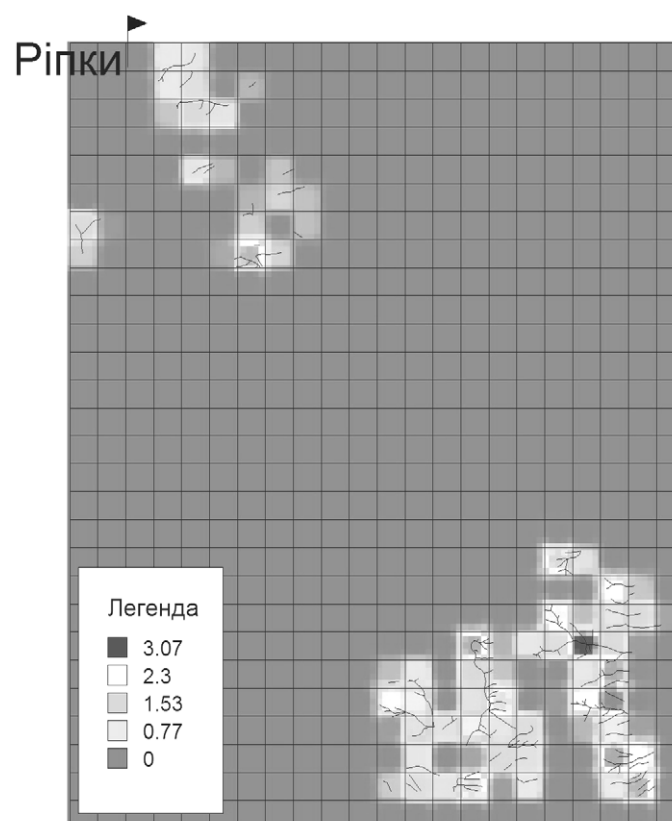


Рис.3

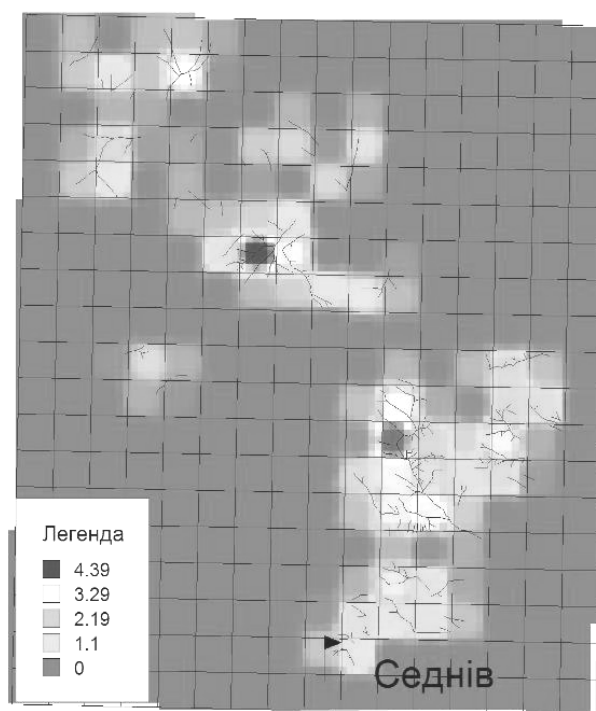


Рис.4

Таблиця 4.

Ерозійне розчленування Седнівсько-Тупичівського лесового острова

км ²	23 км ²	12 км ²	4 км ²	2 км ²	263 км ²	304
км	1.1	2.19	3.29	4.39	41 км ² (13,5%) під ярами	0,24 км/км ²
км/км ²	25.3	26.28	13.16	8.78	73.96 км	304 км ²

За площею дослідження, площею з ерозійним рельєфом та довжиною тальвегів переважає Березнянсько-Менсько-Сосницький лесовий острів, але тут найменші показники ерозійного розчленування всієї території та ділянок під ярами. Середні показники ерозійного розчленування всієї території та ділянок під ярами найбільші у М. Коцюбинського лесового острова.

РОЗДІЛ 4.

РЕКРЕАЦІЙНІ ТА ЕКОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКИЙ ПУСТИННО-РИХЛІВСЬКИЙ ЯК ТУРИСТИЧНИЙ ОБ'ЄКТ

Бакуменко Я.С.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка
м. Чернігів*

Свято- Миколаївський Пустинно-Рихлівський монастир відновив своє функціонування лише у 2006 р. та має велику та досить привабливу історію. Він був заснований в 1666 р., [3, с. 13], та проіснував до 20-х рр. XX ст. В час свого розквіту, а саме кінець XIX – початок XX ст., був одним з найбільших монастирів на території Чернігівської губернії з великим мурованим архітектурним комплексом. На його території розташовувались 4 муровані храми: собор Св. Миколая, Миколаївська церква, надбрамна церква Іоанна Предтечі та тепла церква Федора Стратилата.

Монастир з його історією, духовною традицією, та саме його місце розташування у неповторному рельєфу, є надзвичайно привабливим з точки зору пішого та зеленого туризму. Отже сукупність цих факторів може зробити з нього потужний туристичний об'єкт Мезенського НПП.

Насамперед слід виділити основні туристичні напрямки. Перший – історичний туризм. Це стосується історичної та культурної спадщини монастиря. Нажаль на даний момент від зруйнованого монастиря залишилось лише три корпуси келій, які у досить поганому стані. Проте історія монастиря останнім часом досліджується науковцями Мезинського НПП та ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка. На території монастиря починаючи з 2010 р. працює археологічна експедиція ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, [2, с. 504]. За результатами досліджень були опубліковано великий пласт інформації як щодо історії так і щодо архітектури монастиря. В подальшому завдяки цим даним буде можливо частково відтворити зовнішній вигляд монастирського двору та будівель на його території. Також дану інформацію можна використати і для створення самих екскурсій. Це має значним чином збільшити туристичну привабливість монастиря через можливість не тільки почути про його минулу велич, а й побачити все на власні очі. Гарним доповненням до візуальної частини екскурсії можуть стати стенди з фотографіями монастиря за часів розквіту та сучасними планами-реконструкціями його вигляду. Так ряд зображень монастиря опубліковані в працях В.Вечерського [1, с. 119].

Ще одним фактором, який позитивно впливає на розвиток туризму є велика кількість різноманітних екскурсійних місць природного походження, як

то 800 р. дуб, «дуплистий» дуб, монастирські озера та ін. Завдяки цьому можна створювати досить довгі екскурсійні тури по території як власне монастиря так і селища Рихли.

Також необхідно зазначити і про потенціал монастиря у сфері пішого туризму, адже територія, на якій він розташований має досить нетиповий для нашого регіону рельєф. Тож тут можна буде розробити маршрути, які дозволять насолодитись природою, яка не відчула людського впливу. Зокрема на даний момент силами Мезинського НПП на території парку прокладаються стежки для екскурсійних маршрутів та встановлюються вказівники та таблички з інформацією про пам'ятки, що знаходяться поруч. Таку саму практику необхідно повторити і для території власне Рихлівського монастиря. Це значним чином покращить комфорт та поліпшить його якість, як туристичного об'єкту.

Перспективним напрямом можна назвати релігійний туризм – паломництво. Насамперед Рихлівський монастир – це релігійний центр, який, як то кажуть, повстав із руїни, духовна історія якого нараховує понад 300 р. і овіяна чудесами та легендами. Що характерно, паломництво було розвиненою і в роки існування монастиря у XVII-XIX ст. Це можна пояснити наявністю релігійних святинь та місць де паломники могли деякий час пожити. Щодо святинь, то головною з них являється чудотворна ікона Святого Миколая, в честь якої і названо монастир. За переказами саме за допомогою її була зупинена епідемія холери в Коропі у 1848 р. Відвідувачі проживали на території гостинного двору та відвідували святі місця. І це було одне з досить вагомих джерел надходжень фінансів монастиря.

Саме масове паломництво і обумовило створення гостинного двору, на території якого зараз і відродився сучасний Рихлівський монастир. Якщо в наш час відродити дану традицію, то це може поліпшити як притік туристів до монастиря загалом, так і до парку зокрема, адже більшість відвідувачів прагнуть побачити якнайбільше туристичних та просто цікавих місць на території парку.

Проте всі вони приїжджають лише на декілька годин через відсутність місця для ночівлі. Якщо ж розвинути інфраструктуру та створити місця, де б вони могли зупинитись на декілька днів, то і кількість паломників могла б зрости, адже паломницьких місць на території монастиря є досить багато.

Особливо необхідно звернути увагу на такий туристичний об'єкт як печери[4, с. 468], які класично користуються популярністю у паломників, що хочуть причаститись до таїнства життя монахів затворників. На даний момент «Нові печери» у досить поганому стані, хоча цього року був проведений частковий ремонт входу. Однак якщо провести їх музеїфікацію, вони будуть дуже популярним та відвідуваним об'єктом туризму на території монастиря.

Таким чином, Свято-Миколаївський Пустинно- Рихлівський монастир є досить перспективним туристичним об'єктом у складі Мезинського НПП. Його особливість полягає в тому, що на даному об'єкті може активно розвиватись як

туризм, так і паломництво. Отже, розвиток туризму тут може надзвичайно позитивно вплинути на подальше існування як монастиря так і парку в цілому.

Список використаних джерел

1. Вечерський В. Пам'ятки архітектури та містобудування лівобережної України / В. Вечерський. – К., 2005. – 586 с.
2. Луценко Р. М. Дослідження на теренах Свято-Миколаївського Пустинно-Рихлівського монастиря / Р. М. Луценко // Археологічні дослідження в Україні в 2011 р. – К., 2012. – С. 504-505.
3. Мельхиседек. Историческое описание Рыхловской пустыни / Мельхиседек. – М., 1844. – 144 с.
4. Руденок В. Я. Подземелья Рыхловского монастиря / В. Я. Руденок // Могилянські читання: Зб. наук. пр., 2006. – С. 466-471.

ДІЯЛЬНІСНИЙ АСПЕКТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В ПРОЕКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

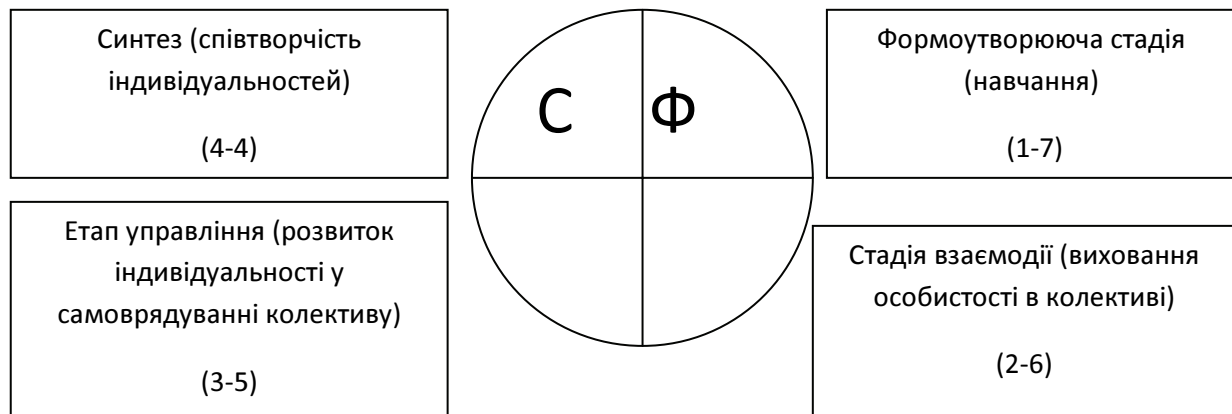
Колесник М.О.

*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка,
м. Чернігів*

За умови постійно зростаючої технологічності, техногенності, інформаційності та прагматичності освітнього процесу позитивних результатів у сфері підготовки майбутніх вчителів не буде досягнуто, якщо не буде реально врахований людський фактор. Тому основним критерієм ефективної підготовки, а в подальшому й ефективної професійної діяльності майбутніх вчителів біологів має бути якісний рівень випускників педагогічних ВНЗ, які б здатні були за умови добре організованого освітнього процесу вийти за межі своєї навчальної діяльності та творчо працювати в більшій системі. Але здійснення цієї умови можливе при належній організації навчально-виховного процесу з природничого циклу дисциплін, які повинні носити інтегрований характер, бути тісно пов'язані з життям та відповідати природним універсальним закономірностям побудови системи взаємовідносин з навколишнім світом [1, 3, 4].

Актуальним в даному ракурсі є питання про соціальну зрілість особистості студента – майбутнього вчителя біології (екології). Найбільш вагомим, хоча й не домінуючим поки що чинником у розвитку особистості в цей період є її роль в колективі. В цьому віці просто необхідно набрати досвід такої взаємодії для того, щоб потім мати відповідні шаблі для сходження до соціальної необхідності отриманих знань, їх застосування, до бачення перспектив свого сходження, і, що найцінніше, до бачення цінності таких взаємовідносин, а ліпше сказати – колективно-свідомої творчості. Ось те головне, що має бути закладено в основу розуміння соціальної зрілості

особистості студента. Активна громадська позиція щодо природоохоронної діяльності, участь в ній на рівні об'єднання зусиль однодумців у вирішенні важливих для регіону питань може бути також показником соціальної зрілості особистості в цьому віці. Важливим чинником в даному випадку є мотивація до дії спільними зусиллями без домінування певних особистостей в команді. Таким чином, більш значимою є орієнтація на *практичну (діяльнісно-поведінкову) компоненту професійної підготовки* майбутніх вчителів біології (екології) [2].



7 - Концептуальні відносини: світогляд, смисл діяльності, перспективи подальшої діяльності, безмежність розвитку та творчості
6 - Ієрархічні відносини людини зі світом, природою, суспільством (система цінностей, знання та застосування універсальних законів природи)
5 - Колективно-перетворювальні відносини: управління як здатність будувати стійкі відносини в команді однодумців на основі індивідуалізації
4 - Міжособистісні відносини: толерантність, авторитет, вдосконалення
3 - Пізнавальна активність: планування дій, управління наявними ресурсами
2 - Емоційні відносини до себе і до світу: вміння взаємодіяти в команді, гармонія взаємовідносин
1 – Ресурсна база для здійснення проектної діяльності студентами: інструменти, методи роботи, література, дослідження в природі

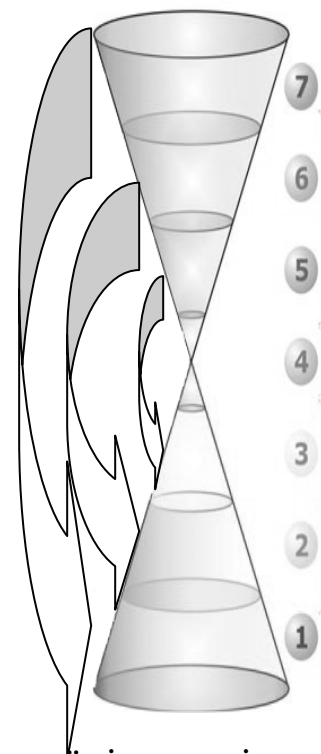


Рис. 1. Причинно-наслідковий зв'язок рівнів проектної діяльності

Когнітивна функція у навчальному процесі вищої школи превалює над усіма іншими, але не виконує своєї інтегруючої ролі (студенти отримують знання у розібраному безсистемному вигляді і тільки одиниці можуть здійснити процес систематизації самотужки). Комунікативній функції у вищій школі

надається замала увага. Більше превалюють традиційні класичні односторонні форми взаємодії між викладачем і студентом, а взаємодії між студентом і студентом у навчальному процесі взагалі подекуди не запрограмовані, оскільки існує тенденція індивідуалізації навчання до повного інколи усамітнення у своїх успіхах або невдачах.

Ситуацію поліпшують сучасні проектні технології, які зараз також почали успішно використовуватися в навчальному процесі у ВНЗ, але вони вимагають від викладача творчого підходу і переосмислення своїх тенденцій розвитку, на що йдуть далеко не всі, оскільки ці технології не є обов'язковими для впровадження. Тож, маємо як наслідок регулятивну функцію, яка здійснюється не з позицій творчого підходу і колективної співтворчості „знизу”, а низки директив, які спускаються у вигляді нормативних документів „згори”. Здоровий баланс та буфер-обмін ініціативами належним чином не здійснюється.

З огляду на зазначені вище тенденції, пропонуємо більш раціональний підхід до залучення молоді до активної діяльності через здійснення проектів за моделями системи громадського самоврядування. Будь-яка проектна діяльність студента здійснюватиметься більш продуктивно, якщо базуватиметься на чіткій структурі розвитку системи (в нашому випадку – педагогічної системи), в якій виділятимуться наступні стадії розвитку (рис.1):

1. Стадія формопобудови. За умови правильного спрямування вектору подальшого розвитку, тобто постановки цілей проектної діяльності важливу роль виконуватиме підбір ресурсної бази в освітньому середовищі, а саме необхідних інструментів, методів роботи, літератури, досліджень в природі, спостережень за живою природою, а також однодумців до своєї команди.

2. Стадія взаємодії. На цій стадії відбувається перенесення стилю взаємовідносин в системі „людина - людина” на систему „людина - природа”. Від успішної ціннісної орієнтації (пріоритетами загальної справи над особистою) залежатиме й успішне здійснення взаємодії студентів у різних видах діяльності по застосуванню всього того „інструментарію”, яким їх було наділено на попередньому етапі.

3. Стадія управління в системі взаємовідносин, що створена студентами в проектній діяльності. Розглядається нами як творчий рівень в розвитку системи, конкретне прикладання набутих знань, вміння добирати найнеобхідніше із загального потоку інформації задля досягнення поставленого результату, іншими словами, вміння управляти розвитком системи для досягнення тих цільових ідеалів, що закладалися з самого початку. Однак причинний рівень досить часто втрачається в сучасному процесі природничої освіти студентів, а саме рівень колективної співтворчості.

4. Стадія синтезу приводить до результату в проектній діяльності, а також до розкриття подальших перспектив застосування набутих знань студентами.

Таким чином, можна навести чотири рівня природничо-екологічних установок майбутніх вчителів-біологів, що формуватимуться в результаті їхньої проектної діяльності.

Екологічні знання професійного характеру на основі системних світоглядних ціннісних орієнтирів розвитку як особистості, так і суспільства в цілому можуть слугувати хорошим підґрунтям для формування простору подальшого прояву особистості майбутнього вчителя в усіх типах колективів, які він створюватиме. Стадія *формоутворення*, яка вимагає найбільшої затрати матеріальних та енергетичних ресурсів. *Практико орієнтована базова світоглядна установка.*

Стадія *взаємодії* – коли утворюються активні взаємозв'язки між тими елементами системи, які були зібрані на першій стадії. *Естетична установка*, як установка, що характеризуватиме гармонію колективно-перетворювальних взаємовідносин, як відображення таких у світі природи.

За умови поступового формування перших двох стадій відбуватиметься мотивація до *діяльності екологічного спрямування*, яка призводитиме до потреби в екоатрибутивній поведінці майбутнього вчителя, самореалізації його особистості в екологічній сфері діяльності. За таких умов стає можливим *самоуправління в сфері професійної діяльності з точки зору її екологічної доцільності*, тобто етап управління. *Ментальна установка.*

Соціалізація особистості майбутнього вчителя в плані екологізації своєї професійної діяльності (етап синтезу) таким чином відбуватиметься відповідно до орієнтиру, що був взятий на початку зародження та формування мети проектної діяльності. *Етична установка.*

Список використаних джерел

1. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону: И-во «Феникс», 1996. – 480 с.
2. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. Інтегрований підручник для педагогів ринкової системи освіти / Підласий І.П. – К.: Видавничий дім „Слово”, 2004. – 616с.
3. Поляков В.А. Универсология / Поляков В.А. – М.: Амрита-Русь, 2004. – 320с.
4. Степанюк А. В. Методологічні основи формування цілісних знань школярів про живу природу / А. В. Степанюк. - Тернопіль, 1998. - 163с.

СИСТЕМА ГРОМАДСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ФОРМА УПРАВЛІННЯ ПРИРОДНО - ЗАПОВІДНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ (НА ПРИКЛАДІ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ «ЯЛІВЩИНА»)

Колесник М.О.¹, Лисогір Т.М.²

¹*Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка,*

²*Чернігівська ЗОШ І-ІІІ ст.,
м. Чернігів*

Вивчаючи стан справ щодо природно - заповідних та природно - екологічних територій міста на протязі останніх 7-ми років, фахівці та науковці

підтверджують висновки, зроблені вченими ще на початку 20 століття, що історично сформована територія урочища «Ялівщина», розташована в північно-східній частині Чернігова та р. Стрижень утворюють унікальну екосистему, яка є легенями міста й значною мірою зменшує антропогенне навантаження та пом'якшує несприятливі наслідки кліматичних змін. З кінця ХІХст. надра Ялівщини забезпечують чистою артезіанською водою майже третину чернігівців.

Представники природоохоронних установ та організацій, ПЕК (погоджувальна експертна комісія з питань Ялівщини, створена у січні 2007р. з числа громадскості), громадськість міста також звернули увагу на низку рішень міської влади за останні 10 – 15 років, які призвели до значного зменшення території зелених насаджень в Ялівщині через приватизацію та комерційну забудову лісопарку. Було відмічено, що плануються й нові методи виведення унікальних територій «Ялівщини» з суспільного користування з подальшою приватизацією. Таким чином, територія зелених насаджень лісопарку з 200 га у 1950-х роках вже набагато зменшена від початкової.

Враховуючи сумний досвід знищення унікальних природних об'єктів, в тому числі й лісопарку Ялівщини, громадські організації, громадськість міста, фахівці та вчені вважають, що єдиним реальним шляхом збереження та утримання природо - заповідних та природно - екологічних територій є впровадження системи громадського самоврядування на цих територіях.

Саме таке управління, враховуючи потреби збереження середовища й розумного його використання, може поєднати та дати розвиток всім складовим унікальної території Ялівщини: історико-археологічній, науково - красзнавчій, виховній, природо - охоронній, освітній, просвітницькій, естетичній, оздоровчо-рекреаційній та туристичній, зберегти дані території для прийдешніх поколінь.

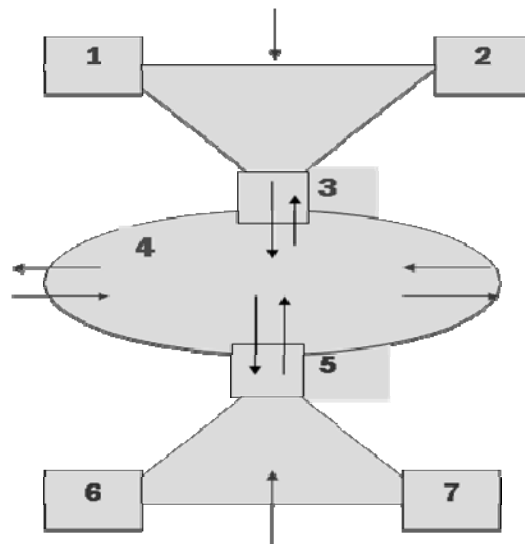


Рис.1. Содель системи громадського самоврядування (СГрС)

Система громадського самоврядування (надалі СГрС) в рамках державного управління природо - заповідними та природно - екологічними територіями на прикладі організації функціонування регіонально – ландшафтного парку (РЛП) «Ялівщина» може мати наступну структуру:

1 – Законодавча влада (ЗВ) – Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди України), нормативні акти мінприроди та міжнародне законодавство в даній сфері діяльності. Функція стратегічного планування.

2 – Виконавча влада (ВВ) – адміністрація РЛП «Ялівщина». Функція стратегічної організації взаємозв'язків.

3 – Громадська Наглядова Рада (ГНР) - Функція стратегічного мотивування до узгодженості дій та єдності. До складу ГНР входять фахівці та науковці відповідного профілю, юристи, представники громадських організацій міста та області, в статуті яких передбачений екологічний та природо-охоронний напрямки діяльності, можливе залучення представників міжнародних екологічних та природоохоронних організацій, тощо.

Громадська наглядова рада діє на волонтерських засадах у відповідності до Кодексу, який розробляється та приймається всіма членами ради. Одним з принципових положень Кодексу є зобов'язання не використовувати своє перебування в складі громадської наглядової ради в особистих, політичних, спекулятивних, популістських, вузьковідомчих, корпоративних, комерційних або рекламних цілях, не робити свої інтереси, чи своє бачення вирішення проблем пріоритетними, а всі пропозиції та рішення підпорядковувати головній спільній меті – відродженню Ялівщини як історичної, екологічної, рекреаційної, туристичної, просвітницької та навчальної перлини міста та регіону, яка має стати брендом (візитною карткою) Полісся.

Мета громадської наглядової ради:

- Одержання унікального досвіду вирішення значимих для міста та його громадян питань, з широким залученням громадськості в рамках розбудови місцевого самоврядування, набуття досвіду свідомої, ефективної, колективно - узгодженої співпраці на основі колективної стратегії громадськості, органів державного та місцевого управління.
- Сприяння розробці та проектуванню заходів щодо збереження, утримання та подальшого розвитку РЛП «Ялівщина» з залученням відповідних фахівців та експертів, в т.ч. міжнародних.
- Проведення незалежних експертиз щодо рішень та можливих наслідків впровадження рішень, які приймаються представниками держуправління даними територіями, контроль їх виконання.
- Моніторинг громадської думки щодо можливих нових напрямків розвитку РЛП «Ялівщина», поліпшення роботи, розвитку волонтерського руху, тощо.
- Аналіз пропозицій, ініціатив, ідей, проектів від підприємств, установ, організацій та громадян міста щодо втілення тих чи інших рішень, проектів стосовно відродження Ялівщини та облаштування РЛП

«Ялівщина» за кращими світовими стандартами та у відповідності до національних та місцевих традицій.

- Заохочення та залучення підприємств, установ, організацій, громадян міста до постійної шефської роботи на території РЛП «Ялівщина».
- Сприяння щодо залучення новітніх ідей та технологій у екологічній, природоохоронній, науково - дослідницькій галузях.
- Сприяння залученню до наукового, історико-археологічного, освітньо-просвітницького, краєзнавчого, туристичного (зелений, освітній, історичний туризм, тощо), рекреаційно-оздоровчого напрямків розвитку РЛП «Ялівщина», знаних в Україні та зарубіжних спеціалістів, фахівців, науковців.

Для ефективного, погодженого стратегічного та тактичного планування роботи РЛП та втілення планів в життя Законодавча (місцева), Виконавча влади та Громадська Наглядова Рада делегують своїх представників в погоджувальну експертну комісію (ПЕК) для узгодження всіх питань, в т.ч. і конфліктних.

4- 12 основних напрямків (функцій) діяльності РЛП «Ялівщина». Реалізація зовнішніх взаємозв'язків на основі змістовної мотивації. Проведення загальних зборів та узгодження діяльності відповідно до стратегічного плану розвитку, внесення корекції.

5- Виробнича гілка самоврядування РЛП «Ялівщина» - функція тактичного та оперативного планування, націлена на ефективний та стабільний ріст добробуту РЛП та його співробітників через широке залучення ініціатив, пропозицій, проектів, тощо штатних працівників РЛП «Ялівщина» та створення умов для їх реалізації в рамках напрямків діяльності РЛП, кар'єрний ріст працівників.

6 – Територіальна гілка самоврядування РЛП «Ялівщина» - функція узгодженого управління певною територією, націлена на тісну співпрацю РЛП з громадськістю міста, науковцями, дослідниками, просвітніми та навчальними закладами, музеями, тощо, створення експериментальних майданчиків в рамках РЛП для отримання РЛП всесвітнього визнання.

7 – Соціальна гілка самоврядування РЛП «Ялівщина» - функція тактичної та оперативної мотивації діяльності, опікується створенням системи безперервної освіти (СБО) та підвищенням кваліфікації співробітників, їх культурного, світоглядного рівня, сприяє формуванню лідера нової епохи, тощо.

- Виробнича, Територіальна та Соціальна гілки самоврядування РЛП «Ялівщина» делегують своїх представників в погоджувальну експертну комісію (ПЕК) РЛП для тактичного й оперативного контролю, узгодження всіх питань.

Висновки

Проект створення РЛП «Ялівщина» є ініціативою ПЕК з питань Ялівщини, що функціонує з січня 2007 року, а тепер як Погоджувально-Експертна Комісія (ПЕК) з питань організації та функціонування РЛП «Ялівщина». У відповідності до чинного законодавства України у лютому 2007році ПЕК надав

всі необхідні документи щодо створення природно заповідного об'єкту на території лісопарку «Ялівщина» у форматі РЛП «Ялівщина».

Сім років співпраці ПЕК з науковцями та фахівцями, громадськими організаціями та державними установами дали можливість глибокого вивчення питань, пов'язаних з природо – охоронною галуззю та громадським самоврядуванням. За цей час, на основі універсальної моделі самоуправління, створеної в рамках Міжнародної наукової школи універсології, що була апробована протягом 20 років в більш ніж в 100 її колективах, ми створили модель системи громадського самоврядування (СГрС) в рамках державного управління природо - заповідними та природно - екологічними територіями на прикладі управління регіонально – ландшафтного парку (РЛП) «Ялівщина». Основні принципи функціонування СГС викладені в основній частині.

Модель «Система Громадського Самоврядування», як узгодження державної та громадської систем управління, застосовується з метою:

- Діагностики наявності умов, що сприяють розкриттю здібностей та ініціативи людини;
- Прогнозування умов творчого росту всіх суб'єктів виробничої системи;
- Моделювання розвитку самоврядування на основі впровадження універсальної схеми самоврядування й підготовки кадрів (активу) самоврядування.

Список використаних джерел

1. Пашкус Н.А. Современные теории управления: теории менеджмента на пороге XXI века / Н. А. Пашкус, В. Ю. Пашкус, З. А. Савельева. — СПб.: Изд. дом "Сентябрь", 2002. — 268 с.
2. Поляков В.А. Моделирование системы общественного самоуправления / В.А.Поляков.. — Мн.: Вэвр, 2000. — 124с.
3. Поляков В.А. Универсальная экономическая теория. Организационный механизм управления / В.А.Поляков. — М.: Новый центр, 2004. — 192 с.
4. Поляков В.А. Философия управления / В.А.Поляков. — М.: Новый центр, 2012. — 88 с.
5. Субетто А.И. Ноосферизм. Т. 1. Введение в ноосферизм / А.И.Субетто. — СПб.: Астерион, 2003. — 538 с.
6. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. — М.: Кристалл, 2001. — 638 с.

ЛЮДИНА В ЕКОЦЕНТРИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МАЙБУТНЬОГО

Колесник О.С.,

Київський університет імені Бориса Грінченка,

м. Київ

Динамічні зрушення у різноманітних сферах діяльності людини, що пов'язані з інтенсивними інформаційними потоками і змінами у способах комунікації, загостренням екологічних проблем, уніфікацією (глобалізацією) культур, котра, втім, супроводжується поглибленням концептуальних

розбіжностей між співіснуючими цивілізаційними моделями та відповідними військовими конфліктами, призводять до переосмислення вихідних аксіом (міфів), на яких ці моделі ґрунтуються. Спільними базовими принципами для сучасних культур є споживацьке ставлення до світу й природних ресурсів, гіпертрофований антропоцентризм, принцип змагальності як основа успішності в житті та професійній діяльності. Переважній кількості сучасних нам культур притаманний прагматизм і відсутність стратегічного бачення сталого розвитку відкритих систем у взаємодії. При цьому значущі для майбутнього планети відкриття інколи замовчуються, а традиційні наукові студії виявляються констативно-дескриптивними, вузько-інструментальними та обслуговують окреслену вище цивілізаційну модель.

Тенденція до інтеграції методологій різних галузей гуманітарних наук, а також увага до різноманітних аспектів знаково-опосередкованої взаємодії людей та лінгвоспільнот на усіх рівнях мовно-мовленнєвої діяльності [1; 9; 10], що пов'язується з результатами новітніх розвідок у точних і природничих науках, визначають актуальність пошуку ґносеологічних орієнтирів, що дозволяють адекватно інтерпретувати потік вхідних сигналів від світу / світів, що перебувають у динамічному стані поточкових трансформацій. Принцип антропоцентризму (Гесіодівська теза "людина - мірило всіх речей" як спосіб раціоналізації дійсності), що декларується як визначальний у наукових студіях останніх десятиліть, вичерпав себе у традиційному розумінні. Його зміст сформований у межах міфу-симулякру "людина це центр", "божество", "майстер у майстерні", "машина".

У сучасних наукових парадигмах декларована увага до людини супроводжується достатньо чітким акцентом на особистості (зокрема, мовній особистості) як вищому рівню її розвитку, соціалізації та духовного становлення [3; 4; 8]. Здійснювані розвідки не виходять за межі механістичного розуміння людини як *homo sapiens*, тобто, як виду роду Люди (Номо) із родини гомінід в роді приматів, що має значний ступінь розвитку матеріальної та нематеріальної культури (виготовлення та використання знарядь праці), здатність до мовно-мовленнєвої діяльності та розвинене абстрактне мислення (=X00). При цьому, орієнтація власне на особистість (укр. *особистість*, пол. *osobistość* → "особина", що акцентує ідею винятковості, дискретності, одиницності (пол. *jednostka*, укр. *один*, а. *one*, безособовий маркер людини, що, в принципі, не враховує її індивідуальні властивості; рос. *личность* ~ *личина*, що імплікує набуття людиною ситуативних рольових іпостасей) як раз і породжує міф-симулякр, базовий смисловизначальний оператор як у наукових студіях так і у культурно-світоглядних трансформаціях. Вихідна "системна помилка" тиражується у хибній концептуальній матриці: традиційний антропоцентризм (егоцентризм) є основою споживацького світогляду представників паразитичної цивілізаційної моделі, орієнтованої на техногенні способи діяльності та ігнорування сутності й призначення людини.

Ми ведемо мову про глибинні зрушення у ціннісному, когнітивному та поведінковому планах людини й оточуючого її енерго-інформаційного простору в сучасну нам епоху трансформацій. Відповідно, вимагає переосмислення сутність людини як інтерпретатора дійсності та окреслення уявлень про неї як "сигніфікативної інтерпретанти". Традиційні характеристики "мовної особистості" [4] не є вичерпними для розуміння сутності ЛЮДИНИ. Природу людини пропонуємо розглядати не в контексті оператора (ЩО ?), а в межах понятійних орієнтирів, заданих оператором (НАВІЩО ?). Базові ознаки ЛЮДИНИ як елемент мережі ЖИТТЯ / учасника міжсистемних взаємодій ми розглядаємо в координатах ієрархічно аранжованих і синергетично (контекстуально) проявлених онтологічних, функціональних, просторово-темпоральних і аксіологічних ознак. Ці ознаки вписуються до універсальної багатовимірної моделі, що в ієрархічному (парадигмальному) плані охоплює матеріальний (фізіологічні) (1), емоційно-чуттєвий (2), ментальний (3), соціально-адаптивний (4), соціально-діяльнісний (5), ціннісний (6), світоглядно-креативний (7) рівні людини. У синергетичному (синагматичному) вимірі розкриваються типи відносин: родинний (найближчі родичі - 1), сімейно-родовий (члени сім'ї, роду - 2), професійний (колеги - 3), соціально-синергетичний (друзі, партнери - 4), колективно-синергетичний (однодумці, рівень творчої співпраці колективів - 5), ціннісно-синергетичний (національний - 6), природо-відповідний (наднаціональний, загальнолюдський - 7) [6].

З огляду на практично невичерпну кількість визначень і номінацій ЛЮДИНИ, конфігурацію смислового атрактору, що їх об'єднує та детермінує контекстуальні асоціативні імплікації, ми визначаємо з опорою на вихідні аксіоматичні "нано-міфи", закодовані у змісті внутрішньої форми імен концепту ЛЮДИНА.

Так, а. *anthropo-* < дгрец. *άνθρωπος* "чоловік, людська істота" < аттік. *andra* (р.в. *andros*) < грец. *aner* "чоловік" (протисталяється божеству, жінці) [12] < іє. *ner-(t), aner-* (*aner-*?) асоціюються зі значеннями "(магічна) життєва сила" та "людина"; *nerio-, nōro-* "чоловічий, сильний" як у дінд. *nār-* (*nā*), авест. *nar-* (*nā*) "чоловік, людина"; дінд. *nārī*, авест. *nāirī* "жінка", дінд. *nārya-*, авест. *nairya-* "чоловічий, мужній" - подібно до дінд. *sūndra-* "повний життєвої сили, молодий", авест. *hunara-* "чудесна сила", дінд. *nṛtū* "герой (пор. дірл. *so-nirt*, кімр. *hy-nerth* "хоробрий, сильний". У свою чергу, грец. *ναρει, ενεργει* (спорідн. з *ner-(Π)* "під, низ", пор. дісл. *nordr*), *ανηε, -ερα, ανδρος* "чоловік, людина", *ανδρειος* "мужній, міжність", *ενηναρ* "повний життєвої сили", алб. *njer* "чоловік, людина", лат. *neriōsus* "спротив, сильний [звук]", *Neriō, -īenis* "сильна"- ім'я богині, пов'язаної з культом Марсу; кімр. *ner* "герой", дірл. *ner* "кабан" (тотемічна номінація, де кабан асоціюється з життєвою / репродуктивною силою), дірл. *nert*, кімр., корн. *nerth* "мужність, армія", брет. *nerz* "сила", дірл. *nertaim* "я зміцнюю / даю сили", кімр. *nerthu* "зміцнювати, підтримувати", брет. *nerza* "зміцнювати"; дірл. *nār* (**nōro-*) "шляхетний, мужній", гал. власні імена *Nerto-hriga, Esu-nertus*, герм. *Nerthus* ім'я богині

родючості, дісл. *Njordr* - ім'я бога родючості (Нйорд з роду Ванів, пращур Фрейра та Фреї, також пов'язаних з процесами породження і родючості) [14: 765].

Наведені етимологічні паралелі виділити базові ознаки людини як "носій сили, енергії" та "здатний породжувати". Акцентуація зв'язку сем "сила" та "божественність" уможлиблюють подальшу інтерпретацію: людина - носій і провідник енергії, організований як фрактальна копія "божественних" (надсистемних) паттернів енерго-інформаційного обміну. При цьому базові типи енергетичних взаємодій розглядаються у дзеркалі змісту концептів-міфологем ВОГОНЬ, ЗЕМЛЯ, ПОВІТРЯ, ВОДА [5], що проявляються у наборі сценаріїв (як універсальних так і етноспецифічних) за участю людини, етносів і міфопоетично осмислених складників різних планів буття.

Відзначимо також наступні паралелі: гот. *wair*, да., двн., фриз. сакс. *wer* "людина, чоловік" (у да. мові маркер чоловічої статі на противагу *wif*), дпівн. *verr* "людина, одружений чоловік", норв. *verfader*, ддан. *värfader* "свекор, тесть", швед. *värbror* "свекор", н. *Werwolf*, *Wergeld*, а. *wergild*, лат. *vir*, дірл. *fer* (*fear*), дінд. *vīráh* "чоловік, герой", лит. *výras* "чоловік" < іє. **uīros / uiros* "людина, чоловік" (гіпотетично, за [7: 591] ← **uei*- "плести, зв'язувати", яка імплікує "перехідність" людини як виду від сакральної (інформаційної) надсистеми до матеріальних нижчих світів природи), а також функцію "структурування простору" через "зв'язування" (функція жіночого начала, енергії ЗЕМЛІ). Ми також пропонуємо співвідносити цю одиницю з і.є. *uei-*, *ueiā-i uī-* "починатись, шлях" / "сила" [14: 1123], що дозволяє інтерпретацію "носій програми", "той, що визначає напрямок (розвитку)". Це узгоджується з нашим розуміння базової функції чоловічого начала (енергії ВОГНЮ). Показово, що і.є. *uei-*, *ueiā-i uī-* може розглядатись як джерело да. *wer* і да. *wif*, що вказує на первинну синкретичну єдність двох начал людини як діалектичної відкритої системи.

Існує версія гел. *fear* "людина", ірл. *fear*, дірл. *fer*, вал. *gwr*, корн. *gur*, брет. *gow*, дпівн. *verr*, а. *werwolf*, снкр. *vīra* < **viro-s* "верхній, супер" [13: 168], що дозволяє підкреслити "божественність" (фрактальну подібність) людини як провідника і "оператора" різних видів енергії, а також діалектично різно-орієнтовану систему (як "догори" так і "донизу" залежно від аксіологічних домінант). У кельтських мовах наявна номінація гел. *duine* "людина", ірл, дірл. *duine*, (мн. *dóini*), вал. *dyn*, (мн. *dynedd*), корн., брет. *den*, *dunjd-s* "смертний", спорідн. з грец. *θανειν* "помирати", *θανατος* "смерть", *θνητος* "смертний", а. *dwine*, снскр. *dhvan* "розбиватись на друзки" [13:146], що віддзеркалює властивість ЛЮДИНИ як системи здатної до "перезавантаження", а також орієнтованої на стратегічну еволюційну трансформацію (рівень 4 - як перехід / зв'язок між матеріальним та інформаційним планами буття).

Укр. *людина*, *люди* і спорідн. з ним пол. *lud*, *ludzie*, чес. *lid*, *lide*, болг. *люде*, псл. *ljudъ*, **ljudъe*, лит. *liáudis* "народ", лтс. *liaudžià* "домочадці", двн. *liut*, свн. *liute*, н. *Leute*, гр. *ελεύθερος*, лат. *liber*, *liberi* "діти", гот. *liudan* "рости",

дінд. *ródhati* "росте", алб. *lenj* "народжується, виникає" < і.є. **leudho-* / *leudhi-* **leudh* "рости" [2 (3: 323)] вказують на властивості ЛЮДИНИ як системи, здатної до розширення і само відтворення (у сенсі дуалістичної природи речей, потенційно – система-паразит).

Слов'янський новотвір *чоловік* не має відповідників в інших і.є. мовах, у той час як навіть у слов'янських мовах відсутні точні відповідники його складникам. Так укр. *чоловік*, рос. *человек*, біл. *чалавек*, пол. *człovek*, слц. *čłowjek* "людина, одружений чоловік", болг. *човен* "людина, мужчина", псл. *čelověкъ* / *čьlověкъ* "людина, одружений чоловік, слуга" не має одностайно сприйнятої етимології, може співвідноситись з кількома значеннями: а) псл. *čel'adъ* "людина, одружений, слуга" + лит. *vaikas* "дитя, син", прус. *waix* "слуга, наймит", тобто, "член роду", що, гіпотетично, має субординатний статус (відголосок матриархату?); більш спірні версії: б) < *čelo* "чоло, лоб" + *věкъ* "сила" < **"розумний (?)"*, "той що має силу в лобі", типологічно наближений до одного із значень *άνθρωπος*; в) як одноосновне *čelov-ěk* як "член племені"; г) < *словекъ* < *словити* "мовець"; д) енклітика займенників типу пол. *kolwiek* (*kdokolivek* "будь-хто"); е) *čelo-* ≈ двн. *halid*, да. *halæð* "чоловік, воїн, герой", гр. *κέλор* "син, нащадок" [2 (6: 339)]. Наведені етимології інтегруються за ознаками "субординатний, підпорядкований", тобто, не "домінатор" / "бог", а "ієрархічно узгоджена ланка у мережі Життя", що відповідає принципам природо-центризму (відголосок давнього язичницького світогляду) та системності. Етимологія (д) віддзеркалює "поліцентричність" / "багатоядерність" і нежорстку категоріальність (плинність, динамізм) структур різної природи (соціальних, ментальних, знакових), до яких залучена людина.

Ознаки "розумний" і "мовець" інтегруються через значення "сила" - сила розуму як творчо-перетворювальний чинник та сила знаку (сакрально-магічні властивості мовного коду в контексті міфологічної картини світу) як інструмент перетворень у світі. З огляду на етимологію (а), людина як носій СИЛИ є актантом, що діє в рамках природо-доцільних обмежень; етимологія (е) дозволяє інтерпретацію "надзвичайний", "творець незвичайного" (тобто, "той, що може виходити за межі", "творець профілів" у неструктурованому енерго-інформаційному полі) та, водночас, "елемент системи (роду, соціальної групи)", яку в певних контекстах він захищає. Етимологія (е) набуває особливого змісту, якщо припустити зв'язок з і.є. **kel-* "підносити, високий" [14: 544], звідси *чоло* як "найвищий компонент тіла"; відповідно, "підвищення" в абстрактно-логічному сенсі постає як "профілювання", творення *нового*, пов'язане зі *зламом старого* і зусиллями (*протистоянням*), асоційованими з героїчною діяльністю.

Універсальною номінацією людини є євроазіат. **tān-*, і.є., **tan-*, урал. **tańć-* (основа самоназв мадяр та мансійців) [15]. З цими основами у германських мовах співвідносяться: а. *tan*, да., двн., *tan*, нл., шв. *tan*, дісл. *taðr*, *tannr*, гот. *tanpa* < *герм. *tanwaz-* < і.є. **tann-* (< **tani-*) "людина". Серед гіпотез [7: 374] відзначимо: а) < і.є. **men-* "думати" (за гіпотезою В.В. Левицького і.є. **men-* < *semā-* / *smē-* "різати, розщеплювати", тобто, "думати" =

"розкласти на частини"; пор. дісл. *tinir* "душа, думка", *тина* "пригадувати", гот. *gamunds* "спогади", да. *gemynd* "розум, пам'ять", укр. *пам'ять*. Такий підхід узгоджується з нашим розумінням того, що 1) базовою функцією ЛЮДИНИ як ТВОРЦЯ (інтерпретатора) є саме ментальна діяльність (зв'язок з інформаційною сферою, сферою ДУХУ), яка становить рівень 3 в універсальній моделі ЛЮДИНИ-СИСТЕМИ; 2) "розкладання" є основою аналітичних операцій, притаманних ментальній діяльності людини, а з іншого боку - інгерентною властивістю руйнувати об'єкти, з якими людина взаємодіє; 3) ментальна діяльність є видом енерго-інформаційних процесів, що відповідає якості "антропний"; б) < **ghmon*- "земний", що або є дериватом **gumon*- / *gmanon*- з втратою *g* (зв'язок зі стихією (енергією) ЗЕМЛІ як контейнера ресурсів), або пов'язується з іє. **men*- як назвою духа або божества. На користь останнього свідчать власні імена: бога германців тевт. *Mannus*, кельтського божества дірл. *Manannán Mac Lir* "син моря", снскр. *Manu* "той, хто дав закон" [13: 394-395]. У цьому випадку людина постає як (фрактальна) копія божества-упорядника (співвіднесення зі стихією ВОДИ як сфери досягнення результатів при синергетичних взаємодіях систем). З цією ж основою пов'язане укр. *муж*, друс. *мужь*, ст.-слов. *мжжь*, болг. *мъжът*, сербохорв. *муж*, словен. *mož*, чес., слвц. *muž*, пол. *mąż*, в.-луж., н.-луж. *muž*, фін. *mies* "чоловік", драв. *man* "король, воїн, володар" [15].

З огляду на етимологію < **ghmon*- згадаємо новотвір а. *human* < дфр. *humain*, *umain* "людський; той що належить людині" < лат. *humanus* "людський" та "добрий, м'який, ввічливий, цивілізований" (лат. *humunculus* "маленька особа" - що, з одного боку, вказує на зменшений характер людини як копії божественної матриці а. *humiliate* "принижувати", а з іншого - вказує на потенційну орієнтацію "донизу"), спорідн. з *homo* "людина" і *humus* "земля, земляна істота" - традиційна маркована опозема до божественних істот. При цьому іє. **ghmon*- / *(*dh*)*ghomon*- "земляна істота" < **dhghem*- "земля" - віддзеркалює хтонічне начало в природі людини, а саме - матеріальну природу білкового "інформаційного носія", що в контексті сучасних лінгвокультур переосмислюється як а.розм. *skinjob*, *meatsuit*. Пор.: *þeir mannlikun // mörg of gerðu // dvergar í jörðu, // sem Durinn sagði*. (карлики багато з глини зліпили людських образів, як звелів Дурин) [16:10], *in sudore vultus tui vesceris pane donec revertaris in terram de qua sumptus es quia pulvis es et in pulverem reverteris* "у поті чола їстимеш хліб, доки не повернешся у землю, звідки тебе взято, бо ти ї прах і до праху повернешся" [17: (3:19)]

Суплетивні номінації колективів людей віддзеркалюють їхні властивості, які проявляються при взаємодії груп (кластерів носіїв / провідників енергії), резонансні взаємодії між якими є більш складними і менш контрольованими. Так, а.*people* < а.-фр. *peuple*, дфр. *peupel* "люди, населення, натовп" (також ісп. *pueblo*, іт. *popolo*) < лат. *populus* "люди, громадяни, натовп" невідомого (етруського ?) походження; реалізують базові семи "той, що займає простір /населляє" та "розширення / збільшення" ← "множинність". У свою чергу, а. *folk*,

да. *folc* "прості люди, плем'я, множина, загін, армія", дфриз. *folk*, дісл. *folk* "люди, загін", снл. *volc*, н. *Volk* < протогерм. **folkom* < протогерм. **fulka-*, ймовірно "загін воїнів" (пор. лит. *pulkas* "гатовп", цслов. *pluku* "військовий підрозділ", да. *folcstede* "місце проживання" "бойовище") [12]. Окрім значення "множина", ці номінації імплікують уявлення про "розширення", "заповнення", "войовничість" і потенційно конфліктний характер людських зібрань та схильність до реалізації домінантно-паразитуючої (відносно природи та слабших етносів) екзистенційної стратегії (рівень 5).

Переосмислення сутності людини як основа нео-антропоцентризму (екоцентризму) відбувається за підходу до неї як до об'єкту, включеного у багаторівневі і багатопланові відносини, що передбачають зрушення і зміну концептуальних домінант. Відповідно, ЛЮДИНА не є ані незмінним центром, ані "верхівкою" в системній ієрархії. Це відкрита система, здатна до самопідтримки і свідомих еволюційних трансформацій (*sustainable system*) - об'єкт з набором імперативних онтологічних ознак, що дозволяють йому бути цілісним, дискретним та диференційованим у мережах подібних об'єктів.

Здатність людини-системи до "сталого розвитку" зумовлена можливістю сприймати вхідні сигнали / ресурси (різної природи), обробляти вхідну інформацію та видавати наслідки інтерпретації, тобто, здійснювати енерго-інформаційний обмін, проводити енерго-інформаційні потоки (реалізовувати програми розвитку). Ці властивості визначають набір базових функцій ЛЮДИНИ: вона є провідником енергії та творцем варіантів світу / інтерпретатором дійсності. Виконання цих функцій і синергетично детермінованих ролей (родинних, соціальних, ігрових (релевантних у контексті модельованого фентезі-світу або реконструйованої історичної реальності попередніх епох), професійних - згідно вікових, гендерних та індивідуальних психофізичних рис) зумовлює корисність ЛЮДИНИ для надсистеми та ефективність взаємодії з рівно-ранговими сутностями у просторових кластерах, виконання процедур "адекватного менеджменту" для підсистем, що забезпечує поступ останніх.

Список використаних джерел

1. Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики : Монография / Т.И. Домброван. – Одесса : КП ОГТ, 2013. – 346 с.
2. Етимологічний словник української мови : В 7 томах / Укл. Болдирєв Р. В та ін. – К. : Наукова думка. – 1982 – 2006. – Т. 1–5.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
5. Колесник О.С. Функціонально-семантичні особливості номінації концептів СТИХІЙ // Мовні та концептуальні картини світу. – Вип. 46. – Ч. 2. – К. : Київський університет. – 2013. – С. 167 – 175.
6. Колесник О.С. Від міфосеміотики до нео-антропоцентризму у лінгвістиці/ Олександр Колесник // Наукові записки. – Серія: філологічні науки. – Вип. 137. - Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2015. – С. 435-440.

7. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2010. – Т.1. – 610 с.
8. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В.А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
9. Мізін К.І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології : Монографія / К.І.Мізін. – Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2011 – 448 с.
10. Потапенко С. І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу) : Монографія / С. І. Потапенко. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2004. – 360 с.
11. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий / Й. Хейзинга ; [пер. с нидерл.]. – М. : ЭКСТО-Пресс, 2001. – 352 с.
12. Etymological Dictionary of Modern English / Ed. by D. Harper. – access mode : <http://www.etymonline.com>
13. McBain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language / Alexander. A. McBain, LL.D. – Stirling : Eneas MacKay, 1911. – 426 p.
14. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bd. 1–2. – Bern : Francke. – 1959. – 1183 S.
15. StarLing database server / S. Starostin, G. Bronnikov, Ph. Krylov. - 1998-2012. — режим доступу : <http://starling.rinet.ru>
16. Völuspá. – access mode : <http://norse.ulver.com/edda/voluspa.html>
17. Vulgate (Latin) : John Chapter 3. – access mode : <http://www.sacred-texts.com/bib/vul/joh003.htm#019>

ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ І ОСОБИСТОСТІ У ДІТЕЙ ШЛЯХОМ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРИРОДНИЧОЇ ШКОЛИ НА ПРИКЛАДІ МЕЗИНСЬКОГО НПП

Корда О.В.

*Мезинський національний природний парк,
с.Свердловка, Чернігівська обл.*

Однією з важливих проблем сучасності є проблема взаємодії людського суспільства і природного середовища. Сучасні масштаби екологічних змін створюють реальну загрозу життю людей. Тому перед людством одним з основних постає питання формування екологічної культури та виховання підростаючого покоління.

Формування екологічної культури, гармонійних відносин людини й природи посідає в Україні особливе місце. В умовах загострення проблем взаємодії людства й природи постають невідкладні завдання і одне з них – виховання молодого покоління, здатного гармонійно співіснувати з природою, раціонально використовувати і відтворювати її багатства, психологічно готового оберігати природу. Так, в Законі України «Про освіту», одним з головних завдань визначається формування світогляду особистості, оскільки лише спираючись на світоглядні настанови, людина здатна зробити свідомий суспільний вибір.

Екологічне виховання – це безперервний педагогічний процес, що не має завершених часових меж, а поступово переходить з однієї стадії в іншу і спрямовується на усвідомлення учнями морально-етичних норм та правил суспільства стосовно природи, формування ціннісної сфери особистості, моральних переконань про необхідність шанобливого ставлення до всього живого та власної відповідальності за майбутнє довкілля.

Природнича школа відкриває перед своїми учасниками великі можливості для зростання і розвитку творчих здібностей та ініціатив, передбачає формування у дітей системи екологічних знань, почуттів, ставлень, а також екологічної поведінки, що є змістом виховної роботи по становленню їх екологічної культури.

Формування екологічної культури особистості важливо починати з дітей молодшого віку, враховуючи їхні морально-психологічні особливості. Діти сприймають на віру все сказане вчителем, його думка є для них більш вагомим, ніж думки друзів-однолітків, інших дорослих. Вони більш емоційні, ближче до серця сприймають негаразди інших, сильніше співпереживають. Проте їх слід мотивувати до природоохоронної діяльності.

Мезинський НПП, як осередок екологічної культури та виховання Подесення, у здійсненні еколого-освітньої діяльності найбільшої уваги надає роботі з учнівською молоддю. При цьому враховуються програма шкільного курсу природничих дисциплін, вікові особливості психології школярів, методологічні основи освітнього процесу, проведення екскурсій у природне середовище, позашкільної освіти учнівської молоді. А також використовується матеріально-технічна база та інтелектуальний потенціал Мезинського національного природного парку, як науково-дослідної установи.

На базі Мезинського НПП функціонує природнича школа «Юні природознавці» членами якої є учні 5-7 класів Свердловської ЗОШ І-ІІІ ст. Одним із основних завдань природничої школи є вивчення рослинного і тваринного світу. На теоретичних заняттях подається цікава інформація про тварин і рослини, проводяться ігри та вікторини для закріплення отриманих знань, а під час практичних – організовуються екскурсії в природу та екологічні акції. Значна увага приділяється самостійній підготовці дітей. Для цього їм даються домашні завдання. Також використовуються тематичні навчальні фільми та презентації, які демонструються через проектор. Навчання проводиться не лише за допомогою дидактичних, а й мистецьких засобів (малювання, рольові ігри).

Вивчаючи й аналізуючи довкілля, учні виявляють факти його забруднення, моделюють ситуації і знаходять можливий шлях позитивного їх вирішення у формі предметних, ігрових, ситуаційних уроків, на яких кожний учень має змогу одержувати первинні результати в пізнанні навколишнього світу. Практична діяльність формує активне ставлення до навколишньої дійсності, перетворює здобуті в процесі пошуку знання в переконання. Саме за

таких умов відбувається єднання емоційних, прикладних чинників, інтенсивно формується світогляд дитини.

Природнича школа при національному парку дає можливість сформувати пізнавальний потенціал екологічних знань для подальшої бази вивчення природничо-математичного циклу, виховувати особистість, яка усвідомлює місце людини у довкіллі, через ознайомлення з рослинним і тваринним світом, розкриття взаємозв'язків і взаємозалежностей у природі, вивчення та дослідження куточків рідного краю.

Основними джерелами формування екологічної культури школярів виступають:

а) пізнавальна діяльність учнів, пов'язана із спостереженням навколишнього середовища;

б) дослідницька діяльність, що передбачає різноманітну активну природоохоронну роботу;

в) практична (прикладна) діяльність, що виникає і розвивається під впливом цілеспрямованого дослідницького пошуку і формує активне ставлення до навколишньої дійсності, перетворюючи здобуті в процесі пошуку екологічні знання у практичні навички природоохоронної роботи.

В процесі екологічного виховання учні набувають знань про навколишнє середовище, його захист для збереження гармонії, краси, навчитися охороняти природу.

Такі знання, уміння й навички не можуть існувати без самого осмислення школярами екологічних явищ, а також естетичної краси власне природи. Окремою стороною розглядається розуміння учнями негативних наслідків дій людини в природі.

Таблиця

Програма занять природничої школи «Юні природознавці»

№	Вид	Тематика заняття
		<i>Вересень - Листопад</i>
1.	навч.	Вступ. Людина частина природи.
2.	навч.	Вплив людини на природу.
3.	навч.	Явища живої та неживої природи. Взаємозв'язки в природі.
	пр.	Екскурсія в природу для ознайомлення з елементами живої та неживої природи.
4.	навч.	Значення рослин у природі, житті людей, народного господарства.
5.	навч.	Тварини у природі і навколо нас.
	пр.	Розповідь про свою улюблену тварину.
6.	навч.	Осінь в лісі.
7.	пр.	Екскурсія в природу. Збір природних матеріалів.
8.	навч.	Як дикоростучі рослини стали культурними.

	пр.	Використання природного матеріалу для виготовлення різних виробів, букетів і композицій.
9.	навч.	Повітря, його значення в житті людини.
10.	навч.	Екологічні проблеми України.
11.	навч.	Здоров'я і здорове харчування.
	пр.	Вікторина на тему: «Здоровим бути - круто!»
		Грудень - Лютий
12.	навч.	Рослини взимку. Особливості хвойних вічнозелених дерев та кущів.
13.	навч.	Життя птахів взимку. Знайомство з зимуючими птахами нашої місцевості.
	пр.	Вікторина на тему: «Зимуючі птахи». Підгодівля птахів.
14.	навч.	Як зберегти ялинку перед новорічними святами
15.	пр.	Підготовка ялинкової композиції з підручних матеріалів.
	пр.	Участь в конкурсі «Букет замість ялинки» та у Всеукраїнській акції «Не рубай ялинку».
16.	пр.	Виготовлення виробів і композицій з природних матеріалів.
17.	навч.	Раціональне використання та охорона ґрунтів. Вплив діяльності людини на ґрунти.
18.	навч.	Кімнатні рослини, їх роль у нашому житті. Вирощування та догляд за ними.
19.	навч.	Способи захисту людини від несприятливих факторів довкілля за допомогою рослин.
		Березень - Травень
20.	навч.	Вода - основа життя. Значення води в житті людини.
21.	навч.	Рослини символи України. Символіка рослин у народних обрядах.
22.	навч.	Охорона рослин. Знайомство з рослинами, що занесені до Червоної книги України.
23.	навч.	Первоцвіти нашого краю. Життя рослин весною.
	пр.	Участь у Всеукраїнській акції «Збережи первоцвіти», конкурс малюнків первоцвітів.
24.	пр.	Екскурсія в природу «Весняне пробудження природи»
25.	навч.	Птахи нашого краю. Вікторина на тему: «Зустрічаємо птахів».
	пр.	Виготовлення шпаківень та їх розвішування.
26.	навч.	Птахи навесні. Життя тварин навесні.
27.	навч.	Охорона тварин. Знайомство з тваринами, що занесені до Червоної книги України.
28.	навч.	Ліс — зелене багатство країни, його збереження й охорона.
	пр.	Вікторина на тему: «Ліс – наше багатство».
29.	навч.	Комахи та їх значення в природі та житті людини.

	пр.	Спостереження за комахами.
30.	навч.	Зупинимо навалу сміття.
	пр.	Акція «Чистий берег». Виготовлення поробок зі сміття.
31.	навч.	Бесіда про охорону зелених насаджень.
	пр.	Акція «Садимо дерева – відроджуємо землю».
32.	навч.	Основні заповідники України.
	пр.	Демонстрація екологічних фільмів.
33.		Підсумкове заняття.

Основними чинниками, які зумовлюють актуальність проблеми екологічного виховання є порушення природного балансу, яке викликане діяльністю людини, тому одним з основних завдань екологічного виховання – сприяти накопиченню екологічних знань, виховувати любов до природи, прагнення берегти і примножувати її багатства, формувати вміння і навички діяльності людини в природі.

Отже, як результат діяльності природничої школи при Мезинському НПП можна назвати сформовану екологічну культуру школяра, що характеризується різнобічними, глибокими знаннями про навколишнє середовище, розумне та бережне ставлення до природи.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту». № 1158-15 від 11.09.2003.
2. Концепція екологічної освіти України// Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – №7. (Бібліотека ВЕЛ)
3. Наливайко А.Є., Симоненко Н.В. Гуртки еколого-краєзнавчого спрямування та їх роль у формуванні складових екологічного світогляду// Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (21-22 серпня 2014 р.) «Проблеми вивчення та охорони біорізноманіття в степовій зоні». – Дніпрорудне, 2014. – С. 185-191: іл..
4. Стефарчук Ю.П., Держипільський Л.М. Формування екологічної культури молоді – Косів: Писаний Камінь, 2006.

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА РОЗВИТОК ЕКОТУРИЗМУ В ІЧНЯНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРИРОДНОМУ ПАРКУ

*Маломуж В.М, Шульга О.О.
Ічнянський національний природний парк,
м. Ічня, Чернігівська обл.*

Ічнянський національний природний парк є природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою, науково-дослідною установою загальнодержавного значення і входить до складу природно-заповідного фонду України, охороняється як національне надбання щодо якого встановлюється

особливий режим охорони, відтворення та використання. Загальна площа парку становить 9665,8 га. Відповідно до ст.9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» одним із видів використання території національного парку є використання в рекреаційних цілях.

Гармонійне поєднання природного ландшафту, кліматичних умов обумовлюють високий рекреаційний потенціал Ічнянського національного природного парку, сприяє розвитку загальнооздоровчого і культурно-пізнавального відпочинку, туризму.

Однією з найбільш вдалих форм гармонійного співіснування людини і природи у процесі туристично-рекреаційної діяльності є екотуризм. Екологічний туризм на території Ічнянського національного природного парку об'єднує широкий спектр видів туризму, заснованих на використанні природних ресурсів і здійснюється за такими напрямками: екскурсії маркованими стежками та маршрутами, науково-пізнавальний, пішохідний, лижний, велосипедний, водний та орнітологічний туризм.

З метою розвитку сфери послуг для задоволення запитів туристів та відвідувачів було закуплено туристичне спорядження: палатки, килимки, спальні мішки, казанки, рюкзаки та інше необхідне спорядження. Для розвитку водного туризму, зокрема для катання на човнах на водоймах парку, можна скористатися надувними човнами, рятувальними жилетами. Орнітологічний туризм передбачає спостереження за птахами за допомогою спеціальних засобів, які є в парку. Для розвитку велосипедного туризму закуплено 10 велосипедів (5 чоловічих, 5 жіночих). Для організації лижних прогулянок по території парку в зимовий період придбано 10 комплектів лиж. Організовано прокат туристичного спорядження.

У мальовничих куточках парку влаштовані 26 місць для короткострокового відпочинку – бесідки, лави, столи, навіси від дощу. Для тривалого відпочинку пропонується двокімнатна модульна споруда на 4 особи та облаштовано 3 кімнати на 10 осіб в одному з приміщень еколого-освітнього центру. На території еколого-освітнього центру парку планується створити туристичний центр, який надаватиме інформацію не лише про відпочинок на території парку, а і відомості про можливості активного відпочинку в районі, а також будуть створені комфортні умови для довготривалого відпочинку та проживання в кімнатах готельного типу.

Раціональна організація екскурсій у межах парку здійснюється шляхом облаштування екологічних стежок та туристичних маршрутів. На території Ічнянського національного природного парку облаштовані еколого-пізнавальна стежка «В долині Іченьки», протяжністю 2,5 км та еколого-туристичний маршрут «Садове», протяжністю 4 км. Розроблено проект екологічної стежки «Урочище Кути», протяжністю 3 км. Активно відпочиваючи на маршрутах, відвідувачі зможуть ознайомитися з унікальними і типовими комплексами національного природного парку, характерними представниками рослинного та тваринного світу. Влаштування в межах природоохоронних територій

екологічних стежок і туристичних маршрутів здатне вирішити два важливих завдання. По-перше, забезпечити відвідувачам національного природного парку якнайповніше ознайомлення з її ландшафтами, цінними природними об'єктами, а по-друге мінімізувати вплив рекреації на природне середовище заповідних територій. Окрім того, екологічний туризм має надзвичайний освітньо-виховний потенціал, реалізація якого дозволяє суттєво вплинути на екологічний світогляд особистості. Особливо це важливо для туристів із урбанізованого середовища. Безпосереднє спілкування з природою, причому майже не зміненою антропогенною діяльністю, надає можливість людині не лише розширити свій екологічний кругозір новими знаннями та уявленнями про життя світу природи, але й поповнити емоційно-чуттєву сферу світогляду новими яскравими емоціями відносно певних екологічних об'єктів та явищ.

З метою популяризації туристичної діяльності установи активно представляється інформація про Ічнянський національний природний парк на туристичних виставках, видається друкована рекламno-інформаційна продукція (буклети, календарі тощо), є власний сайт. З метою поширення інформації про рекреаційні можливості парку проводяться виставки туристичного спорядження в рамках святкування Дня міста. На сьогодні удосконалюється організація туристичної діяльності шляхом співпраці з туристичними фірмами. Розвивається співпраця з туристичною компанією «Унікальна Україна», проводяться спільні екскурсії по території парку. Адже подорожі, пов'язані з перебуванням в практично незміненому середовищі, в наш час є найбільш перспективними.

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДЛЯ НАЙМЕНШИХ НА ПРИКЛАДІ ЗАНЯТЬ МЕЗИНСЬКОГО НПП З ДОШКІЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ

Наливайко А.Є.

*Мезинський національний природний парк,
с. Свердловка, Чернігівська обл.*

Формуванням у людей екологічного світогляду, створенням умов для спілкування людини з природою займаються фахівці з екологічної освіти Мезинського національного природного парку відповідно до діючого Положення про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України, затвердженого наказом Мінприроди від 21.09.98 №140. У здійсненні еколого-освітньої діяльності найбільша увага надається роботі з учнівською молоддю, при цьому використовується матеріально-технічна база та інтелектуальний потенціал НПП, як науково-дослідної установи.

Проблеми екологічного виховання та формування екологічної культури школярів у процесі використання народних природознавчих традицій

досліджували класики педагогічної думки (В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський та ін.), сучасні педагоги (В.П. Горощенко, Н.С. Жесткова, Л.І. Іщенко, А.І. Кузьмінський, Н. Є. Мойсеюк й інші).

Природа – джерело здоров'я і радості, неоціненне багатство. Вчити бачити красу рідної природи, виховувати бережливе ставлення до неї потрібно починати з раннього дитинства, коли інтерес до навколишнього особливо великий, та враховуючи при цьому їхні морально-психологічні особливості. Діти сприймають на віру все сказане вчителем, його думка є для них більш вагомою, ніж думки друзів-однолітків, інших дорослих. Вони більш емоційні, ближче до серця сприймають негаразди інших, сильніше співпереживають. Проте їх слід мотивувати до природоохоронної діяльності.

У процесі пізнання навколишнього світу дитина має полюбити природу, себе у природі тоді, можливо, ніколи не завдасть їй шкоди та збитків. Дуже гарно сказав російський письменник Леонід Леонов: «Створювати творців та захисників лісу більш важливо ніж вирощувати сам ліс». Цими рядками він не хотів принизити практичний бік справи, а підкреслив велику провідну роль екологічного виховання для охорони природи.

Екоосвітня Мезинського НПП підібрали цікавий і корисний метод виховання у дітей дошкільного віку екологічної культури, а саме метод використання художнього слова: читання художньої літератури, казок, легенд, загадок, прислів'їв на екологічну тематику, бо вони не лише збагачують розум, а й хвилюють душу.

Здійснювати екологічне виховання та ознайомлювати дітей з природою найбільш доцільно на основі казок. Бо саме казка займає вагоме місце у вихованні і навчанні дітей. Вона торкається і пробуджує усі сторони духовного життя дитини. Завдяки казці дитина дізнається про нові події, враження, вчиться аналізувати, співставляти, розуміти навколишню дійсність, не тільки розумом, а й усім серцем. З казки черпаються уявлення про справедливість і несправедливість. Коротенькі, але змістовні казки, наприклад, В.О.Сухомлинського («Чиста криниця», «Казки під голубим небом», «Квітка сонця», «Чому синиця плаче» й багато інших) вчать дітей любити і поважати батьків, природу, рідну землю та її мешканців. Ємкі, влучні, емоційно сильні, духовно піднесені казки й оповідання Сухомлинського для найменших здебільшого не популяризуються серед широкого загалу, проте мають величезний потенціал для виховання дітей на ідеалах добра, любові, поваги, невтомної праці, для підготовки їх до гідного і плідного життя в соціумі. А наше завдання виховати дітей розумними, допитливими, кмітливими, утверджувати в їхніх душах чуйність до найтонших відтінків думки й почуття інших людей.

Діти із задоволенням слухають прості та доступні дитячій уяві казки, які фахівці НПП використовують не лише на занятті в дитсадку, а й читають при виходах у природу, сівши у тихеньке місце в царині рослинного і тваринного світу.

Сьогодні наша планета знаходиться у небезпеці і зберегти та захистити її зможе та людина, яка любить і розуміє природу. Виховати таку людину – це наше завдання.

Список використаних джерел

1. <http://ditky.in.ua/kazky-suhomlynskogo>

КИМНАТА ЕТНОГРАФІЇ ТА ІСТОРІЇ КРАЮ РИХЛІВСЬКОГО ПРИРОДООХОРОННОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ВІДДІЛЕННЯ – ОСЕРЕДОК ЗБЕРЕЖЕННЯ СТАРОЖИТНОСТЕЙ

Наливайко А.Є.

*Мезинський національний природний парк,
с. Свердловка, Чернігівська обл.*

Мезинський НПП – найбільший природно-заповідний об'єкт Чернігівської області площею 31035,2 га. Територія парку постійно привертає увагу туристів цілим набором природних й історичних об'єктів.

Мезинський НПП виступає потужним туристичним об'єктом Чернігівщини, тож з метою інтенсифікації туристичного потоку (а саме з метою проведення по території організованих історико-краєзнавчих екскурсій) співробітниками НПП проводився збір історичних даних про села території парку та прилеглих сіл.

Саме збереження та відродження традиційного господарювання та природокористування, ремісничого промислу, а також відновлення осередків місцевих художніх промислів – кераміки, ткацтва, народного малярства та інших видів народної творчості є одним із завдань Мезинського національного природного парку.

На території Мезинського НПП знаходиться знаменита Мезинська палеолітична стоянка, вік якої сягає 18 тис. років. Крім побутових і господарських споруд, на цій території було знайдено багато високохудожніх виробів з бивня мамонта: браслети, жіночі фігурки, музичні інструменти. Всі вони прикрашені різьбленими і меандровими орнаментами, подекуди окрашені червоною вохрою. Ці витвори мистецтва є одними з найдавніших не тільки в Україні, але й в світі. На території національного парку знайдено також багато більш пізніх поселень. Дуже часто орнаменти на бивнях мамонта, а пізніше - і глиняному посуді, відтворювали місячний календар. На той час існували ритуали і обрядові дії, пов'язані з фазами сонця і місяцю, порами року, в яких орнаментовані речі виконували ще й символічно-магічні функції.

Вважалось, що кожна божественна сила приходить на землю в своїх знаках та образах, а людина сприймала та передавала їх через певні символи. Для свого захисту вона покривала ними все, що повинно було бути збережено та примножено. Так склалась ціла система знакового письма, яка використовувалась для спілкування з світом богів. Дівчата з малих літ

навчались цим знакам і символам, прикрашаючи ними сорочки, рушники, писанки, предмети побуту.

У 2011-2012 рр. спільно з Мезинським археологічним науково-дослідним музеєм ім. В. Є. Куриленка (1965 р. заснування) працівники НПП розгорнули роботу зі збору пам'яток матеріальної культури серед місцевого населення, зразків усної народної творчості та історії сіл території парку.

Експедиційні виїзди проводились в села Мезин, Розлети, Бужанка, Городище, Будище, Рихли, Зелена поляна, Іваньків, Верба, смт. Понорниця Коропського р-ну Чернігівської області, які знаходяться на території та в околицях Мезинського НПП. Взірці вишивки на рушниках, сорочках, підзорах фотографували, а частину з них люди передали для створення етнографічного музею. До музею було передано також багато предметів побуту та знарядь праці кінця XIX – початку XX сторіччя: ліжко, ткацький верстат, невеликі скрині, прядки, праски, діжі, ночви, люльки, жлукти, віялки для зерна та багато іншого. Слід зауважити, що більшість речей люди давно не використовують, дерев'яні вироби пускають на розтопку, а вишиті – на ганчірки. Тому створення етнографічного музею сприяло збереженню старовинних речей.

В результаті експедиційно-пошукових робіт на базі еколого-освітнього центру у приміщенні Рихлівського природоохоронного науково-дослідного відділення нацпарку оформлено кімнату етнографії та історії краю, яка відіграє велику культурологічну, еколого-освітню та пропагандистку роль для найширшого масового користувача.

Кімната умовно розбита навпіл і складається із світлиці та присадибної ділянки (двору).

На подвір'ї розташовані віялка для зернових культур, ручний віз, модель криниці з журавлем та дрібні побутові знаряддя праці й обробітку землі.

У світлиці відтворено стиль оформлення житла XIX ст. Тут немає жодного експонату «під склом», натомість будь-який предмет побуту можна спробувати в дії.

Надбання музею складають глиняні вироби XIX - XX ст. (горщики, глечики, макітри, гладилки, миски), предмети побуту та щоденного вжитку (вилошники, граблі, олійниці, молоти, ціпи, серпи, ступи, хлібні діжі, терези, рублі, ночви, люльки, жлукти тощо), ремісничі знаряддя (ткацький верстат, прядки).

З другої половини XIX ст. народні ремесла і промисли на Україні починають занепадати, не витримуючи конкуренції зі зростаючою промисловістю. Виняток становили хіба що Полісся й Карпати. Тут кожна родина займалася прядінням і ткацтвом.

У ході експедиції встановлено, що активно різними промислами: лозоплетінням, бондарством, бджільництвом, гончарством, у XVIII-XIX ст. займалися мешканці с. Будище. На місцевій цегельні виготовляли цеглу-сирець (поблизу були відкриті поклади білої глини). Розвивалось ткацтво та виготовлення верстатів – ткацьких, деревообробних, прядок. Займалися

виготовленням дуг із верболозів. Як це робилося і що від цього мали мешканці села, описує Ф. Гумілевський: "На влажном месте сажают колье длиною 4,5 аршина, по одному на кв. сажень. Через 4 года на четвёртой части десятины получается 600 дерев и десятина в год доставляет дохода от 125 до 170 руб." Ще й тепер на Миколаївський ярмарок (остання субота липня) у райцентр будищани їздять із дугами, граблями, топорищами тощо. Зберіг секрет їх виготовлення місцевий житель Мороз Яків Сергійович 1945 року народження.

Землеробство – головний вид традиційної господарської діяльності українців – нації зі стародавньою високорозвиненою землеробською культурою.

Цікавим експонатом із точки зору збереження культури сільськогосподарського господарювання XIX ст. є віялка – знаряддя для ручного провіювання зернових культур. Зі слів господаря Мурченко Миколи Степановича (1947 р. народження), уродженця с. Городище, ще в кінці 60-х рр. XX ст. цей пристрій не стояв без діла. Принцип роботи віялки дуже простий – один чоловік мав засипати зверху зерно, різні крупи, обмолочені ціпом, інший чоловік крутив ручку, якою за допомогою зубчатої передачі переводив механізм у дію; готовий чистий продукт виходив через лоток вниз, а пил та полова вилітали з іншого боку.

В Україні значного розвитку зазнало гончарство – обробка глини та виготовлення різноманітного кухонного посуду, а також цегли, кахлів та іншої кераміки. Українські гончарі виробляли різноманітний посуд для приготування, зберігання й подачі на стіл тих чи інших страв (*горшки, миски й полумиски, глечики, макітри, ринки, гладиишки, тикви, барильця, довжанки, баньки, куманці*), а також декоративний посуд, кахлі, черепицю, цеглу, дитячі іграшки тощо.

Сприяла розвитку цього промислу наявність в українських надрах покладів високоякісних червоних, червоно-бурих та світло-сірих глин. Це зумовило виникнення значних осередків керамічного виробництва. На Чернігівщині – це Ічня, Городня, Короп, Ніжин, Олешня, Кролевець, Шатриці. Посуд деяких чернігівських майстрів оздоблювався специфічною технікою бризок і патьоків.

Цікавим є той факт, що на території району користувалися переважно глиняним посудом, виготовленим місцевими майстрами з с. Осьмаки, де відомі поклади гончарної глини найбільш придатної для виготовлення керамічних виробів. Імена цих майстрів й досі «на вустах» у жителів навколишніх сіл: Пузан М. В., Малашта А. М.

Досить велике значення в минулі часи посідав саморобний одяг та інші ткані вироби. Це був дуже трудомісткий і довгий процес виготовлення тканин, пошиття й оздоблення одягу та рушників. До того ж велике значення мала символіка й обрядове призначення тканих виробів. Виходячи з цього, всі вироби можна поділити на предмети щоденного вжитку та ритуальні і обрядові [2].

У кімнаті етнографії та історії краю представлені такі домоткані й самошиті вироби та одяг:

- рушники грубі, виконані технікою «ромб» і «ялинка»;

- ткані скатерті й рушники;

- рушники, вишиті гладдю та хрестиком; «кролевецькі рушники» божники

- підзори;

- прості полотняні сорочки й штани;

- вишиті полотняні сорочки (давні техніки);

- вишиті святкові сорочки і куцики;

- спідниці; фартухи; корсетки; юпка.

Найбільш давні зразки народної творчості, що знайдені в ході експедиції, належать до кінця XIX – початку XX ст. (в основному це вироби матерів сучасних 70-80 річних бабусь, самі ж ці бабусі майже не вишивали, оскільки їх молодість приходилась на повоєнні роки). Ткали ще до 60-х років, проте вишивкою вже оздоблювали мало. Але потяг до прекрасного відновився, вироби знов почали прикрашати вишивкою, але вже великими яскравими квітами технікою гладь.

Зараз майже в кожній хаті в селах можна побачити яскраві підзори та наволочки, якими вбрані ліжка, а також рушники з квітами над іконами.

Загалом проаналізовано 38 жіночих сорочок та більше сотні рушників і підзорів. Більшість сорочок виготовлені з тонкого або грубого конопляного полотна, вишиті або «білим по білому» конопляними нитками, або червоною, сірою та чорною заплочкою. На сорочках «білим по білому» використані техніки низинка, мережки та виколювання. Інші сорочки вишиті хрестиком. Вражає своєю складністю і тонкою роботою оздоблення горловини та рукавів. Найчастіше в орнаментах сорочок зустрічаються ромбічні символи, хрести, восьмипелюсткові зірки (алатирі), меандрові лінії, а також рослинні орнаменти з трояндами та виноградом.

Зокрема, звертаємо увагу на хрест. Як знак він з'явився ще в епоху палеоліту. Але і сьогодні в народному мистецтві він займає одне з головних місць, виступає багатозначним і універсальним символом єдності життя і смерті, духу і матерії, знаком родючості, активного чоловічого начала.

Сучасні дослідження за допомогою Кірліан-ефекту показали, що коли людина вдягнута в сорочку, вишиту певним чином, її енергетика збільшується в десятки разів. З часом символізм орнаментів втрачався, але форма передавалась з покоління в покоління, з невеликими відмінностями, що привносились майстрами, які мали свої художні та естетичні вподобання [1].

Варто зауважити, що дана праця – це тільки початок по збереженню і відтворенню спадщини жителів території Мезинського НПП.

Всі ми знаємо та ще раз наголосимо, що кожне село має свою цікаву історію і хочеться, щоб цю історію пам'ятали нащадки. Кращим способом донесення інформації є наочне споглядання об'єктів народного побуту шляхом

проведення екскурсій стежками вже невеликих, але досі красивих, потопаючих у зелені різнотрав'я Поліських сіл.

Список використаних джерел

1. Бібік Н. Значення народної символіки в декоративно-ужитковому мистецтві //Музеї і колекції: минуле і сучасність. Збірник матеріалів науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю утворення Чернігівського обласного художнього музею. – Чернігів: СПД Скиба А.О., 2009. – С. 76-84.
2. Зайченко В.В. Вишивка Чернігівщини. – К.: Родовід, 2010. – 208с.
3. Коцержинська І. М., Наливайко А. Є., Симоненко Н. В. Етнографічні дослідження в Мезинському НПП// Роль природоохоронних установ у збереженні біорізноманіття, етнокультурної спадщини та збалансованому розвитку територій: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю НПП «Гуцульщина» (м. Косів, Івано-Франківська область 18-19 травня 2012 року). – Косів: ПП Павлюк М. Д., 2012, - С. 276-279.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ТА НАВЧАННЯ УЧНІВ СЕРЕДНІХ КЛАСІВ ПІД ЧАС ЕКСКУРСІЙ В ПРИРОДУ НА ЗАНЯТТЯХ ЕКОЛОГО - КРАЄЗНАВЧОГО ГУРТКА

Руденко С.О.

*Мезинський національний природний парк
с. Свердловка, Чернігівська обл.*

Одним з найголовніших завдань екологічної освіти є формування розуміння необхідності узагальнення стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та само обмеженості, подолання споживацького ставлення до природи; розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому, регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів [3].

У викладанні біологічних дисциплін велике значення мають позакласні заняття, до яких також належать гуртки. Їх відвідують школярі, бажаючи поглибити свої знання в області біології.

Позакласна робота будується з урахуванням учбового матеріалу, але не дублює його. Вчитель може сам обирати тематику, поглиблюючи і розширюючи програмний матеріал, доповнюючи його вивченням питань, що відкривають нові і цікаві для дітей грані науки про природу [2].

Екскурсія, яка проводиться за програмою з природознавства є одним із видів уроку. На уроці – екскурсії процес навчання реалізується не в умовах класного приміщення, а в природі. Специфіка поточного однотемного уроку – екскурсії зумовлена тим, що засвоєння кожного елементу знань починається з безпосереднього сприймання реальних об'єктів природи на місці його проведення.

Уроки-екскурсії мають великий виховний вплив на дітей. Сприймання краси природи, до якого їх постійно спонукають, відчуття гармонії, її

доцільності, на якій зосереджується їхня увага, сприяють розвитку естетичних почуттів, позитивних емоцій, доброти, дбайливого ставлення до всього живого. У відносно невимушених обставинах школярі вчаться спілкуватись між собою під час виконання спільних завдань, поводитися один із одним та з навколишнім світом.

Освітньою метою поточного уроку – екскурсії є формування в учнів уявлень чи понять про об'єкти і явища природи, їх взаємозв'язки і залежності, які передбачені змістом теми, а також засвоєння школярами тих власне предметних, розумових умінь та умінь раціональної навчальної діяльності, які об'єктивно можна і необхідно сформувати у конкретній темі [1].

Спостереження за природними об'єктами в їх природних умовах дозволяє учням їх пізнавати, залучаючи знання з різних дисциплін. Це сприяє формуванню у дітей цілісної картини світу.

Часто під час екскурсії педагог дає необхідні пояснення, доповнюючи їх природними об'єктами. В інших випадках вчитель після короткого вступу пропонує учням провести самостійні спостереження, зібрати той чи інший природний матеріал, який знадобиться при поясненні нового навчального змісту безпосередньо в природі. Під час такої екскурсії робота по вивченню живих природних об'єктів проводиться за індивідуальними завданнями. Виконуючи завдання, школярі вчаться працювати групами, отримують перші навички комплексного дослідження природних явищ.

Відповідно до змісту заняття екскурсії можуть бути ботанічними, зоологічними, загальнобіологічними, екологічними і комплексними.

Дуже важливо підготувати учнів до екскурсії. Необхідно зосередити їх увагу на окремих об'єктах, пояснити, як необхідно проводити спостереження за ними. Попередньо вчитель може ознайомити дітей з матеріалом екскурсії, маршрутом [2].

Гурткові заняття з біології необхідні для активізації навчальної діяльності учнів, розвитку інтересу до предмету. Вони забезпечують застосування знань на практиці, сприяють свідомому засвоєнню біологічних предметів. Гурткова робота з біології переслідує мету поглибити і розширити знання і вміння учнів і привчити їх до самостійного проведення спостережень та дослідів. Заняття з живими рослинами і тваринами захоплюють дітей, розвивають у них інтерес і любов до природи, сільського господарства і дають поряд з цим корисні та необхідні практичні навички [4].

Список використаних джерел

1. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах. Навч посібник/ Т.М. Байбара – К.: Веселка, 1998. – 334 с.
2. Пономарева И.Н. Общая методика обучения биологии: учеб. пособие для студ. пед. вузов/ И.Н. Пономарева – 3-е изд. – М.: Изд. центр «Академия», 2008. – 280 с.
3. Про концепцію екологічної освіти в Україні // Інформ. Збірник М-ва освіти і науки України. – №7. – 2002 – с. 3-23.

4. Фисун Т.Ю. Гурткова робота з біології – один з видів позакласної роботи у навчально – виховному процесі// Біорізноманіття України в світлі ноосферної концепції академіка В.І. Вернадського. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Полтава, 2014. – ст.178-179.

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ОДИН З ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМКІВ РОБОТИ НА ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНО- ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Свердлов В.О.

*Мезинський національний природний парк,
с. Свердловка, Чернігівська обл.*

Сучасні масштаби екологічних змін створюють реальну загрозу для життя людей, що робить украй актуальною проблему зміни ставлення людства до природи.

Завдяки усвідомленню цієї проблеми в середині ХХ століття в багатьох країнах світу було поставлено питання про екологічну освіту та виховання, як необхідну складову загального процесу навчання та виховання. В Законі України «Про охорону навколишнього середовища» в ст.7 вказано: «Підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечується загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищенням кваліфікації та перепідготовки кадрів" [1]. А в Концепції громадського виховання особистості в умовах української державності вказується, що «громадська зрілість передбачає дбайливе ставлення до природи, що є справою як внутрішньодержавною, так і міжнародною.

Це ставлення виявляється в особистій причетності і відповідальності за збереження і примноження природних багатств, вироблення вміння співіснувати з природою, нетерпимості і безкомпромісній боротьбі проти губителів природи, усвідомленні особливостей і основних проблем навколишнього середовища» [5].

Комплекс екологічних цінностей зумовлює безперервний процес екологізації освіти і виховання, який повинен розпочинатися з моральних устоїв в родині, а надалі здійснюватися через громадські організації, освітянські, навчальні заклади, суспільні, державні та недержавні організації.

В останні десятиліття в нашій державі створено державні природоохоронні заклади, які також активно займаються проблемами екологічної освіти та виховання. До них передусім відносяться такі установи, як заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, природничі музеї. Такі організації є місцем впровадження формальної і

неформальної екологічної освіти, а також самостійно організовують і проводять освітньо-виховну діяльність. Особливість таких закладів полягає у тому, що тут сконцентровані наукові й освітянські кадри, існують розвинені інформаційні бази, ведеться екологічний моніторинг за станом природного середовища, є можливості для формування, колекцій, музеїв, бібліотек, поєднання теоретичних та практичних аспектів наукових досліджень і пропаганди екологізації виробництва, освіти, виховання [12].

В основних освітніх програмах, в т.ч. в Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті, природно-заповідні установи, не визначені безпосередньо як освітні заклади екологічного спрямування [4]. Але в Законі України «Про природно-заповідний фонд» (ст. 9) вказано, що «території та об'єкти природно-заповідного фонду ... можуть використовуватися в ... освітньо-виховних цілях», а в ст. 66 зазначеного Закону вказується, що з метою міжнародного співробітництва в галузі охорони та використання заповідних територій організується спільна еколого-виховна робота [2].

Також у Концепції екологічної освіти при характеристиці неформальної освіти наголошується на допомозі співробітників центрального органу виконавчої влади в галузі навколишнього природного середовища для проведення заходів, спрямованих на екологічну освіту, а також про сприяння природничо-заповідних об'єктів неформальній екологічній освіті населення [3].

Еколого-освітня діяльність заповідників, національних природних та ландшафтних парків здійснюється з метою забезпечення підтримки природно-заповідної справи широкими верствами населення, є надзвичайно важливим чинником у діяльності цих установ, підвищенню екологічної свідомості і розвитку екологічної культури населення, сталому розвитку суспільства та природи, формування екологічної свідомості та екологічної культури всіх верств населення, виховання розуміння сучасних екологічних та природоохоронних проблем та сприяння вирішенню їх на регіональному та державному рівнях [10].

Відповідно, основним завданням екологічної освіти та виховання є формування у населення сучасних уявлень про роль у збереженні ландшафтного та біорізноманіття природно-заповідних територій як ключових ділянок забезпечення стабільності національної екомережі та екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів. Фахівцями територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється цілеспрямована робота з усіма верствами населення для забезпечення принципу безперервності екологічної освіти та виховання.

При цьому формується усвідомлення єдності людини і природи, живого і неживого не через абстрактні поняття, а через живе сприйняття навколишнього світу в конкретному регіоні та на визначеній ділянці рідного краю, природно-заповідній території. В процесі виховання формується особиста відповідальність за стан охорони природи, відроджується традиційно мудре

відношення українського народу до невиснажливого використання природних ресурсів [11].

Реалізація Концептуальних засад еколого-освітньої діяльності в природно-заповідних установах передбачає здійснення трьох етапів. На першому етапі реалізації Концептуальних засад доцільно зосередитися на створенні необхідного організаційного та матеріально-технічного забезпечення еколого-освітньої діяльності – організації еколого-освітніх відділів, інформаційних чи/та візит-центрів, екологічних стежок, публікації буклетів та інформаційних листків, виданні іншої інформаційно-рекламної продукції тощо.

На другому етапі необхідно приділити особливу увагу постійному розвитку власної методичної бази для проведення ефективної еколого-освітньої роботи на сучасному рівні – акумулювати відповідний вітчизняний та світовий досвід, розробляти власні методичні матеріали з врахуванням специфіки місцевих умов.

Необхідно створення єдиного інформаційного простору, який має забезпечити оперативний обмін еколого-освітньою інформацією як всередині системи природно-заповідного фонду, так і поміж всіх зацікавлених осіб та організацій. На третьому етапі здійснюється систематична робота з місцевим населенням та відвідувачами, розвивається співробітництво з навчальними закладами, науково-дослідними інститутами, органами державної влади та місцевого самоврядування, засобами масової інформації, зацікавленою громадськістю тощо [6].

Особливо важливим напрямком еколого-освітньої діяльності в установах ПЗФ є робота з дітьми. Діти із задоволенням беруть участь в екологічних іграх, заняттях на природі, екскурсіях. Спостерігаючи природу – вони пізнають себе, навколишній світ, своє місце в природі. Прикладами вдалих загальнонаціональних еколого-освітніх заходів із широким залученням населення є День Довкілля, День Землі, «Парки тисячоліть», «Марш парків», «До чистих джерел» тощо [7].

Також значну увагу потрібно приділити організації екологічних таборів та шкіл на територіях ПЗФ.

Найчастіше в екологічних таборах використовуються такі форми занять, як екскурсії екологічними стежками та туристичними маршрутами заповідного об'єкту, заняття в музеях природи та екологічних візит-центрах, екологічні ігри та конкурси, навчання практичним навичкам польових наукових досліджень, а також бесіди, круглі столи, лекції.

Традиційними заняттями в екологічних таборах є засвоєння навичок поведінки в природних умовах, орієнтування на місцевості, користування туристським спорядженням, спостереження цікавих явищ природи тощо [13].

Організація екологічних стежок та проведення екскурсій є дуже важливим засобом здійснення еколого-освітньої діяльності в природно-заповідних установах. Це передбачає вибір місця та розробку маршруту; облаштування стежки, контроль та моніторинг за її станом тощо. До розробки,

облаштування стежок та проведення екскурсій залучаються школярі та студенти, вчителі та викладачі навчальних закладів. Екологічні стежки розраховуються як на дорослих, так і на дітей [9].

Вони мають різне спрямування та організацію, наприклад: для пішоходів чи лижників, кінників чи на човнах тощо, охоплюють різні науково-практичні дисципліни – зоологічні, ботанічні, географічні, геологічні, історичні, а також комплексні ландшафтно-екологічні. У національних природних парках України діє близько 50 екологічних стежок, які надають унікальну можливість не тільки здійснювати природоохоронну пропаганду, але й поєднуються із активним відпочинком в умовах гармонійного духовного впливу мальовничих ландшафтів, кольорів та звуків природи [8].

Таким чином, освітньо-виховна діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України зводиться до формування етичних стосунків людини з природою, сприяння екологічно-збалансованому розвитку регіонів, формування екологічної свідомості та екологічної культури всіх верств населення, виховання розуміння сучасних екологічних та природоохоронних проблем та сприяння вирішенню їх на місцевому, регіональному та національному рівнях.

Підтримка природно-заповідної справи широкими верствами населення розцінюється як надзвичайно важлива умова збереження навколишнього природного середовища, що, у свою чергу, є умовою виживання людства.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища».
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд».
3. Концепція екологічної освіти.
4. Концепція громадського виховання особистості в умовах української державності
5. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст. К., Шкільний світ, 2001
6. Гардашук Т.В., Крижановська О.Т., Попович С.Ю. та ін., Концепція управління екологічною освітою в об'єктах природно-заповідного фонду (основні засади та принципи). – Фітосоціоцентр, Київ, 2002. – 22 с.
7. Досвід роботи екологічних агітбригад. Методичні матеріали /Під редакцією В.В. Вербицького. –К., СПМ “Аверс”, 2003. – 216 с.
8. Дідух Я.П., Єрмоленко В.М., Крижановська О.Т., Попович С.Ю. та ін. Екологічна стежка (Методика, організація, характеристика модельної стежки “Лісники”). – Фітосоціоцентр, Київ, 2000. – 88 с.
9. Екологічні стежки України. Живи, Земле! Методичні матеріали/ Під редакцією В.В. Вербицького. – К., СМП “АВЕРС”, 2003. – 196 с.
10. Крижановська О.Т. Роль екологічної освіти у діяльності заповідників і національних природних парків. – Заповідна справа на межі тисячоліть (сучасний стан, проблеми і стратегія розвитку), гол. ред. М.П. Стеценко. – Матеріали всеукраїнської конференції, Канів, 1999. – 197 с.
11. Крижановська О.Т. Роль екологічної освіти у діяльності НПП. – Всеукраїнська конференція “Форми і методи екологічної освіти в Україні”, Луганськ, 1998. – 22 с.

12. Крижановська О.Т. Просвітня діяльність заповідників і національних природних парків України. – Розточанський збір – 2000: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (с. Старичі 17–18 листопада 2000 р.), кн.2 – Львів: меркатор, 2000. – 268 с.

13. Польові практичні заняття в екологічних таборах (з досвіду роботи НПП “Деснянсько-Старогутський): Методичні вказівки / Підзаг. ред. к.б.н. С.М. Панченка. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2003. – 44 с.

МОЖЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКЗОТИЧНИХ ВИДІВ РЕКРЕАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ОБ’ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЧЕРНІГІВЩИНИ: РОЗГЛЯД ОСНОВНИХ АСПЕКТІВ

Світлична О.В.

*Ніжинський державний університет імені М. Гоголя,
м. Ніжин*

В Україні тільки починає формуватися культура відпочинку, а в сучасному світі в останні десятиліття на зміну традиційному «підсмажуванню» на сонці та розгляданню визначних місць у натовпі туристів, все більше людей починають цінувати індивідуалізовані екзотичні види відпочинку. Наразі вони здаються незвичними, але скоро стануть такими ж звичайними, як круїзи, пляжний чи гірськолижний відпочинок.

Найперспективнішими для розвитку екзотичного туризму вважаються саме природно-заповідні території.

Об’єктам природно-заповідного фонду (ПЗФ) надається традиційно мало фінансування для підтримки зусиль по збереженню біорізноманіття. Таке явище характерне не лише для України, а й для всього світу. Навіть у розвинених країнах соціальні питання, наприклад, охорони здоров’я, освіти, мають більшу вагу ніж охорона природи [1, с.2]. Через недостатність асигнувань від об’єктів природно-заповідного фонду вимагається фінансова самодостатність, забезпечити яку можливо насамперед завдяки використанню рекреаційних ресурсів територій, враховуючи, звичайно той факт, що для охорони природи реально значимі не стільки масштаби туризму, скільки вплив, який чинять подорожуючі.

Отже сучасні тенденції та бюджетний тиск на фонди заповідних територій вказують на те, що природно-заповідні об’єкти є не тільки найбільш перспективними, але й зацікавленими у розвитку нових видів рекреації. Тому слід розглянути ресурси ПЗФ Чернігівщини з точки зору можливостей для запровадження деяких екзотичних видів відпочинку.

Розрізняють до 15 видів екзотичного відпочинку, проте звичайно не всі з них можна проводити на заповідних територіях, оскільки, наприклад, для індустріального чи фестивального туризму відсутні належні ресурси, для прихильників джайлоо-туризму наша країна є занадто сучасною, інші ж види відпочинку можуть завдати значної шкоди середовищу. Серед решти видів екзотичної рекреації одним із найбільш перспективних та найбільш поширених

на даний час є екотуризм. Незважаючи на швидкий розвиток, він досі знаходиться в списку екзотичних видів рекреації. Це відбувається тому, що такий вид відпочинку коштує набагато дорожче звичайного, тому не всі поки готові витратити додаткові кошти на нього.

Екотуризмом вважають той вид відпочинку, що оснований на природних і археологічних ресурсах (мальовничі ландшафти, викопні рештки, території з рідкісними і зникаючими видами рослин). Це й відрізняє його від масового туризму, який спирається на створені людиною атракції – нічні клуби, ресторани, тощо [5, с.167]. Такий вид відпочинку передбачає поселення в недоторканих куточках природи, в приміщеннях, побудованих з природних матеріалів, енергія для приладів має створюватися за допомогою альтернативних джерел, наприклад, сонячних батарей, і т.п.

Девіз цього напрямку: «мінімальний вплив на природу», що дозволяє значно зменшити загрозу руйнування головного ресурсу – незайманих природних пейзажів. Тому таке використання рекреаційних ресурсів якнайкраще підходить для впровадження на заповідних територіях.

Чернігівщина має значний потенціал в цьому напрямку, адже площа заповідних територій складає понад 250 тис. га, що виводить її на передові позиції. До послуг відвідувачів екологічні стежки Міжрічинського РЛП, Мезинського та Ічнянського НПП.

Однак не варто забувати й про ресурси менших за площею заповідних об'єктів, які в сумарній кількості часто становлять значну площу, наприклад площа заказників та урочищ Ріпкинського району складає 12 тис. га, і навіть у Талалаївському районі, площа ПЗФ якого є найменшою, вона становить майже 2 тис. га. В середньому ж, цей показник – 6,5 тис. га на район. Таку кількість потенційних ресурсів для розвитку екотуризму не можна ігнорувати.

Серед об'єктів розташованих на заповідних територіях Чернігівщини, знаходяться сакральні та культові споруди: церкви, діючі монастирські комплекси, наприклад Пустинно-Рихлівський Свято-Миколаївський монастир, розташований в межах Мезинського НПП, Троїцький Густинський монастир, оточений заповідними землями ботанічного та двох гідрологічних заказників тощо.

Зважаючи на наявність таких об'єктів, ПЗФ Чернігівщини має перспективи для впровадження так званого сучасного духовного туризму. Мається на увазі не паломництво чи екскурсійне відвідування, а коротко- чи довгострокове проживання поряд з сакральними об'єктами. Його аналогом можна назвати new-age туризм, однак на відміну від останнього, що практикується в основному в Індії, проте не має відношення до існуючих вірувань, а ґрунтується на практиках самозваних гуру, розроблених ними самими, сучасний духовний туризм передбачає влиття відпочиваючих у життя існуючих релігійних громад. При цьому ступінь влиття регулюється самим туристом і за умови не порушення основних правил турист може бути простим спостерігачем або ж брати участь у дозволених видах діяльності. За цією

ознакою сучасний духовний відпочинок увібрав у себе риси асиміляційного туризму, коли люди виїжджають у віддалену місцевість з мальовничими ландшафтами і відносно низькими цінами, та живуть там намагаючись перейняти стиль життя, звичаї й традиції місцевих жителів.

Щодо духовного туризму, то частіше за все такий вид рекреації практикується в монастирях. Проживаючи поряд чи на території монастиря на природоохоронній території, відпочиваючі мають змогу не тільки відпочити фізично, а й духовно. Також, для бажаючих більш активної діяльності (таких досить багато серед працівників «сидячих» професій), є можливість різноманітних занять, що дасть змогу навчитися новим видам діяльності та принести користь не тільки коштами, а й власною працею. Тут сучасний духовний туризм запозичує елементи агротуризму, що є досить популярним серед європейців середнього віку.

Усі ці види рекреації можливі й поза межами заповідних територій, однак саме останні мають змогу якнайкраще забезпечити поєднання обраного індивідуального відпочинку з естетичною насолодою від недоторканої природи. Саме завдяки широкому охопленню діяльності, дані ресурси для екзотичного відпочинку можуть привернути увагу відразу декількох груп користувачів. Обмеження поки що слугує стан сакральних споруд, багато з яких потребують або знаходяться на реставрації, а у випадку монастиря Різдва Богородиці, поряд з яким розташовані ботанічний заказник місцевого значення «Домницький» та 3 ботанічні пам'ятки природи, негативним фактором є розміщення Домницького виправного центру, що відлякує подорожуючих.

ПЗФ Чернігівщини також має можливості для забезпечення бекпекер-туризму, ще одного напрямку екзотичного відпочинку, що набув популярності в останні десятиліття. Його особливість – чіткі часові межі: рік після закінчення вищого навчального закладу, який минулі студенти проводять подорожуючи світом за мінімальні кошти із ночівлею в дешевих хостелах або в наметах.

Природно-заповідні об'єкти Чернігівщини завдяки своїм багатим природним ресурсам можуть стати базою для такого виду відпочинку, а їх значна роздрібненість у цьому випадку може стати вигідним фактором, за умови тісної взаємодії усіх заповідних територій, загальна кількість яких (на початок 2013 р. – 656) цілком достатня для створення мережі у будь-якому напрямку, який би не обрали для подорожей бекпекер-туристи.

Тенденція тяжіння рекреаційних зон до найбільш збережених природних ландшафтів відкриває значні можливості для впровадження багатьох популярних видів відпочинку, в тому числі й екзотичних, що приваблюють усе більшу кількість людей у світі. Використання ресурсів ПЗФ Чернігівщини для розвитку екзотичних видів відпочинку, крім залучення іноземних туристів, також сприятиме й активізації туризму серед місцевих жителів та жителів інших частин України, а також надасть природно-заповідним установам притік коштів, необхідний для їх існування.

Список використаних джерел

1. Castley J.G. An international perspective on tourism in national parks and protected areas [Електронний ресурс] / J.G. Castley // Режим доступу до ресурсу: http://www98.griffith.edu.au/dspace/bitstream/handle/10072/53865/83543_1.pdf
2. Геоінформаційна система керування розподіленими базами даних природно-заповідного фонду Чернігівської області [Електронний ресурс] // Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Чернігівській області. – Режим доступу: <http://eco23.gov.ua/pzf/index.html>
3. Інформація, надана туристичними компаніями «Санрайз-тур» та «Аккорд-тур»
4. Природно-заповідний фонд Чернігівської області / [Андрієнко Т.Л., Карпенко Ю.О., Донець І.П. та ін.]; під загальною ред. Карпенка Ю.О. – Чернігів, 2002. – 240 с.
5. Смаль І. Туризм і сталий розвиток / І. Смаль, В. Смаль // Вісник львівського університету: серія географічна. – 2005. – №. 32. – С.163–173
6. Хмель Л. Цікаві факти про історію, природу та життя Мезинського національного природного парку / Л. Хмель // Вісник Мезинського національного природного парку. – 2013. – №22. – с. 2.

ВКЛАД МЕЗИНСЬКОГО МУЗЕЮ У ВИВЧЕННЯ ІСТОРИКО - КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОДЕСЕННЯ

Сіра Н. П., Гриценко Н. П.

*Мезинський археологічний науково-дослідний музей
імені В. Є. Куриленка;
с. Мезин, Чернігівська обл.*

На початку ХХ століття Мезин (Коропський р-н, Чернігівська обл.) несподівано набув світової слави.

Копаючи в своїй садибі льох, Сисой Кошіль і гадки не мав, що цим він зробить всесвітнє історичне відкриття і назва його рідного села увійде у всю наукову історичну та енциклопедичну літературу. Знайшовши великі кістки невідомих тварин він повідомив про це місцевого священника, а той сповістив у Чернігів.

Влітку 1907 р., в Чернігові йшли підготовчі роботи до 14 Археологічного з'їзду. Представник Попереднього комітету по підготовці з їзду П.Добровольський виїхав у Мезин, де зібрав цікаві знахідки. Ці матеріали не залишили байдужим приват-доцента з Петербургу Ф. К. Вовка, який виявив у супутній лесовій породі дрібні кремені штучного розщеплення і зробив сенсаційне відкриття – Мезинську палеолітичну стоянку. Протягом півстоліття, із 1908-го по 1961-й роки, цей мальовничий куточок Чернігівщини, прозваний Мезинською Швейцарією, був місцем розкопок. До вивчення мезинських старожитностей долучились такі відомі науковці як Чикаленко Л., Рудинський М., Єфименко П., Резниченко В., Підоплічко І., Шовкопляс І., але вони розкрили не всі загадки стоянки. У 1963 р. студент художнього вузу ім. Герцена із с. Курилівка Куриленко В. Є, в Ленінграді зайшов до Антропологічного музею ім. Чернишевського і побачив там на III поверсі великий заголовок

«МЕЗИНСЬКА ПАЛЕОЛІТИЧНА СТОЯНКА», біля якого зібрався натовп туристів, і згадав, що в Мезині вона закидана сміттям. Враження від побаченого підштовхнули його до вивчення історії рідного краю.

Перші знахідки В. Є. Куриленка датуються 1964р., коли ще не будучи археологом, на канікулах в Мезині, на острові Дубина знайшов уламки неолітичної кераміки.

У 1965 році Василь Єлисейович самостійно на громадських засадах почав створювати Мезинський археологічний музей.

В. Є. Куриленко розпочав свою археологічну освіту ще студентом у Ленінграді у В. П. Левенка, а завершив на курсах підвищення кваліфікації громадських археологічних кадрів республіки очолюваних професором Д. Я. Телігиним у Києві в 70-х рр. XX ст., відтоді дослідник отримує право на розвідки та розкопки за відкритим листом Інституту археології АН УРСР.

Постійні пошуки, самовіддана праця та ентузіазм цього невтомного чоловіка, вихідця з с. Курилівка, допомогли створити один з найбільших сільських музеїв на теренах України, що зберігає, вивчає, експонує та пропагує оригінальні пам'ятки матеріальної та духовної культури. І сьогодні його дітище носить ім'я свого творця – це Мезинський археологічний науково-дослідний музей імені В. Є. Куриленка.

Експозиція Мезинського музею висвітлює історію мікрорегіону від палеоліту до сучасності. У музеї 10 відділів: геології, палеоліту, неоліту і бронзи, раннього залізного віку, середньовіччя, XVIII ст., XIX ст. з сектором етнографії, Іваницького та Кибальчича, соціалізму та Великої Вітчизняної війни та природи. Вік найдавнішого експонату (окам'янілості крейдового періоду) – 70-100 млн. років.

Куриленко постійно оформлював і поповнював по 1-3 тис. речей на рік. Сенсаційний характер мають знахідки з Мезинської стоянки, зокрема виявлені тут зразки різних видів мистецтва: архітектури, скульптури, музики, графіки... У світовому палеолітичному мистецтві немає аналогів мезинських браслетів із бивнів мамонта і «птахожінок», де вчені шукають сліди місячного календаря.

Василь Єлисейович завжди казав: «Візерунок меандрового браслета дуже складний і художники копіюють його дуже спрощено». Багаторічні дослідження цих браслетів (тема його дисертації) показали, що їх математичні та графічні моделі працюють як місячний календар (запропонована ним дешифровка, знаходиться у музеї). А «История искусства народов СССР», видана в 1971 р. у Москві пише: «Нарізні меандри на кістяних виробах із Мезина і Мальти по багатству і правильності орнаменту перевершили все, що було створене людиною доби Палеоліту».

За 46 років на території та околицях Мезинського національного природного парку В. Є. Куриленко відкрив, та опрацював 24 археологічні культури.

На сьогодні в окрузі Мезина ним віднайдено і введено в науковий обіг близько 100 стародавніх пам'яток, з них - 52 знаходиться на Правобережжі, 26 – у заплаві Десни, 23 пункти – на Лівобережжі [1].

У 1989 р. у с. Карасівка, на схилі пагорба Памірки автор з петербурзьким палеолітознавцем В. І. Біляєвою, виявили кремені палеолітичного обліку. Зібрані вироби виявилися древнішими за Мезинські та були віднесені до неандертальських, віком біля 80 тисяч років. Лише в 2006 р. В. Є. Куриленко продовжив розкопки на Памірках та знайшов 255 речей доби мустьє [1].

Період 2005-2007 рр. Куриленко присвятив другому етапу розкопок Мезинської палеолітичної стоянки. За цей період в ході розкопок було досліджено чотири шурфи. Дуже цікавим виявився II шурф, закладений в 5 м від музею, який дав унікальні знахідки. Автором було виявлено кремені, оброблені людиною кістки копитних та мамонта. В скупченні виявлено атлант зі скелета мамонта, який схоже, мав служити муфтою, що скріплює тонкі кінці бивнів над входом в житло. На інших кістках зубра залишені сліди активних затісувань, шліфовки, нанесення шевронів. Найцінніша з них – нога копитного з гравірованою орнаментальною композицією ліній, що вдало сідають на ритм фаз місяця і геометричний орнамент мезинських браслетів. Цю модель описано в брошурі «Далеке минуле рідного краю» (2007 р.). Інші календарі надруковані в книзі «В Чернігово-Сумському Подесенні». В 2008 р. вдалося вийти на слід мисливсько-рибальського календаря доби неоліту. У Мезинському музеї експонується і натуральна модель землеробського місячного календаря, нанесена дощечкою на горщик племен, так званої, середньо-дніпровської культури III-II тис. до н.е.

В історію краю та в науковий обіг ввійшла й інша палеолітична пам'ятка (друга Мезинська стоянка) – Костомахин колодязь. В 70-х рр. XX ст. Куриленком було досліджено колодязь, де на глибині 8 м шарі лесу на 0,5 м вище шару крейди, було знайдено лінзу вугілля, кремені, суглобний плавник химерної водоплавної істоти.

За матеріалами розкопок 1990 р. та 2006 р. Куриленком на унікальному пам'ятнику Дзвінкове було виявлено та досліджено причал для човнів і культурний шар з керамікою XVIII ст. На цій території дослідник відкрив незвичайний неолітичний ансамбль із 6 заглиблених у землю наземних житлових споруд. На основі чого розробив план забудови центрального неолітичного поселення на Дзвінкому [1].

В Мезинському музеї В. Є. Куриленком було зібрано масу експонатів – речових доказів, прикрашених різними загадковими візерунками. За 46 років їх вивчення йому вдалося деякі з них дешифрувати – виявити на них ряд моделей місячних календарів наших земляків, які жили на Десні.

В 1969 р., досліджуючи яр Залісна, у західному секторі ями було знайдено звалище кісток мамонта, присипаних метровим не дуже гумованим шаром ґрунту. Це було стійбище мисливців на мамонта.

Мезинський музей постійно тримав тісні контакти з археологами (Мельниковською О. М. з Москви; Левенком В. П., Борисковським П. І., Абрамовою З. А. з С-Петербурга; академіком Підоплічком І.Г., Шовкоплясом І.Г., Телігіним Д. Я., Терпиловським Р. В., директором Інституту археології України Артеменком І. І. з Києва; з багатьма чернігівськими та іншими археологами), письменниками, мистецтвознавцями. Від них у архіві музею зберігається дуже багато листів та книг. Цінність цієї переписки виходить за межі місцевого краєзнавства.

Музей та його незмінного директора В. Є. Куриленка постійно підтримували рядові відвідувачі та вчені різних країн, які високо оцінювали цей музей у різних виданнях. Наприклад, видатний вчений Столяр А. Д. з С-Петербурга в своїй книзі «Происхождение изобразительного искусства» (1988р.) написав «Самоотверженному попечителю замечательного музея в святом палеолитическом урочище Мезина – В. Е. Куриленко – с глубочайшим уважением и искренним пожеланием Вам... процветания Вашему археологическому детищу».

За роки пошуків по Десні, на відстані до 9 км від Музею, відкрито до 60, часто багаточисельних пам'ятників археології (напр., на пам'ятнику Попова відкрито 10 культур), зібрано близько 50 тис. експонатів, частину яких було передано в Короп при заснуванні там В. Є. Куриленком Історико-археологічного музею. До 1998 р. засновником музею було надруковано до 30 статей в наукових виданнях, і маса наукових заміток у різних газетах. На базі зібраної в Мезинському музеї кераміки було реставровано багато альбомів орнаментів всіх часів. З них опублікована лише дециця. Залишилось дуже багато неопублікованих праць, а немало їх зникло на руках археологів і в редакціях. У 1960-1980 рр. Куриленко створив велику масу альбомів – ілюстрованих лекцій з естетики, мистецтва, археології. У 1993-95-х рр. по телебаченню (і в кінотеатрах) показувалась близько 12 разів кінострічка „Скарбниця давнини” про музей в Мезині. Робота Музею та його досягнення згадуються в багатьох довідниках, монографіях, збірниках і багатотомних виданнях по археології. Та, на жаль, дуже багато експонатів Мезинського музею зникло під час кількох крадіжок у 80-тих рр. ХХ ст.

В 2008 р., в рамках відзначення 100 – літнього ювілею Мезинської палеолітичної стоянки було створено філіал Мезинського музею. На основі досліджень Стоянки створено діораму фрагментів суспільного життя первісної людини. Вона яскраво відтворює етнічні особливості використання та збереження природних ресурсів первісною людиною, стиль життя доби палеоліту – найдавнішого і найдовшого періоду в історії людства (1 млн. рр. тому - ХІ тис. до н.е.).

Варто наголосити, що Василь Єлисейович Куриленко – це людина з великої літери, митець, закоханий в свою справу. Але життя шанованого всіма археолога, краєзнавця і художника обірвалося на 81-му році – 16 березня 2011 р.

Найвизначнішою державною нагородою В.Є. Куриленка у сфері своєї діяльності став орден «За заслуги III ступеня», вручений йому 11.08.2008 з нагоди 100-річчя розкопок Мезинської палеолітичної стоянки, серед інших відзнак ряд Почесних грамот та дипломів.

Музей постійно співпрацює зі школами Коропського району. Проводиться не тільки краєзнавча, а й еколого-просвітницька робота. В музеї та філіалі природоохоронна освіта учнів здійснюється під час проведення екскурсій, у процесі суспільно-корисної праці, різних масових заходів. Розповідаємо про мету створення і діяльність Мезинського НПП, про визначні пам'ятки природи та культури.

Кожного року музей відвідують більше двох тисяч туристів. Після проведених екскурсійних лекцій відвідувачі завжди отримували дуже багато нової та цікавої для них інформації про історію нашого краю і завжди залишалися задоволені та вдячні екскурсоводу.

Список використаних джерел

1. Куриленко В. Історія Чернігово – Сіверщини найдавніших часів у знахідках Мезинської округи / В. Куриленко – Чернігів, 2008. – 74 с.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДІЯЛЬНОСТІ МЕЗИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

Симоненко Н. В.

*Мезинський національний природний парк,
с.Свердловка, Чернігівська обл.*

Залежність людини від природи сьогодні очевидна. Всі наші потреби так чи інакше пов'язані з природою. Адже всі ми знаємо, що кожного дня потребуємо чистої води і повітря, продуктів харчування та ліків, викопного палива та будівельних матеріалів і, що все це є «продуктом» природи як і ми самі. Заповідання природних територій є одним з найдієвіших інструментів для збереження української природи.

Станом на 1 січня 2015 року в Україні створено та зберігаються 8154 території та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 3,99 млн. га, що становить 6,15 % від території країни, а також заказник «Філофорне поле Зернова» площею 402,5 тис. га в акваторії Чорного моря.

У складі природно-заповідного фонду є 4 біосферних заповідники, 19 природних заповідників, 48 національних природних парків, 3121 заказники, 3411 пам'яток природи, 80 регіональних ландшафтних парків, 811 заповідних урочищ, а також низка штучних об'єктів: ботанічних садів, зоологічних парків, дендропарків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Функціонування Мезинського національного природного парку (2006 р.), до функцій якого належить забезпечення режиму охорони, здійснення наукових

досліджень та еколого-освітньої діяльності, організація рекреації тощо, сприяє ефективному виконанню поставлених природоохоронних завдань в регіоні. Сьогодні ми з гордістю можемо заявити, що це природоохоронний, науковий, еколого-просвітний центр, який проводить активну еколого-освітню діяльність серед молоді, місцевого населення та туристів.

Територію НПП активно відвідують науковці НАН України, які працюють за напрямками: зоологія, ентомологія, палеогеографія, гідробіологія, ботаніка, археологія. Результати їх досліджень містяться у щорічній науковій праці Мезинського НПП «Літопис природи».

Збереження видового різноманіття є одним із основних завдань Мезинського НПП. На його території виявлено 17 видів, занесених до Червоної книги України, та 14 видів рослин, що підлягають регіональній охороні в Чернігівській області. Наразі в НПП значиться 95 видів тварин занесених до Червоної книги України, з них 21 має статус зникаючих.

Раритетний склад флори і фауни Мезинського нацпарку свідчить про доволі високий статус цієї території, важливої для збереження біорізноманіття Полісся, яке потребує подальшого вивчення різноманітності видів, складання списків видів, вивчення їх біотопів перебування, картографування, опис і збереження біотопів, а також вивчення динаміки їх стану.

На сторожі незаконного добування природних ресурсів на території Мезинського НПП стоїть служба державної охорони, працівниками якої проводяться щоденні патрулювання території установи. Окрім цього спільно з місцевими правоохоронними органами проводяться рейдові перевірки щодо порушення вимог природоохоронного законодавства на території Мезинського НПП. По виявлених фактах порушень видаються приписи, складаються протоколи і акти про вилучення знарядь незаконного добування природних ресурсів.

У 2015 р за клопотанням адміністрації НПП Міністерство екології та природних ресурсів України затвердило зміни до Проекту організації території Мезинського НПП, зокрема в розділі «Рибне господарство». Йдучи назустріч населенню та відвідувачам парку адміністрація НПП тепер може самостійно дозволяти лов риби у заборонений період у визначених місцях, за винятком місць нересту риби.

Також адміністрація Мезинського НПП може переносити строки весняно-літньої заборони на лов риби на 10 днів у залежності від гідрометеорологічних умов року.

Любительський і спортивний лов риби в період від сходу льоду до нового льодоставу, за винятком весняно-літнього періоду заборони, дозволяється здійснювати з берега або човна поплавковою та донною вудкою із загальною кількістю гачків 5 шт. на одного рибака та спінінгом. Застосування на вудках «двійника» чи «трійника» розглядається як один гачок.

У разі відсутності льодоставу лов риби здійснюється за режимом літнього періоду. Оскільки рибалки, які рибалять з берега, не раз нарікали на так званих

«тролінгістів» котрі плавають по їх поплавках моторними човнами дані зміни забороняють лов риби на доріжку (тролінг) з використанням моторних човнів.

До адміністрації Мезинського НПП звертаються жителі навколишніх сіл з проханням реалізувати дрова паливні. В першу чергу, парк реалізує дрова місцевому населенню, що проживає на його території. До того ж, процедура отримання дозволів на проведення рубок досить складна та тривала. Попередньо, ще з весни, голови сілрад та місцеві жителі звертаються до інспекторів чи начальників відділень з клопотаннями щодо заготівлі дров. Начальниками відділень формуються списки людей та визначаються обсяги заготівлі дров.

Потім проводиться обстеження насаджень та визначаються ділянки, які потребують проведення санітарно-оздоровчих заходів. Складаються плани СОЗ, розробляються проекти лімітів на спеціальне використання природних ресурсів на території ПЗФ. Вся ця документація передається на розгляд та затвердження (погодження) до Департаменту екології Чернігівської ОДА, Мінприроди та відповідних органів влади, що здійснюють контроль за використанням природних ресурсів. Процедура погодження документації триває близько двох місяців. Після погодження, приблизно в липні-серпні, парком видаються лісорубні квитки і всі місцеві жителі, які звертались до адміністрації з клопотанням щодо заготівлі дров, можуть їх заготовити.

Мезинським НПП велика увага приділяється екологічній освіті та природоохоронним акціям. Співробітниками НПП, шляхом співпраці з 11 школами району, Коропським РЦДТ, а також з Чернігівським НПУ ім. Т. Г. Шевченка, щорічно проводиться ряд еколого-виховних заходів (лекції-бесіди з учнями та відвідувачами парку, екскурсії в природу, акції типу «Чистий берег», «Посади своє дерево», конкурси «Новорічний букет замість ялинки», «Екоплакати» й багато ін.). Ці еколого-виховні заходи покликані чітко та послідовно розвивати у дітей такі поняття, як екологія, природа рідного краю, охорона навколишнього середовища, взаємозв'язки між людиною та довкіллям.

Виходячи з завдань, забезпечити масовий відпочинок населення, враховуючи значний рекреаційний потенціал природних ландшафтів Мезинського НПП, розробляється система заходів з впорядкування та благоустрою його території.

Зокрема, для короткочасного спілкування з природою вздовж Десни та в лісових масивах улаштовані пікнікові зони, які обладнані лісовими меблями, місцями для вогнища та сміття, для більш тривалого відпочинку на Десні пропонуються затишні кімнати в будинках туриста (сс.Радичів та Городище).

Туристичні групи пізнають історію краю в Мезинському музеї та його свердловському філіалі, особливості та властивості ландшафтів, рослинного покриву, тваринного різноманіття – на еколого-пізнавальних стежках і маршрутах, влаштовують фотосесії на оглядових майданчиках. Реалізація заходів з благоустрою забезпечила потік туристів на території парку від 3 тис. чол. щорічно.

Адміністрація Парку, весь колектив докладає всі зусилля, щоб хоч в якійсь мірі підтримати наших селян, допомогти, але, нажаль, не все від нас залежне. Ми хочемо щоб і нинішньому і майбутнім поколінням жилося щасливо, весело, щоб і робота робилась і був час на відпочинок.

ФІЛІАЛ МЕЗИНСЬКОГО МУЗЕЮ – ОСЕРЕДОК КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ

Подолько Л.П.

*Мезинський національний природний парк,
с. Свердловка, Чернігівська обл.*

Краєзнавча робота в школі передбачає цілий арсенал ефективних методів і форм успішної навчально-виховної роботи. Завдяки вивченню, використанню місцевого історичного матеріалу учні мають змогу вийти за межі підручників, відчувати історичні події, осмислити історичні процеси, «доторкнутися» до історії. Саме музеї на сьогодні є одним із головних соціальних інститутів, які виконують функцію формування історичної пам'яті українського народу, донесення до всіх українців і особливо молоді знань про минуле.

Одним із таких соціальних інститутів виступає Мезинський археологічний науково-дослідний музей імені В.Є. Куриленка (який у 2008 р. увійшов до складу Мезинського національного природного парку) та його філіал. Вони є центрами пропагандистської та екоосвітньої роботи.

Враховуючи роль музеїв у формуванні особистості, на базі філіалу діє історико-краєзнавчий гурток «Юні екскурсоводи». Краєзнавчий гурток дає можливість керівнику проводити роботу цілеспрямовано, поєднуючи групові форми роботи з індивідуальними. Керівник гуртка повинен уміло поєднувати теоретичні та практичні заняття, використовувати різні методи та прийоми роботи. Результативність роботи гуртка залежать і від того, наскільки керівник інформований про індивідуальні особливості, інтереси та успішність гуртківців. Це сприяє розвитку пізнавальної діяльності та творчості учнів. Керівники гуртків повинні координувати роботу гуртка зі шкільними програмами. Адже сучасною програмою виховання передбачається залучення учнів до різних форм творчої та суспільно-корисної діяльності, зокрема: пізнавальної, оздоровчої, трудової, художньо-естетичної, спортивної, пропагандистської, ігрової, культурної, рекреаційної, екологічної, що організовуються у години дозвілля. Хоч як би добре не проводили традиційний урок, які б інноваційні та інтерактивні методи не використовували, тільки на класних заняттях не можна здійснити всіх навчальних і виховних завдань.

Теми для краєзнавчої роботи можуть бути різноманітні. Це і теми, присвячені вивченню історії міста чи села, краю, школи, і вивчення пам'ятників і пам'ятних місць, і біографій визначних людей, і вивчення краю в певний

період, археологічне вивчення краю, вивчення топоніміки, ономастики, нумізматики краю тощо.

Комплексне вивчення історії краю передбачає, що увага учнів повинна зосереджуватись на основних явищах і процесах, які мали місце в історії рідного краю. Дуже важливо прослідкувати з доступною учням глибиною, з одного боку, відображення і переломлення в історії краю загальноісторичних процесів, з другої – внутрішні зв'язки і відношення між подіями і явищами місцевої історії.

Проведення краєзнавчої роботи гуртка «Юні екскурсоводи» включає різноманітні форми і методи навчання, зорієнтовані на поглиблене вивчення краєзнавчих об'єктів учнями. Серед них визначальними є: методичні схеми і рекомендації вивчення краєзнавчих об'єктів; екскурсії до Мезинського музею та його філіалу, тематичні розповіді екскурсовода і керівника гуртка; навчально-практичні роботи (з документами, польовими щоденниками, архівними матеріалами з історії краю, які залишив у спадок місцевий краєзнавець В.Є. Куриленко); зустрічі з ветеранами війни; тематичні походи та експедиції; конференції, семінари з історії краю (наприклад «В.Є. Куриленко – вчений-подвижник з Поліського краю»; організація книжкових тематичних виставок і занять з бібліографії краю; робота з краєзнавчими текстами; дидактичні ігри з краєзнавства; брейн-ринг «З історії рідного краю»; тематичні бесіди і діалоги керівника гуртка та учнів [3,35]. Комплексне вивчення історії краю передбачає, що увага учнів повинна зосереджуватись на основних явищах і процесах, які мали місце в історії Коропщини.

Об'єктом дослідження гуртка «Юні природознавці» було взято історію села Свердловка (Чернігівська обл.) та його округи. З метою вивчення історії рідного села розпочали збір матеріалів, який здійснювали у такій послідовності:

- встановлення першої історичної згадки про с. Свердловка;
- історичні відомості про заснування і назву села;
- як здійснювалась його забудова;
- перші поселенці і їхні заняття;
- як зростала чисельність жителів;
- умови життя, соціальний склад населення;
- зростання житлового фонду, культурних закладів;
- визначні особистості – вихідці з рідного села.

В процесі виконання цієї роботи періодично з учнями проводилися бесіди на тему: «Історія села – історія нашої Батьківщини», «Роль і місце вивчення історії села в нашому житті» та ін.

Поглиблюється вивчення певного краєзнавчого об'єкту з учнями і під час тематичних екскурсій до музею або філіалу[1]. Освітнє середовище музею не тільки розширює світогляд і надає певні знання, але й є місцем, де створюються умови для самоосвіти і саморозвитку особистості, сприяючи формуванню переконань і особистого досвіду щодо історії та культури. Тематичні екскурсії використовувалися під час вивчення таких тем: «Найдавніші поселення нашого

краю у розвідках В.Є.Куриленка», «Село Свердловка в часи Київської Русі», «Північна війна і наш край», «Село Свердловка в роки Другої Світової війни», «Розвиток населеного пункту за роки незалежності», «Визначні особистості: Боровик О.Г., Куриленко В.Є.». Основними методами роботи на екскурсіях є групові спостереження, які поєднують із самостійною роботою учнів. Саме музеї створюють можливість прямого контакту з першоджерелами знань та інформації, на відміну від інших засобів масової комунікації, що й визначає їхню особливість та неповторність.

Окремі заняття гуртка присвячені вивченню етнографії краю тому проводяться на базі музею в етнографічній кімнаті. Тематика занять наступна: «Суть етнографії та її методи», «Етнографія нашого краю», «Традиційні народні ремесла краю». Під час таких занять учням пропонується не лише подивитися дану експозицію, але і доторкнутися до цих експонатів, вдягтися у традиційне вбрання даного регіону.

Вивчення минулого свого краю немислиме без збору пам'яток, документів і матеріалів. Як із наукової, так і з педагогічної точки зору, експедиція, похід чи акція, робота краєзнавчого гуртка втрачають свою цінність, якщо вони не планують збору матеріалів для колекцій.

Даючи учням навички дослідницької роботи, активізуючи їх творчу діяльність, працівники музею сприяють патріотичному вихованню підростаючого покоління. Подальші заняття присвячуються здійсненню походів і експедицій з вивчення стародавніх знарядь праці селян на території Мезинського національного природного парку, предметів побуту, одягу, житла та збору етнографічного матеріалу, який в подальшому стає експонатом філіалу Мезинського музею.

Пошук завжди супроводжується науково-дослідницькою діяльністю, в результаті якої в учнів формуються такі риси, як допитливість, цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність, оригінальність, вимогливість, дисциплінованість, критичність та організованість. Пошук захоплює! Пошукова робота – це альтернатива бездуховності.

Підсумком роботи, своєрідним звітом є учнівські реферати, до написання яких ставляться певні педагогічні вимоги: добровільний вибір теми, глибокий інтерес до неї, самостійність у роботі над рефератом, розроблення його плану, збір і оброблення матеріалу, його систематизація, написання і захист реферату.

Результатом роботи гуртківця «Юні екскурсоводи» стало написання і захист учнівської дослідницької роботи МАН України на тему: «Розвиток архітектури округи Мезина XVII-XIX ст.», отримавши третій результат в Чернігівській області.

З числа гуртківців створено групу екскурсоводів, які проводять екскурсії у філіалі Мезинського музею для інших школярів та батьків. Учні чітко орієнтуються в датах, змістовно і впевнено викладають суть історичних подій території Коропщини.

На різних етапах краєзнавчого дослідження керівником гуртка використовувався комплекс таких методів: історико-порівняльний, історико-ретроспективний, історико-генетичний та історико-типологічний.

Порівняльний метод дозволяв зіставити первинні факти, відомості, а відтак знайти існуючі закономірності розвитку краєзнавчої роботи учнів загальноосвітніх шкіл в досліджуваний період.



Рис. 1 – Практичне заняття з вивчення традиційного вбрання XIX – поч. XX ст.



Рис. 2 – Спілкування з у ході збору етнографічного матеріалу



Рис. 3 – Проведення екскурсії гуртківцями у філіалі Мезинського музею

За допомогою ретроспективного методу учні мали змогу вивчити окремі аспекти проблеми від нинішнього часу з проектуванням у минуле, від наслідку до причини, до соціально-економічних і педагогічних чинників, що дозволило визначити специфічні ознаки досліджуваних проблем.

Генетичний метод дозволив концентрувати увагу на аналізі умов, за яких виникло дане явище і спостерігати його розвиток від передумови до кінцевого результату.

Використання типологічного методу сприяло врахуванню та визначенню специфіки краєзнавчої роботи, допомагало акцентувати увагу на аналізі внутрішньої структури досліджуваного явища і його класифікації. [1]

Аналіз педагогічної, історичної і методичної літератури, дозволяє стверджувати, що краєзнавча робота учнів є стійким педагогічним явищем загальноосвітньої школи України.

Значення історико-краєзнавчої роботи не тільки в тому, що вона сприяє всебічному вивченню історичних та соціально-економічних умов розвитку рідного краю, а й у тому, що дає вчителю можливість вивчити психолого-педагогічні особливості учнів, виявити їхні інтереси, участь у суспільно-корисній роботі, виконанні індивідуальних завдань історико-краєзнавчого змісту, формує в школярів пізнавальний інтерес до краєзнавчих знань, а через них – і до історії.

На мою думку, туристсько-краєзнавча робота сприяє процесу пізнання історії рідного краю, витоків національної культури, вивченню свого родоводу, історичних і культурних надбань предків в учнів виховується почуття дбайливого ставлення та поваги до історії краю, формується світогляд, удосконалюються навички дослідницької роботи, з'являється досвід роботи над проектами.

Список використаних джерел

1. Кравченко О.А. Методика та система історико-краєзнавчої роботи в школі // http://teacher.ed-sp.net/index.php?option=com_content&view=article&id=168%3A2014-03-17-07-43-59&Itemid=25
2. Мавріна Г.О. Методика організації краєзнавчої роботи в школі // <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/metodika-organizatsiyi-kraeznavchoyi-roboti-v-shko.html>
3. Треф'як Я.І. Методика краєзнавчої роботи в школі // Історія в школах України. - 2002. - №1. - С.33-37

МУЗЕЙ – КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ЗАКЛАД МЕЗИНСЬКОГО НПП ТА ВАЖЛИВИЙ ОСЕРЕДОК ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТКУ ТРАДИЦІЙ

Хмель Л. Г.

*Мезинський національний природний парк,
с. Свердловка, Чернігівська обл.*

Мезинський національний природний парк – найбільший природно-заповідний об'єкт Чернігівської області площею 31035,2 га, привертаючий увагу туристів цілим комплексом природних і історичних об'єктів.

У 2008 році до складу Мезинського НПП (створений 10.02.2006 р. на площі 31035,2 га) увійшов один з найбільших сільських музеїв України – Мезинський археологічний науково-дослідний музей. До речі, у 2011 році, згідно погодження головного управління культури, туризму і охорони культурної спадщини облдержадміністрації, музею присвоєно ім'я засновника і незмінного директора – В.Є. Куриленка (сам музей був створений у 1965 р.).

У 2008 р. в рамках відзначення 100-літнього ювілею Мезинської палеолітичної стоянки було створено філіал Музею в с. Свердловка [2].

Мезинський національний природний парк є багатофункціональною природоохоронною установою. Він покликаний комплексно вирішувати проблеми збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, цінних

природних та історико-культурних комплексів і об'єктів, формування у людей екологічної культури, свідомості особистості і суспільства в цілому, глибшого розуміння ролі природно-заповідних територій, їх цілісного сприйняття як невід'ємної складової частини регіону, підвищення престижу цих територій у свідомості населення.

Одним з основних напрямків діяльності Мезинського національного природного парку є екскурсійна, змістом якої є комплексне (візуальне, вербальне, емоційне) сприймання об'єктів, представлених на екскурсійному маршруті, з метою виявити сліди взаємовпливу культури, побачити нашу історію, оцінити культурну спадщину минулого.

Візитівками парку є Мезинський археологічний науково-дослідний музей ім. В.Є. Куриленка та його філіал. Музей – важливий культурно-освітній заклад, який допомагає оцінити культурну спадщину минулого, виявити сліди взаємовпливу культури, побачити нашу історію, оцінити духовність [1].

Незабутнє враження на відвідувачів Мезинського НПП справляє Мезинська верхньопалеолітична стоянка. Залишки доби пізнього палеоліту зібрані в Мезинському археологічному науково-дослідному музеї ім. В. Є. Куриленка, який розмістився у будинку кін. ХІХ ст., що має статус пам'ятки архітектури й етнографії села.

Щороку парк відвідує близько 2,5 тис. осіб. Щоб не бути голослівними наводимо графік співставлених даних за 3 квартали відвідувань Мезинського музею та філіалу з 2013 по 2015 рік включно (Рис. 1).

З графіка видно, що з кожним роком музеї відвідує все більше людей. Проте спостерігався відтік туристів, зокрема у 2014 р. Причин такого спаду можна назвати декілька:

- зниження платоспроможності населення;
- воєнні дії на сході країни;
- складність оформлення транспортних перевезень груп школярів.

Зміна інтенсивності туристичного руху спостерігається не лише протягом року, а протягом тижня. На такі коливання впливають службові відрядження, а також виїзди на вихідні або святкові дні, що пов'язане з графіком вільних від роботи днів. Зростання потоків молодих туристів характерний в період шкільних канікул і студентських практик.

Щороку понад 60% відвідувачів Мезинського археологічного музею ім. В.Є. Куриленка та його філії є школярі. Екскурсії тут проводяться протягом навчального року та шкільних канікул. Для активізації шкільних відвідувань та популяризації Мезинського НПП як еколого-освітньої та природоохоронної установи на базі Музею організовуються: дні відкритих дверей та безкоштовних екскурсій. Музей відіграє роль інформаційного візит-центру, що дозволяє здійснювати не лише екоосвітню, але й рекреаційну діяльність.

Туристичному попиту значний вплив надає чинник сезонності. Основною причиною сезонності є природні явища. Сезонність, вимірювана кількістю

чоловік, що відвідали туристичну територію, показує, що за період 3-5 місяців виробляється близько 78% річного використання туристичних ресурсів парку.

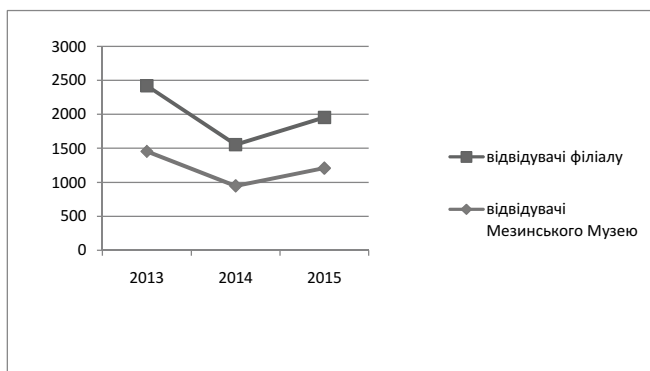


Рис.1 – Динаміка відвідування музеїв Мезинського НПП

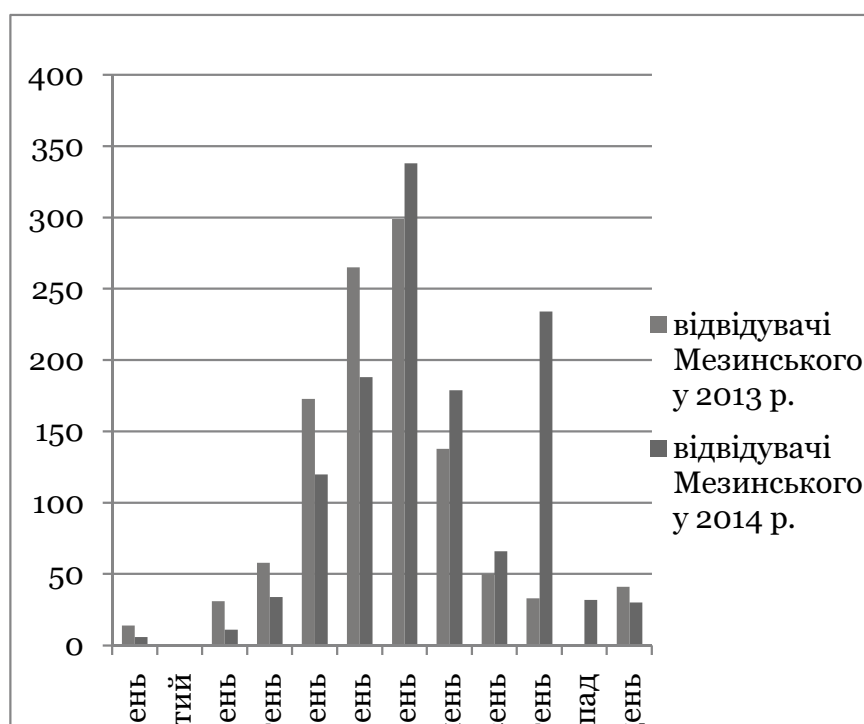


Рис. 2 – Сезонність відвідування Мезинського музею

Поданий графік (Рис. 2) демонструє сезонність відвідування Мезинського музею. Бачимо, що як у 2013 р. так і 2014 р. пік відвідуваності музею припадає на травень-серпень, час літніх відпусток та канікул. В інший час відвідувачів значно менше. Також з графіка бачимо, що у жовтні 2014 року був великий

наплив туристів, причиною цього стало проведення масових заходів, зокрема Міжнародної науково-практичної конференції та днів відкритих дверей.

Простежується нерегулярний попит – збут коливається на сезонній, щоденній і навіть погодинній основі, що викликає проблеми недовантаження і перевантаження. Так по буднях у музеях мало відвідувачів, зате у вихідні дні зали наповнені. Тому головним завданням є пошук способів згладження коливань у розподілі попиту за часом за допомогою гнучких цін, заходів стимулювання й інших прийомів спонукання.

З метою формування позитивного сприйняття об'єктів культурної спадщини та виховання правильного спілкування з природою, Мезинським НПП поширюється інформація про природоохоронний об'єкт, його цінність та особливості, що здійснюються через роботу із засобами масової інформації при проведенні прес-конференцій, організації радіо- , теле- та друкованих сторінок тощо. Випускається щоквартальний інформаційний вісник «Мезинський край», який сприяє поширенню інформації як про об'єкти ПЗФ, так і про музейні події. Також створено сайти, з якими відвідувачі можуть працювати самостійно.

Важливою ланкою еколого-просвітницької діяльності музеїв Мезинського НПП є робота із учнівською молоддю. Так, відповідні фахівці виїждять в загальноосвітні навчальні заклади Коропського району для проведення аудиторних та освітньо-виховних заходів: лекцій, бесід із учнями на різні теми екологічного, історичного, краєзнавчого напрямку з використанням мультимедійних ТЗН, демонстрування власних відеофільмів, фототек. Надається поліграфічна продукція, проводяться дискусії, «круглі столи», конференції, семінари, консультації, вікторини. Мета таких заходів надати інформацію, поглибити набуті знання словесними, практичними та наочними методами, використовуючи наукові дані, результати статистичних, соціологічних досліджень, камеральної обробки даних.

Природно-організаційними формами освітньо-виховної діяльності, які найбільш поширені в заповідних об'єктах є гуртки. Гурткова робота в Мезинському НПП спрямована на самостійне навчання та пізнання, проведення екскурсій, ведення спостережень за природою, дослідів у ній тощо. Гурток працює систематично протягом року згідно складеного навчального плану [3].

Суть роботи еколого-краєзнавчого гуртка полягає в тому, щоб кожна людина могла усвідомити пріоритетні загальнолюдські цінності, знала про основні джерела порушення природної рівноваги, віддавала собі звіт за скоєне як перед самим собою, так і перед сім'єю, суспільством, державою в цілому. Все це виходить з того рівня загальнодержавної культури, яку закладено було освітою і вихованням, а саме від рівня екологічної культури.

Відвідування музею більшість приносить задоволення, нові знання та відпочинок. Щоденно відвідувачами Мезинського музею стають як громадяни України, так й гості з-закордону, прагнучи збагатити свої знання, зустрітися з прекрасним. Мезинський археологічний музей дає змогу побувати в далекому

минулому, побачити сьогодення людства, його здобутки і навіть заглянути у майбутнє.

Взагалі в музеї дбайливо зібрано і зберігається все, що нам, українцям, дороге, що є гордістю нашого народу, і це закономірно: адже не вартий майбутнього той народ, який не цінує свого минулого.

Отже, музейні заклади є важливим осередками збереження і розвитку традицій, можливості спілкування людей з історико-культурним середовищем, виконують пізнавальну, виховну та освітню функції, що дозволяє формувати правильний світогляд.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про музеї та музейну справу» // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 25. – с. 191.
2. Положення про Мезинський національний природний парк від 30.03.2006.
3. Стефанчук Ю.П., Держипільський Л.М. Формування екологічної культури молоді – Косів:Писаний Камінь, 2006-228 с.

ЕКОЛОГІЧНА ІСТОРІЯ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ КРАЄЗНАВЧИХ СТУДІЙ

Коваленко О.Б.

*директор Навчально-наукового інституту історії,
етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського
ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка*

Регіон як просторова цілісність, згідно з теорією В. Вернадського, являє собою територіальну компоненту глобальної соціоекосистеми – так званої неосфери, в межах якої триває постійна взаємодія природи й суспільства, причому розумна людська діяльність перетворюється у визначальний фактор розвитку. Це зумовлює потребу в розширенні об'єкта краєзнавчих досліджень за рахунок природного середовища. В. Сухомлинський наполягав на тому, що саме студіювання «Книги природи» слід покласти в основу теоретичного пізнання світу, формування системи наукових знань. До того ж, природа є не лише життєдайним середовищем, в якому мешкає людина, але і важливим чинником формування гуманістичних цінностей у суспільстві, а бережливе ставлення до природних ресурсів стає запорукою майбутнього людства.

Важливе місце у дослідницьких практиках краєзнавців має посісти екологічна історія, як вивчає історичну взаємодію людини та природи. Цей новий напрям, що виник на межі гуманітарних, соціальних і природничих наук, має численних прихильників у багатьох країнах світу. Вони об'єднуються навколо Американського товариства екологічної історії та Європейського товариства екологічної історії, що виникли в останній чверті ХХ ст. Центр екологічної та технологічної історії згодом було створено на базі Європейського університету в Санкт-Петербурзі. Показово, що тема «Взаємодія людини й природи в історії» стала однією з наріжних на ХХ Міжнародному конгресі історичних наук, який відбувся у Сіднеї в 2005 р.

Зростання інтересу наукової спільноти до цієї проблематики засвідчує проведення у 2009 р. у Копенгагені першої, а в 2013 р. у Мюнхені другої Всесвітніх конференцій з екологічної історії.

Йдеться про цілеспрямоване вивчення двох взаємопов'язаних процесів – впливу природно-кліматичних факторів на етноси й культуру, з одного боку, і впливу людини та суспільства на природне середовище – з іншого. Фахівці виокремлюють три основні напрямки студій в галузі екологічної історії: зміни навколишнього природного середовища, зокрема, під впливом людської діяльності; використання людиною природних ресурсів на усіх етапах історичного процесу; репрезентація природи у міфах, релігіях, культурі й науці [1].

Регіональний аспект екологічної історії України видається достатньо перспективним і багатообіцяючим. Заслужують на вивчення зміни

історичного ландшафту окремих регіонів під впливом людської діяльності, зокрема масової рубки лісів на території Північного Лівобережжя за доби Гетьманщини, Криму – в імперський період, Карпат – у наш час, що негативно позначилось на стані довкілля і спричинило негативні наслідки для мешканців цих регіонів.

Під кутом зору екологічної історії слід звернутися до вивчення початкових форм мануфактурного виробництва на півночі Лівобережної України у другій половині XVII – XVIII ст. Розташовані тут численні рудні, гути, папірні, поташні буди й селітряні варниці достатньо ефективно використовували природні ресурси регіону, але водночас завдавали відчутної шкоди довкіллю.

Доцільно з'ясувати вплив на природне середовище судноплавства у басейні Дніпра та Десни, а також наслідки спорудження численних водяних млинів на малих річках регіону.

Потребує ґрунтовного краєзнавчого дослідження історія меліоративних робіт на теренах Полісся, що розпочалися ще в другій половині XIX ст. і досягли апогею в середині XX ст. Масштабне осушення боліт вимагало значних капіталовкладень, але не виправдало сподівань і натомість порушило водний баланс у регіоні. Це стало однією з причин занепаду і навіть зникнення багатьох малих річок, що також може бути предметом краєзнавчих студій.

З позицій екологічної історії доцільно повернутися і до проблеми спорудження каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі, що призвело до затоплення величезних територій у центрі України і втрати численних пам'яток історії та культури.

Значний інтерес становить питання про темпи зростання і специфіку антропологічного тиску на довкілля внаслідок форсованої індустріалізації в різних регіонах України, до якої з відомих причин вдався радянський уряд у 30-х рр. XX ст.

Історико-екологічної експертизи потребують зміни у природокористуванні на території Криму в післявоєнний період внаслідок виселення кримсько-татарської людності й необґрунтованих рекомендацій щодо культивування зернових у степових районах півострова.

В контексті екологічної історії заслуговує на увагу урбанізаційний процес на теренах України, який набув особливої динаміки у другій половині XX ст. та спричинив занепад численних сільських населених пунктів і традиційної народної культури.

Важливе завдання краєзнавців полягає також у всебічному вивченні наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС для демографічного потенціалу і екосистеми цілої низки областей України.

За сучасних умов набуває особливої актуальності питання про вплив на навколишнє середовище принципів змін форми власності на засоби виробництва і, зокрема, на землю, а також принципів господарювання, що часто-густо призводить до хижацької експлуатації природних ресурсів.

Нарешті, варто спільними зусиллями екологів і біологів, істориків та археологів, антропологів та етнографів приступити до комплексного вивчення екологічної історії природоохоронних об'єктів і територій Чернігівщини. Пілотними проектами у цій царині, на нашу думку, можуть бути праці, присвячені Мезинському національному природному парку і нещодавно створеному регіональному ландшафтному парку «Ялівщина».

Список джерел та літератури:

1. Докладніше див.: Историческая экология и историческая демография: Сборник научных статей / [под ред. Ю.А. Полякова]. – М., 2003. – 382 с.; Калимуллин А.М. Историческое исследование региональных экологических проблем / А.М. Калимуллин. – М., 2006. – 368 с.; Человек и природа: экологическая история / [под ред. Д. Александрова, Ф.-Й. Брюггемейера, Ю. Лайус]. – СПб., 2008. – 352 с.; та ін.

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

1. **Андрієнко Тетяна Леонідівна** – доктор біологічних наук, професор, член науково-технічної ради Мезинського НПП
2. **Бакуменко Ярослав Сергійович** – випускник магістратури Навчально-наукового Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.
3. **Барановська Ольга Віталіївна** – доцент кафедри географії, кандидат географічних наук Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
4. **Барановський Микола Олександрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
5. **Бойко Наталія Олексіївна** – аспірант кафедри історії та археології України Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.
6. **Веремейчик Олена Михайлівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології України Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.
7. **Гейда Ольга Сергіївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології України Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.
8. **Гриценко Наталія Петрівна** – директор Мезинського археологічного науково-дослідного музею ім. В. Є. Куриленка.
9. **Дорошкевич Сергій Петрович** – кандидат географічних наук, науковий співробітник відділу палеогеографії Інституту географії НАН України
10. **Жиліна Тетяна Миколаївна** – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри екології та охорони природи Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка,
11. **Казимір Віра Анатоліївна** – старший викладач кафедри всесвітньої історії Навчально-наукового Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.
12. **Карпенко Юрій Олександрович** – кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри екології та охорони природи Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, начальник відділу науки, екоосвіти та рекреації Мезинського національного природного парку.

13. **Коваленко Олександр Борисович** – кандидат історичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

14. **Коваленко Ольга Олександрівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

15. **Колесник Олександр Сергійович** доктор філологічних наук, професор кафедри Київського педагогічного інституту імені Б.Грінченка

16. **Колесник Марина Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

17. **Корда Ольга Володимирівна** – фахівець з екологічної освіти Відділу науки, екоосвіти та рекреації Мезинського національного природного парку.

18. **Кравченко Роман Анатолійович** – молодший науковий співробітник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

19. **Лисогір Тетяна Михайлівна** – вчитель англійської філології Чернігівської загальноосвітньої школи №1.

20. **Лукаш Олександр Васильович** – доктор біологічних наук, професор, професор кафедри екології та охорони природи Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка,

21. **Луценко Роман Миколайович** – старший науковий співробітник Науково-дослідного центру археології, стародавньої і ранньомодерної історії Північного Лівобережжя імені Д.Я. Самоквасова Навчально-наукового Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

22. **Маломуж Валентина Миколаївна** – заступник директора, начальник відділу рекреації та екологічної освіти Ічнянського національного природного парку.

23. **Матвійшина Жанна Миколаївна** – доктор географічних наук, професор, завідувач відділу палеогеографії Інституту географії НАН України

24. **Михайленко Валентина Микитівна** – член Національної спілки краєзнавців України.

25. **Мішта Аліна Вікторівна** – кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник відділу моніторингу та охорони тваринного світу Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, науковий співробітник Відділу науки, екоосвіти та рекреації Мезинського національного природного парку.

26. **Назаров Назар Вікторович** – молодший науковий співробітник Відділу науки, екоосвіти та рекреації Мезинського національного природного парку.

27. **Наливайко Алла Євгеніївна** – провідний фахівець з рекреації Відділу науки, екоосвіти та рекреації Мезинського національного природного парку.

28. **Панченко Сергій Михайлович** – кандидат біологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Деснянсько-Старогутського НПП

29. **Петреченко Ірина Євгеніївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології України Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

30. **Подолько Лариса Петрівна** – інженер з рекреаційного благоустрою I кат. Відділу науки, екоосвіти та рекреації Мезинського національного природного парку.

31. **Попружна Алла Василівна** – викладач циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Чернігівського юридичного коледжу Державної пенітенціарної служби України.

32. **Потоцька Світлана Олександрівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології та охорони природи Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка.

33. **Рахно Олександр Якович** – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії та археології України Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

34. **Руденко Сергій Олександрович** – провідний фахівець з екологічної освіти Відділу науки, екоосвіти та рекреації Мезинського національного природного парку.

35. **Рудишин Сергій Дмитрович** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри математично-природничих дисциплін Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка

36. **Свердлов Володимир Олександрович** – провідний фахівець з екологічної освіти Відділу науки, екоосвіти та рекреації Мезинського національного природного парку.

37. **Світлична Олександра Володимирівна** – аспірант Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

38. **Сенюк Олег Генадійович** – молодший науковий співробітник Інституту археології НАН України.

39. **Симоненко Ніна Василівна** – директор Мезинського національного природного парку.

40. **Сіра Наталія Петрівна** – фахівець Мезинського археологічного науково-дослідного музею ім. В.Є.Куриленка.

41. **Ступак Дмитро Вікторович** – молодший науковий співробітник відділу археології кам'яного віку Інститут археології НАНУ, науковий співробітник Мезинського національного природного парку.

42. **Ткаченко Ілля Вікторович** – аспірант Інституту історії України НАН України.

43. **Хмель Людмила Григорівна** – фахівець Відділу науки, екоосвіти та рекреації Мезинського національного природного парку.

44. **Черненко Олена Євгеніївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології України Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

45. **Чолану Людмила Василівна** – старший викладач Бельцького державного університету ім. Алеку Русс

46. **Шевченко Валентина Леонідівна** – кандидат біологічних наук, доцент, член науково-технічної ради Мезинського НПП

47. **Шульга Олександр Олександрович** – директор Ічнянського національного природного парку.

48. **Щомак Марина Василівна** – учениця 10 кл. Свердловської загальноосвітньої школи I-III ст.

49. **Яковенко Олександр Іванович** – викладач кафедри екології та охорони природи Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, заст.нач.відділу науки, екоосвіти та рекреації Мезинського НПП.

50. **Ярошенко Олег Миколайович** – аспірант Центру пам'яткознавства НАН України.

51. **Ясновська Людмила Василівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології України Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	5
ПЕРЕДМОВА	8

РОЗДІЛ 1. АРХЕОЛОГІЧНІ ТА ЕТНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ МЕЗИНСЬКОГО НПП

<i>Веремейчик О. М. Бондар О.М.</i> Археологічні та етнографічні розвідки на території Мезинського НПП у 2009р.....	10
<i>Кравченко Р. А.</i> Пам'ятки археології на території МНПП (за розвідками С.А. Гатцука 1907 р.).....	18
<i>Попружна А. В.</i> Традиції поховання козацької старшини на території монастирів.....	23
<i>Ступак Д. В.</i> Археологічні знахідки на стоянці Бужанка-2	25
<i>Черненко О. Є., Луценко Р. М.</i> Археологічні дослідження городища Свердловка-1 в 2015 р.....	27
<i>Яснівська Л. В.</i> Давньоруські старожитності Мезинської округи в дослідженнях В.Є. Куриленка.....	31
<i>Ярошенко О. М.</i> Знахідки давньоруської будівельної кераміки з городища Радичів-3.....	35

РОЗДІЛ 2. ОХОРОНА І ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНОЇ ТА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ. ВИДАТНІ ДОСЛІДНИКИ ЧЕРНІГІВЩИНИ

<i>Бойко Н. О.</i> Формування наукового світогляду сосницького краєзнавця Ю.С. Виноградського.....	37
<i>Гейда О.С.</i> Дослідники археології Придесення у біобліографічному словнику Д.П.Бочкова.....	42
<i>Михайленко В. М.</i> Спогади про поліського подвижника В.Є. Куриленка. Переписка з краєзнавцем.....	45
<i>Петrenchенко І. Є.</i> «Продукты и произведения» Чернігівського намісництва за даними описово-статистичних джерел останньої чверті XVIII ст.....	49
<i>Подолько Л.П., Щомак М. М.</i> Село Мезин в роки німецької окупації (1941-1943рр.).....	54
<i>Чолану Л. В.</i> На шляху до науково-дослідного музею.....	57

РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГІЧНІ ТА БІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ ГРУП БІОРИЗНОМАНІТТЯ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ. ГЕОМОРФОЛОГІЧНІ ТА ЛАНДШАФТНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДЕСЕННЯ

<i>Андриенко Т.Л., Лукаш А.В., Карпенко Ю.А.</i> Редкие растительные сообщества Мезинского национального природного парка.....	63
--	-----------

Барановська О.В., Барановський М.О. Радіаційне забруднення території Новгород-Сіверського Полісся.....	67
Жиліна Т.М., Шевченко В.Л. Екотрофні особливості угруповань нематол лучних екосистем Мезинського НПП	70
Карпенко Ю.О. Раритетне фіто- та ценорізноманіття території Мезинського НПП	74
Луценко Р. М. Природні і антропогенні зміни ландшафтних комплексів Пузирьової гори.....	79
Матвійшина Ж. М., Дорошкевич С.П., Яковенко О. І. Палеогеографічні дослідження на території Мезинського національного природного парку(розріз «Свердловка-1» (городище))	80
Мішута Л.В. Різноманіття теріофауни Мезинського національного природного парку: результати попереднього обстеження.....	84
Назаров Н. В. Сравнение видового разнообразия жуужелиц трибы Pterostichini (Coleoptera: Carabidae) Мезинского НПП и Полеского природного заповедника.....	87
Панченко С.М., Рудишин Ліси Новгород-Сіверського Полісся, що мають історико-культурне значення.....	90
Потоцька С.О. Рекомендований асортимент дендрофлори для озеленення територій Лівобережного Полісся.....	93
Сенюк О. Г. Археозоологічні матеріали з розкопок городища Свердловка-І у 2015 році.....	98
Яковенко О.І. Аналіз ерозійних ландшафтних комплексів Чернігівського та Новгород-Сіверського Полісся (на прикладі лесових островів).....	101

РОЗДІЛ 4. РЕКРЕАЦІЙНІ ТА ЕКОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ

Бакуменко Я. С. Свято-Миколаївський Пустинно-Рихлівський монастир як туристичний об'єкт.....	105
Колесник М.О. Діяльнісний аспект екологічної освіти та виховання в проектній діяльності	107
Колесник М.О., Лисогір Т.М. Система громадського самоврядування як форма управління природно-заповідними територіями (на прикладі РЛП «Ялівщина»)	110
Колесник О.С. Людина в екоцентричній картині світу майбутнього.....	114
Корда О. В. Виховання екологічної свідомості та особистості у дітей шляхом організації природничої школи на прикладі Мезинського НПП.....	121
Маломуж В. М., Шульга О. О. Рекреаційний потенціал та розвиток екотуризму в Ічнянському національному природному парку.....	125
Наливайко А.Є. Екологічне виховання для найменших на прикладі занять Мезинського НПП з дошкільними закладами.....	127

Наливайко А. Є. Кімната етнографії та історії краю Рихлівського природоохоронного науково-дослідного відділення – осередок збереження старожитностей.....	129
Руденко С. О. Методичні аспекти виховання та навчання дітей середніх класів під час екскурсій в природу на заняттях еколого-краєзнавчого гуртка.....	133
Свердлов В. О. Екологічне виховання як один з пріоритетних напрямків роботи на поліфункціональних природо-заповідних територіях.....	135
Світлична О. В. Можливості впровадження екзотичних видів рекреації на території об'єктів природно-заповідного фонду Чернігівщини: розгляд основних аспектів.....	139
Сіра Н. П., Гриценко Н. П. Вклад Мезинського музею у вивчення історико-культурної спадщини Чернігівського Подесення.....	142
Симоненко Н. В. Особливості та перспективи діяльності Мезинського національного природного парку.....	146
Подолько Л. П. Філіал Мезинського музею – осередок краєзнавчої роботи з учнівською молоддю.....	149
Хмель Л. Г. Музей – культурно-освітній заклад Мезинського НПП та важливий осередок збереження і розвитку традицій.....	153
ПІСЛЯМОВА Коваленко О. Б. Екологічна історія як новий напрям краєзнавчих студій.....	158
Відомості про авторів.....	161

Адреса для довідок: Мезинський національний природний парк

16212, вул. Свердлова, 49 а
с. Свердловка, Коропський р-н.,
Чернігівська обл.
Тел./факс: (04656) 35813
e-mail: mezinpark@gmail.com
<http://www.mezinpark.com.ua>



Наукове видання

ІСТОРИКО – АРХЕОЛОГІЧНИЙ ТА ПРИРОДНО – ЕКОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕЗИНСЬКОЇ ОКРУГИ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗБУДОВИ

**Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю,
присвяченої 50-й річниці заснування Мезинського археологічного науково-
дослідного музею та 85-літтю від дня народження відомого краєзнавця і
археолога, засновника Мезинського музею В. Є. Куриленка
(Чернігів-Мезин, 17 -18 вересня 2015 р.)**

Друкується за редакцією авторів



Технічний редактор Єрмоленко О.М.

Підписано до друку 29.12.2015 р. Формат 60х84 1/16.

Папір офсетний. Друк на різнографі.

Ум. друк. арк. 10,50+0,62 іл. Обл.-вид. арк. 9,76+0,58 іл.

Ум. друк. арк. 10,50+0,13 іл. Ум. фарб.-відб. 10,50+0,13 іл. Обл.-вид. арк. 9,77+0,12 іл.

Зам. № 0152. Наклад 300 прим.

ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року

Тел. (0462) 972-664

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»

14027, м. Чернігів, вул. Станіславського, 40